

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS

Andrejs Vasks. Arheoloģija Latvijā pēc Otrā pasaules kara (līdz 1990. gadam) ● *Andris Pētersons.* Starpkultūru komunikācijas barjeras starp vāciešiem un Latvijas teritorijā dzīvojošām maztautām 12. gadsimta beigās un 13. gadsimta sākumā pēc Indriķa hronikas un Atskaņu hronikas ziņām ● *Marek Kornat.* Latvia's Reaction to Molotov–Ribbentrop Pact of 23 August 1939: Perspective of Polish Diplomacy ● *Michael Loader.* The Rebellious Republic: the 1958 Education Reform and Soviet Latvia ● Vēstures avoti ● Zinātnes dzīve ● Recenzijas

2016

3

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS

DIBINĀTS 1936. GADĀ
ATJAUNOTS KOPŠ 1991. GADA DECEMBRA
IZNĀK ČETRAS REIZES GADĀ

Izdots ar

Valsts Kultūrkapitāla fonda atbalstu

Rīga, Latvijas vēstures institūta apgāds

Dibinātājs
LATVIJAS UNIVERSITĀTES LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTS
Reģistrācijas apliecība nr. 1651
lvi@lza.lv

Atbildīgā redaktore *Dr. hist.* INETA LIPŠA

Redkolēģija:

Asoc. prof. Ph. D. KARI ALENIUSS (*Kari Alenius*), Oulu Universitāte, Somija; Asoc. prof. Dr. hist. DAINA BLEIERE, Rīgas Stradiņa universitāte, LU Latvijas vēstures institūts; Asoc. prof. Hum. m. dr. AUDRONE BLIUJIENE (*Audronė Bliujienė*), Klaipēdas Universitātes Baltijas jūras reģiona vēstures un arheoloģijas institūts, Lietuva; Prof. Ph. D. LAZARS FLEIŠMANS (*Lazar Fleishman*), Stenforda Universitāte, ASV; Prof. Ph. D. JERGS HAKMANS (*Jörg Hackmann*), Ščecinas Universitāte, Polija; Ph. D. MAGNUSS ILMJERVS (*Magnus Ilmjärv*), Tallinas Universitātes Vēstures institūts, Igaunija; Prof. Dr. hist. ALEKSANDRS IVANOVŠ, Daugavpils Universitāte; Prof. Dr. hist. ĒRIKS JĒKABSONŠ, Latvijas Universitāte; D. Phil. METJŪ KOTŠ (*Matthew Kott*), Upsalas Universitāte, Zviedrija; Vēst. zin. kand., doc. MIHAILS KOVAĻEVŠ, Saratovas Valsts tehniskā universitāte, Krievija; IMANTS LANCMANIS, Latvijas Zinātņu akadēmijas goda loceklis, Baltijas vēstures komisijas (Getingenē) korespondētājloceklis; Prof. Ph. D. ĒRO MEDIJAINENS (*Eero Medijainen*), Tartu Universitātes Vēstures un arheoloģijas institūts, Igaunija; Prof. emer., Ph. D. ANDREJS PLAKANŠ, Aiovas Valsts universitāte, ASV; Vēst. zin. kand., doc. TAMĀRA PUŠKINA, Maskavas Valsts universitāte, Krievija; Prof. Dr. hist. h. c., Dr. habil. chem. JĀNIS STRADIŅŠ, Latvijas Zinātņu akadēmijas īstenais loceklis, Baltijas vēstures komisijas (Getingenē) korespondētājloceklis, LU Filozofijas un socioloģijas institūts; Prof. Dr. habil. hist. AIVARS STRANGA, Latvijas Zinātņu akadēmijas īstenais loceklis, Latvijas Universitāte; Hum. m. dr. ŽILVĪTIS ŠAKNIS (*Žilvytis Šaknys*), Lietuvas Vēstures institūts, Lietuva; Doc. Ph. Dr. LUBOŠŠ ŠVECS (*Luboš Švec*), Kārļa Universitātes Starptautisko studiju institūts, Čehija; Asoc. prof. Ph. D. IEVA ZAKĒ, Rovana Universitāte, ASV; Dr. hist. GUNTIS ZEMĪTIS, LU Latvijas vēstures institūts

*Žurnālā ievietotie zinātniskie raksti ir recenzēti
Articles appearing in this journal are peer-reviewed*

No 2012. gada "Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls" ir iekļauts EBSCO datubāzē
Academic Search Ultimate.

From 2012, "Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls" has been included in the EBSCO
database *Academic Search Ultimate*.

Redakcijas adrese
Kalpaka bulv. 4, 126. ist., Rīgā, LV-1050, tālr. 29486005

Redaktore:
*Ināra Stašulāne,
Antra Legzdiņa (angļu val.)
Ināra Korsaka (vācu val.)
Māksliniece Ināra Jēgere
Maketētāja Margarita Stoka*

Nodibinājums "Latvijas vēstures institūta apgāds",
reģistrācijas nr. 40008064387

Iespiests SIA "Jelgavas tipogrāfija"

ISSN 1025–8906

© LU Latvijas vēstures institūts, 2016

SATURS/CONTENTS

ZINĀTNISKIE RAKSTI/SCIENTIFIC ARTICLES

Andrejs Vasks. Arheoloģija Latvijā pēc Otrā pasaules kara
(līdz 1990. gadam)/

Andrejs Vasks. Latvian Archaeology after World War II
(up to 1990). 7

Andris Pētersons. Starpkultūru komunikācijas barjeras
starp vāciešiem un Latvijas teritorijā dzīvojošām maztautām
12. gadsimta beigās un 13. gadsimta sākumā pēc Indriķa
hronikas un Atskaņu hronikas ziņām/

Andris Pētersons. Communication Barriers between German
Christians and Natives of Ancient Latvia from the End
of the 12th Century to the Beginning of the 13th Century
According to *Chronicle of Henry of Livonia* and *The Livonian
Rhymed Chronicle* 67

Marek Kornat. Latvia's Reaction to Molotov–Ribbentrop Pact
of 23 August 1939: Perspective of Polish Diplomacy/

Mareks Kornats. Latvijas reakcija uz Molotova–Ribentropa
1939. gada 23. augusta paktu: Polijas diplomātijas redzējums. 90

Michael Loader. The Rebellious Republic: the 1958 Education
Reform and Soviet Latvia/

Maikls Louders. Dumpīgā republika: 1958. gada izglītības
reforma un Padomju Latvija. 113

VĒSTURES AVOTI/SOURCES OF HISTORY

Ēriks Jēkabsons. Rīga 1918. gada beigās – 1919. gada sākumā
un Lielbritānijas karakuģu eskadras vecākā virsnieka liecība
par situāciju/

Ēriks Jēkabsons. Riga in Late 1918 – Early 1919 and Testimony
of the Senior Officer of Great Britain's Warship Squadron about
the Situation 140

ZINĀTNES DZĪVE/SCIENTIFIC LIFE. 173

RECENZIJAS/REVIEWS

Europa Reformata 1517–2017. Reformationsstädte Europas und ihre Reformatoren. Hrsg. Michael Welker, Michael Beintker, Albert de Lange. Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt, 2016;
 Johann Anselm Steiger. *Gedächtnisorte der Reformation. Sakrale Kunst im Norden (16.–18. Jahrhundert).* Band 1 (A–K), Band 2 (L–Z). Regensburg: Schnell & Steiner, 2016
 (aut. *Ojārs Spārītis*) 182

Aija Jansone. *Apģērba attīstība Zemgalē 19. gadsimtā.*
 Rīga: Latvijas Nacionālais kultūras centrs, 2016
 (aut. *Iva Stanoeva*) 188

AUTORI/AUTHORS 190

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS Nr. 100

Cienītais lasītāj!

Jūsu rokās ir nonācis “Latvijas Vēstures Institūta Žurnāla” 100. numurs. Šis nozīmīgais skaitlis sasniegts 25 gadu laikā – kopš atjaunotā žurnāla pirmā numura iznākšanas 1991. gada decembrī.

1991. gadā, atjaunojot 1936. gadā dibināto “Latvijas Vēstures Institūta Žurnālu”, tika izvirzīts ambiciozs uzdevums – izdot četrus žurnāla numurus gadā – tāpat kā starpkaru periodā. Šis uzdevums izrādījās negaidīti grūts. Pirmajos gados pēc atjaunošanas žurnāls iznāca ar Latvijas Zinātnes padomes finansiālu atbalstu, taču, iestājoties ekonomiskajai krīzei, tas tika pārtraukts un vairs nav ticis atjaunots. Žurnāls izdzīvoja, tikai pateicoties Valsts kultūrkapitāla fonda finansiālajam atbalstam. Atšķirībā no daudziem citiem līdzīgiem izdevumiem “Latvijas Vēstures Institūta Žurnāla” izdošana nekad nav aizkavējusies, arī divi vai vairāki numuri nekad nav tikuši apvienoti vienā. Šis gads ir pirmais, kad esam saņēmuši finansiālu atbalstu no Latvijas Universitātes. Tas vieš cerības.

Divdesmit piecos gados žurnāla pamatzdevums – uzturēt augstus akadēmiskos standartus, publicēt zinātniskus rakstus par visiem Latvijas vēstures periodiem – nav mainījies. Tomēr būtiski mainījušies uzstādījumi. Atjaunotā žurnāla vēsturē ir izdalāmi trīs periodi. Tā pirmais galvenais redaktors (1991–1998) Jānis Graudonis centās atjaunot tās akadēmiskās tradīcijas, kādas pastāvēja laikā līdz Latvijas okupācijai. Žurnāls saglabāja iepriekšējo struktūru, katru numuru ievadīja redaktora ievadvārdi – “Redaktora sleja”.

Laikā, kad galvenais redaktors bija Andris Caune (1998–2007), žurnāls daudz publicēja vēstures avotus, kļuva vizuāli pievilcīgāks, ievietojot arī ilustratīvas laikmeta liecības. Šajā laikā žurnālu ar rakstiem nodrošināja galvenokārt Latvijas vēstures institūta zinātnieki. Pēdējos gados (kopš 2007), kad žurnālu vada atbildīgā redaktore Ineta Lipša, tam izvirzīts augsts mērķis – kļūt par starptautiski atzītu zinātnisku žurnālu. Žurnāls kļuvis atvērts visiem vēsturniekiem, to skaitā ārvalstu – vairāk nekā puse rakstu ir citu institūciju autoru darbi, pieaudzis publikāciju skaits angļu valodā.

Mainījušās prasības autoriem, paaugstināti recenzēšanas kritēriji, raksti pieejami arī internetā.

Sagaidot atjaunotā “Latvijas Vēstures Institūta Žurnāla” jubilejas numuru, ar cieņu atcerēsimies nu jau mūžībā aizgājušo žurnāla atjaunošanas iniciatoru un pirmo galveno redaktoru Jāni Graudoni. Tāpat vēlos izteikt pateicību visiem, kuri ieguldījuši savu darbu un laiku žurnāla sagatavošanā, – bijušajam galvenajam redaktoram Andrim Caunem, pašreizējai – Inetai Lipšai, viesredaktoriem, redaktorēm Inārai Stašulānei, Vijai Stabulnieci, Inārai Korsakai, maketētājai Margaritai Stokai, māksliniecei Inārai Jēgerei, bijušajai žurnāla sekretārei Līgai Lapai, zinātniski tehniskajai darbiniecei Elitai Eglei, visiem redkolēģijas locekļiem – gan bijušajiem, gan šobrīd strādājošiem, kolēģiem vēsturniekiem – rakstu un apskatu autoriem, recenzentiem.

Žurnāla jubilejas reizē gribētu novēlēt, lai nākamie simts numuri taptu mierīgā gaisotnē, bez bažām par žurnāla pastāvēšanas iespējām nākotnē.

LU Latvijas vēstures institūta direktors *Guntis Zemītis*

ZINĀTNISKIE RAKSTI

ARHEOLOĢIJA LATVIJĀ PĒC OTRĀ PASAULES KARA (LĪDZ 1990. GADAM)*

Andrejs Vasks

Dr. habil. hist., LU Latvijas vēstures institūts, vadošais pētnieks.

Zinātniskās intereses: Latvijas aizvēsture, arheoloģija, bronzas un senākais dzelzs laikmets.

Rakstā aplūkota Latvijas arheoloģijas attīstība pēc Otrā pasaules kara padomju okupācijas apstākļos, veiktie organizatoriskie pasākumi un izveidotās institūcijas arheoloģiskās pētniecības un pieminekļu aizsardzības nodrošināšanai, arheoloģiskās pētniecības rezultāti un galvenās atziņas, publikācijas, starptautiskā sadarbība.

Atslēgas vārdi: Latvija, arheoloģija, pieminekļu aizsardzība, akmens laikmets, bronzas laikmets, dzelzs laikmets, vēsturiskie laiki, publikācijas, starptautiskā sadarbība.

IEVADS

Otrā pasaules kara laikā Latvijā nomainījās trīs – padomju, vācu un atkal padomju okupācijas varas. Pēdējā, kas būtībā bija reokupācija, atgriezās Latvijā 1945. gadā, kad atsākās jau 1940. gadā pēc Latvijas okupācijas un aneksijas uzsāktā sovjetizācija. Tuvojoties Sarkanajai armijai un baidoties no 1940.–1941. gadā pieredzēto nežēlīgo represiju atkārtοšanās, Latviju pameta ap 200 000 cilvēku, starp tiem arī ļoti daudzi kultūras un zinātnes darbinieki.¹ Latvijā iestājās smags un sarežģīts laiks ne tikai zinātnes, bet arī visās citās dzīves jomās.

Otrā pasaules kara beigu posmā 1944. gada oktobrī Rīgas pilsetas mākslas muzeja, Valsts vēsturiskā muzeja un tā filiāles Doma muzeja (tagad Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs)

* LETONIKA Raksts sagatavots Valsts pētījumu programmas “Letonika” ietvaros.

kolekcijas, iesaiņotas muzeja galdniecībā izgatavotajās 400 koka kastēs, iekrāva kuģi un aizveda uz Kēnigsbergu. Tur tās pārkrāva 11 vilciena vagonos. Vilciens nokļuva līdz Čehoslovākijai, kur izveidojās amerikāņu okupācijas zona. No Latvijas kolekcijas pavadīja muzeja darbiniece Nora Purpētere un muzeja Etnogrāfijas nodaļas vadītāja vietniece Mērija Grīnberga (1909–1975). N. Purpētere baidījās atgriezties pie boļševikiem un palika Rietumos. Turpretim M. Grīnberga panāca, ka ar padomju armijas atbalstu kolekcijas sāka atpakaļceļu uz Latviju. Rīgā tās atgriezās 1946. gadā. M. Grīnberga pēc kara daudzus gadus nostrādāja Mākslas muzeja bibliotēkā.

Izretinājās arī jau tā nedaudzo Latvijas arheologu rinda. Valdemārs Ģinters (1899–1970), Eduards Šturms (1895–1959) un Hugo Riekstiņš (1904–198?) 1944./1945. gadā devās trimdā uz Zviedriju (Ģinters) vai Vāciju (Šturms, Riekstiņš). Vadošajam Latvijas arheologam Francim Balodim (1882–1947) jau 1940. gadā pēc padomju okupācijas izdevās aizbraukt komandējumā uz Zviedriju, no kuras viņš, acīmredzot atceroties Padomju Krievijā un 1922. gadā tapušajā PSRS pieredzēto, neatgriezās. Rauls Šnore (1901–1962), Ādolfs Karnups (1904–1973) un Pēteris Stepiņš (1914–1999) tika represēti un izsūtīti uz gulaga nometnēm. Darbu arheoloģijā varēja turpināt tikai daži – no pieredzējušajiem Elvīra Šnore (1905–1996), bet no jaunākas paaudzes Lūcija Vankina (1908–1989), Melita Vilsone (1914–1991) un Emīlija Brīvkalne (1909–1984).

Rakstā aplūkojamais laika posms aptver 45 gadus. Tā kā tas ir ilgs laiks, tad dažus jautājumus lietderīgi aplūkot divos īsākos periodos – no 1945. līdz 1959. gadam un no 1960. līdz 1990. gadam. Pirmo periodu raksturo Latvijas arheoloģijas iekļaušana PSRS ideoloģiskajā un organizatoriskajā sistēmā, jaunas arheologu paaudzes izveidošanās, arheoloģisko izrakumu atsākšanās. Otro periodu ievada agrāk nebijuša mēroga izrakumu sākšanās jaunceltņu būvlaukumu teritorijās, kas sākās ar Daugavas HES kaskādes celtniecību un kas uz daudziem gadiem piesaistīja Latvijas arheologu galvenos spēkus. Šajā periodā plašāk sāka iz-

mantot dabas un tehnisko zinātņu piedāvātās iespējas arheoloģisko materiālu analizē. Auga arheologu zinātniskā kvalifikācija, kas izpaudās disertāciju sagatavošanā un zinātnisko grādu iegūšanā. Parādījās daudzas zinātniskās publikācijas – raksti un monogrāfijas. Periodu noslēdza padomju impērijas sabrukums.

Arheoloģijas attīstība Padomju Latvijā ir aplūkota virknē publikāciju. Pirmais ir Ā. Stubava apskats 1962. gadā, kurā viņš raksturo laiku no 1945. līdz 1960. gadam. Ā. Stubavs atzīmē pārkarojumus zinātnes organizācijā, norāda galvenos pētījumu virzienus, veiktos izrakumus un svarīgākās atziņas.² Līdzīgs viņa raksts krievu valodā publicēts 1967. gadā PSRS galvenajā arheoloģijas žurnālā.³ Plašu panorāmu par arheoloģiskajiem izrakumiem padomju Baltijā, respektīvi, Latvijā, Igaunijā un Lietuvā, atklāja J. Graudoņa, I. Lozes, Ē. Mugurēviča un E. Šnores raksts 1968. gadā.⁴ E. Šnore uzrakstīja arī sadaļu “Arheoloģiskā pētniecība Latvijā” kolektīvajā monogrāfijā “Latvijas PSR arheoloģija”, izdalot trīs pētniecības periodus: baltvācu, buržuāziskās Latvijas un padomju periodu. Lai arī sadaļa bija salīdzinoši īsa, tajā tika rezumēti galvenie pētījumu rezultāti par akmens, bronzas un dzelzs laikmetu, kā arī vēsturiskajiem laikiem.⁵ Minētajās publikācijās arheoloģijas attīstība aplūkota pietiekami detalizēti, un, ja atmet padomju ideoloģijas diktētos marksisma-ļeņinisma slavinājumus un iepriekšējo periodu pētnieku hipertrofēto kritiku, tie ir labs avots attiecīgā laika posma arheoloģijas vēstures izzināšanai. Pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas īsu Latvijas arheoloģijas vēstures raksturojumu sniedza A. Vasks rakstu krājumā par Latvijas arheoloģiju angļu valodā.⁶ Līdzīgā veidā Latvijas arheoloģiju aplūkoja J. Graudonis grāmatā “Latvijas senākā vēsture”.⁷ Plašā un detalizētā rakstā Latvijas vēstures institūta arheologu darbu raksturoja Ē. Mugurēvičs. Līdz šim tas ir izvērstākais raksts par arheoloģiju padomju okupācijas laikā.⁸

ORGANIZATORISKIE PASĀKUMI UN INSTITŪCIJAS

Pēc Otrā pasaules kara padomju totalitārās varas apstākļos Latvijas zinātne tika pārveidota atbilstoši PSRS organizatoriskajiem un ideoloģiskajiem standartiem. Četrdesmito gadu otrajā pusē sākās Latvijas vēstures, tai skaitā arī aizvēstures pētījumu revīzija atbilstoši marksistiskās vēstures konceptuālajiem principiem to staļiniskajā interpretācijā. Šo procesu pavadīja iepriekšējā laika, bet galvenokārt 20.–30. gadu pētnieku un viņu darba viennozīmīgi negatīva kritika, kas turpmāk kļuva par katra vēstures pētījuma obligātu sastāvdaļu.⁹ Tiem zinātniekiem, kuru darbība sākās 20.–30. gados, tātad “buržuāziskajā” periodā, bez laikabiedru, nereti savu skolotāju nopaļāšanas vajadzēja šaustīt arī sevi, atzīstoties agrākajos maldos un “nezinātniskumā”. Spilgts piemērs ir izcilā Baltijas arheologa Harija Mooras atzišanās savu agrāk pausto uzskatu “pseidozinātniskumā un kaitīgumā”.¹⁰ Savā ziņā traģisku soli nācās spert arī pieredzējušajai arheoloģei Elvirai Šnorei, speciālā rakstā nosodot savu ilggadējo skolotāju arheoloģijā Franci Balodi. Rakstā viņa pārmet Balodim nostāšanos uz vēstures viltojumu un normānisma ceļa, naidu pret latgaļu austrumu kaimiņiem slāviem un citus staļiniskajai historiogrāfijai nepieņemamus “grēkus”.¹¹ Par normu kļuva arī aizvēstures datu interpretācijas austrumnieciskā orientācija, t.i., visa slāviskā konsekvēnti pozitīvais vērtējums un visa rietumnieciskā viennozīmīgs nopelums.¹² Šis marksisma teorijas un lielkrievu šovinisma ideju hibrīds, t.s. marksisms-ļeņinisms, atstāja nomācošu iespaidu gan uz Latvijas vēstures, gan aizvēstures problēmu pētniecību.

Četrdesmito gadu beigās, lai pilnībā pieslēgtu sovjetizējamo Baltijas valstu arheoloģiju PSRS zinātnei, tika veikti vairāki pasākumi: 1949. gadā Ļeņingradā un 1951. gadā Tartu notika PSRS Zinātņu akadēmijas Materiālās kultūras vēstures (vēlāk – Arheoloģijas) institūta izbraukuma plēnumi ar nolūku koordinēt pētījumus Krievijā, Baltkrievijā un Baltijā. 1955. gadā tika organizēta

Baltijas apvienotā kompleksā ekspedīcija, kurā līdztekus arheologiem piedalījās arī antropologi un etnogrāfi no Krievijas, Baltkrievijas un okupētajām Baltijas republikām. Viens no tās uzdevumiem bija pētīt baltu un slāvu kontaktus un šajā sakarā veikt arheoloģiskos izrakumus Austrumlatvijā. Neraugoties uz pētnieciskās ievirzes zināmu vienpusību (sakari ar slāviem, ar austrumiem), arheoloģiskajiem pētījumiem pavērās samērā labas iespējas. Lai arī totalitārā sistēma negatīvi ietekmēja zinātnes radošo procesu (ideoloģiskais diktāts, cenzūra, “oficiālais viedoklis” zinātnē), tomēr bija arī pozitīvi momenti. Veidojās ciešāka sadarbība gan starp Baltijas arheologiem, gan arī ar Minskas, Ļeņingradas un Maskavas zinātniekiem. Tai pašā laikā sakari ar Rietumu zinātniekiem pilnībā tika pārtraukti.

Atbilstoši PSRS praksei visu zinātņi koncentrēt Zinātņu akadēmijā apvienotajos zinātniski pētnieciskajos institūtos, augstskolām atstājot galvenokārt tikai izglītošanas funkciju, par galveno pētniecības centru kļuva 1946. gadā nodibinātā Latvijas PSR Zinātņu akadēmija ar tās sastāvā esošajiem institūtiem. Vēstures, tai skaitā arī arheoloģisko pētījumu jomā par galveno centru kļuva Vēstures institūts (līdz 1959. gadam Vēstures un materiālās kultūras institūts), bet arheoloģiskos pētījumus veica institūtā izveidotais Materiālās kultūras sektors (1946–1957, vad. Teodors Zeids). Vēlāko reorganizāciju gaitā šīs struktūrvienības nosaukums mainījās: Arheoloģijas sektors (1958–1964, vad. Ādolfs Stubavs), Arheoloģijas un etnogrāfijas sektors (1964–1970, vad. Heinrihs Strods), Arheoloģijas un antropoloģijas sektors (1971–1985, vad. Ēvalds Mugurēvičs), Arheoloģijas nodaļa (1985–1995, vad. Ē. Mugurēvičs). Pie sektora 1956. gadā izveidoja Senlietu konservācijas un restaurācijas laboratoriju, kuru sākumā vadīja J. Cielēns, tad E. Mačuļskis, 1959.–1966. gadā J. Apals, bet no 1966. gada Zigrīda Apala.¹³ Kopš 1986. gada laboratorijā sākās dendrohronoloģiskie pētījumi, ko veica Māris Zunde.

1967. gadā ar valdības lēmumu izveidoja Rīgas vecpilsētas valsts aizsardzības zonu vairāk nekā 28 ha platībā. Lai nodrošinātu

sistemātisku Vecrīgas arheoloģisko izpēti, 1969. gadā institūtā izveidoja Rīgas arheoloģisko ekspedīciju. Sākumā to vadīja Francis Zagorskis, bet kopš 1970. gada Andris Caune.¹⁴

Piecdesmitajos gados Arheoloģijas sektorā strādāja 10 zinātnisko līdzstrādnieku, no tiem viens vēstures zinātņu kandidāts, sešdesmitajos gados attiecīgie rādītāji bija 13 un 5, septiņdesmitajos gados – 13 un 8, astoņdesmitajos gados – 18 un 11. Bez tam sektorā strādāja arī daži laboranti. Laikā no 1959. līdz 1986. gadam, kad norisa Daugavas spēkstaciju kaskādes (Pļaviņu HES, Rīgas HES, Daugavpils HES) būvniecība, Arheoloģijas sektora/nodaļas darbinieku skaits dubultojās vai pat trīskāršojās.¹⁵ Tie bija ārštata tehniskie darbinieki (izrakumu tehniskie vadītāji, zīmētāji, laboranti), kurus algoja, izmantojot HES ūdenskrātuvju zonās esošo applūdināšanai vai norakšanai paredzēto arheoloģisko pieminekļu izpētes finansēšanai piešķirtos līdzekļus. LPSR ZA Vēstures institūta Arheoloģijas sektors/nodaļa kļuva par galveno arheoloģiskās pētniecības centru Latvijā.

Nozīmīga vieta Latvijas arheoloģijā bija Latvijas PSR Centrālajam Valsts vēstures muzejam (tā 1944. gadā tika pārdēvēts agrākais Valsts vēsturiskais muzejs) un tā Arheoloģijas nodaļai. 1956. gadā muzejs ieguva jaunu nosaukumu – Latvijas PSR Vēstures muzejs, kādu tas saglabāja līdz 1989. gadam.¹⁶ 1944. gada oktobrī par Arheoloģijas nodaļas vadītāju apstiprināja Lūciju Vankinu. Šajā amatā viņa nostrādāja līdz 1986. gadam, kad devās pensijā. Pēc kolekciju aizvešanas uz Vāciju muzejā bija palikušas 182 arheoloģiskās vienības, galvenokārt keramika, kā arī 1631 senlieta konservācijas laboratorijā. Pēc kolekciju atgriešanās 1946. gada martā saskaņā ar inventarizācijas datiem nodaļā bija 8174 arheoloģiskās vienības. Arheoloģijas nodaļas darbinieku skaits nebija liels – bez nodaļas vadītājas tur strādāja vēl divi zinātniskie līdzstrādnieki un viens vai divi laboranti. Nodaļas galvenais uzdevums bija pārbaudīt kolekcijas un gatavot ekspozīcijas un izstādes. Nodaļas darbinieki veica arī arheoloģiskos izrakumus dažādās Latvijas vietās un gatavoja publikācijas.

Arheoloģijas nodaļa bija arī agrākajā Rīgas pilsētas vēsturiskajā muzejā, kas 1945. gadā tika pārdēvēts par Valsts vēsturisko Doma muzeju, 1949. gadā – par Valsts Rīgas vēstures muzeju, bet 1964. gadā tas ieguva tagadējo nosaukumu – Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs.¹⁷ Nodaļu no 1944. gada vadīja Melita Vilsone, no 1986. gada Andris Celmiņš (1956–2013). Līdz 1969. gadam nodaļas darbinieki veica izrakumus dažādās Vecrīgas vietās, galvenokārt jaunceļamo ēku būvlaukumos, bet kopš 1969. gada, kad Vecrīgas pētniecības vadību pārņēma LPSR ZA Vēstures institūts, muzeja arheologi galvenokārt pētīja muzeja pārziņā esošos pieminekļus, kā arī objektos, kuros muzejs jau agrāk bija veicis izrakumus.¹⁸

Novadu muzeji, kuros glabājās arheoloģiskie priekšmeti un bija arī attiecīgas ekspozīcijas, ar dažiem izņēmumiem arheoloģisko izpēti neveica, jo šajos muzejos nebija nepieciešamo speciālistu – arheologu. Viens šāds izņēmums bija Liepājas muzejs, kad tur no 1959. līdz 1974. gadam strādāja arheologs Pēteris Stepīņš (1914–1999). Viņa vadībā muzeja darbinieki veica izrakumus 21 vietā.¹⁹ Cēsu muzeja direktore Konstānce Ozola (1909–1991) 1954. un 1960. gadā izdarīja izrakumus Jaunpiebalgas uzkalniņu kapulaukā, bet 1958. gadā Kalnapiļu līdzenajā kapulaukā un apmetnē. Madonas muzeja direktore Elza Rudenāja 50. gados veica izrakumus kapulaukā pie Graudu krejotavas, kopā ar Vladislavu Urtānu – Mārcienas Oliņu un Madonas Pieterānu kapulaukā.

Arheoloģisko pētniecību nelielā apmērā veica arī LPSR Kultūras ministrijas Restaurācijas institūts, kas tika izveidots 1988. gadā uz agrāko ministrijas pakļautībā esošo kultūras objektu restaurācijas organizāciju – Zinātniskās restaurācijas ražošanas darbnīca (1951–1962), Zinātniskās restaurācijas remontu kantoris (1962–1965), Zinātniskās restaurācijas projektēšanas konstruktoru birojs (1965–1976), Kultūras pieminekļu restaurācijas projektēšanas kantoris (1976–1988) – bāzes. Institūta uzdevums bija vēstures un kultūras pieminekļu zinātniska izpēte, restaurācijas, konservācijas un rekonstrukcijas projektu un tāmju

dokumentācijas sastādīšana. Institūtam piesaistītie arheologi (Mārtiņš Lūsēns, Aldis Pravornis, Mārtiņš Ruša, Normunds Treijs) saskaņā ar institūta uzdevumiem restaurācijas projektu sagatavošanā veica izrakumus vēsturisko laiku objektos.

ARHEOLOĢISKO PIEMINEKĻU AIZSARDZĪBA

Arheoloģisko un vēstures pieminekļu aizsardzību pēc tam, kad Pieminekļu valde 1944. gada oktobrī savu darbību izbeidza,²⁰ uzdeva veikt 1945. gadā izveidotajai Latvijas PSR Tautas komi-sāru padomes (vēlāk Latvijas PSR Ministru padomes) Kultūras un izglītības komitejai.²¹ Tās pārraudzībā bija vēstures un novad-pētniecības muzeji, kas iesaistījās arī pieminekļu aizsardzībā. 1949. gada 22. jūnijā LPSR Ministru padome apstiprināja jaunu komitejas nolikumu, kurā skaidrāk tika formulēti uzdevumi pie-minekļu aizsardzībā. Lai to veiktu, komitejā bija Muzeju un ar-heoloģijas un vēsturisko pieminekļu aizsardzības nodaļa, kas savā darbībā balstījās uz Centrālā Valsts vēstures muzeja Piemi-nekļu aizsardzības nodaļu (vad. Kārlis Rozītis, vēlāk Arveds Gusars).²² Nodaļas rīcībā pēc Pieminekļu valdes materiālu sada-līšanas bija nonākuši materiāli par arheoloģiskajiem pieminek-ļiem. Nosaukumiem mainoties, nodaļa darbojās līdz 1957. gadam. 1953. gadā, kad nodibināja Kultūras ministriju, tās Muzeju un pieminekļu daļas pārziņā nonāca arī pieminekļu aizsardzības joma. Kultūras un izglītības komitejai, pēc tam Kultūras minis-trijai bija jāsastāda arī kultūras, tai skaitā arheoloģisko piemi-nekļu saraksti. Pirmo šādu sarakstu Ministru padome apstipri-nāja 1952. gadā, taču tas netika publicēts. Nākamo papildināto un precizēto sarakstu publicēja 1959. gadā,²³ pēc tam vēl 1969.²⁴ un 1984. gadā.²⁵

Pieminekļu aizsardzības jomas sakārtošanai nozīmīgs bija 1968. gads, kad izveidoja Kultūras ministrijas Muzeju un kultū-ras pieminekļu zinātniski pētniecisko padomi (MKPZPP) ar vai-rākiem sektoriem. Padomes uzdevums bija veikt kultūras piemi-nekļu apzināšanu, uzskaiti, dokumentēšanu un pieminekļu

sarakstu projektu sastādīšanu. Tā kļuva par kultūras pieminekļu zinātniskās dokumentācijas glabāšanas galveno centru, kurā bez oriģinālajiem materiāliem vāca un glabāja arī kopijas par visu kategoriju pieminekļiem no visiem iespējamajiem arhīviem, bibliotēkām, muzejiem un privātpersonu materiāliem.²⁶ 1975. gadā nodibināja arī Arheoloģijas sektoru, par kura vadītāju kļuva Juris Urtāns. Sektora, vēlāk nodaļas darbinieki turpmākajos gados veica sistemātisku Latvijas arheoloģisko pieminekļu apzināšanu un dokumentēšanu. 1979. gadā pie nodaļas izveidoja arheoloģisko pieminekļu glabāšanas grupu, kas veica arheoloģiskos izrakumus.²⁷ 1988. gadā MKPZPP likvidēja un 1. oktobrī izveidoja Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekciju (VKPAI), kas darbojas arī šodien. Svarīgi bija tas, ka gan MKPZPP, gan VKPAI sāka strādāt profesionāli arheoloģisko pieminekļu aizsardzībā ieinteresēti arheologi.

Pieminekļu aizsardzības tiesisko pamatu nodrošināja vairāki pēc PSRS parauga sagatavotie oficiālie dokumenti – LPSR Ministru padomes 1948. gada 29. oktobra lēmums Nr. 1229 un tam pievienotais “Nolikums par kultūras pieminekļu aizsardzību”, 1958. gada 3. jūlija rīkojumā apstiprinātā “Instrukcija par arheoloģijas un vēstures pieminekļu uzskaites, reģistrācijas un uzturēšanas kārtību Latvijas PSR teritorijā”, 1967. gada 29. decembra lēmums Nr. 596 “Par vēstures un kultūras pieminekļu stāvokli un pasākumiem to aizsardzības uzlabošanai Latvijas PSR”, kā arī 1977. gada 23. decembrī LPSR Augstākās padomes pieņemtais likums “Par vēstures un kultūras pieminekļu aizsardzību un izmantošanu”.²⁸ Attiecībā uz arheoloģiskajiem pieminekļiem cita starpā gan 1948. gada nolikumā, gan vēlākajos dokumentos tika noteikts, ka saimnieciskajām organizācijām, ja tās saņem atļauju veikt būvniecību vai citādus arheoloģisko objektu apdraudošus darbus, ir jāfinansē tā arheoloģiskā izpēte. Tāpat tika noteikts, ka arheoloģisko izrakumu atļaujas jeb “atvērtās lapas” izsniedz LPSR Zinātņu akadēmija, respektīvi, tās Vēstures institūts, un tās reģistrējamās Kultūras un izglītības komitejā, bet kopš 1953. gada Kultūras ministrijā. Kā redzam, tad kultūras

pieminekļu aizsardzība bija sadrumstalota starp dažādu organizāciju struktūrām un apakšstruktūrām, un tikai līdz ar MKPZPP (vēlāk VKPAI) izveidošanu arheoloģijas, tāpat kā citu kategoriju kultūras pieminekļu aizsardzība nonāca vienas institūcijas pārziņā.

ARHEOLOĢISKĀ IZGLĪTĪBA UN ZINĀTNISKĀ KVALIFIKĀCIJA

Pēc Otrā pasaules kara arheoloģisku izglītību Latvijā iegūt nevarēja. Latvijas Valsts universitātes Vēstures un filozofijas fakultātē (1944–1954 Vēstures fakultāte, 1954–1970 Vēstures un filoloģijas fakultāte, kopš 1970 Vēstures un filozofijas fakultāte), ja neskaita viena semestra vispārējo kursu “PSRS arheoloģija”, specializēti kursi arheoloģijā netika docēti. Vienīgās, kas ieguva arheoloģisku izglītību jau augstskolā – Ļeņingradas universitātē, bija Ilze Loze 50. gados un Natālija Jefimova 70. gados. Tiesa, Latvijas Valsts universitātē pēc 1. kursa beigšanas, sākot ar 1952. gadu, visiem vēstures studentiem bija jānodod divas–trīs nedēļas ilgā praksē uz kādu no Latvijas arheoloģiskajām ekspedīcijām vai arī uz kādu no muzejiem. Vienīgā iespēja specializācijai bija kursa darbu un diplomdarbu sagatavošana par Latvijas arheoloģijas tēmām. Praktiskā, respektīvi, lauka arheoloģijas apguve notika arheoloģiskajās ekspedīcijās pieredzējušāko kolēģu vadībā, kā arī studējot arheoloģisko literatūru un sagatavojot publikācijas. Daži arheologi savu zinātnisko kvalifikāciju varēja paaugstināt, iestājoties aspirantūrā PSRS ZA Arheoloģijas institūtā Maskavā vai tā filiālē Ļeņingradā (V. Bebre, J. Daiga, I. Ozere (Virse), A. Rādiņš, J. Urtāns, A. Vasks). Iegūt zinātnisko grādu, aizstāvot disertāciju, varēja LPSR ZA Vēstures institūta specializētajā zinātniskajā padomē. Līdzīgas padomes pie attiecīgajiem institūtiem darbojās arī Tallinā, Viļņā un, protams, Maskavā un Ļeņingradā. Lēmumu par grāda piešķiršanu, pamatojoties uz padomes iesūtītajiem dokumentiem, pieņēma pie PSRS Ministru padomes izveidotā Augstākā atestācijas komisija Maskavā. Šī ko-

misija apstiprināja arī specializētās padomes. PSRS pastāvēja divu līmeņu – zinātņu kandidāta un zinātņu doktora – zinātniskie grādi. Pirmā vēstures zinātņu kandidāta grādu Latvijā ieguva E. Šnore 1958. gadā. Sešdesmitajos gados tādu ieguva J. Graudonis, Ē. Mugurēvičs, Ā. Stubavs, F. Zagorskis un A. Zariņa, bet septiņdesmitajos gados – I. Loze, V. Urtāns un L. Vankina. Vēstures zinātņu doktora grādu ieguva tikai divi pētnieki – Ē. Mugurēvičs (1983) un J. Graudonis (1987). Aizstāvētās disertācijas vēlāk papildinātas un pilnveidotas tika publicētas kā zinātniskas monogrāfijas.

Jaunu darbinieku piesaistīšanu arheoloģijai veicināja arī Rīgas Pionieru un skolēnu pils Arheoloģijas pulciņš, kuru izveidoja 1965. gadā (vad. Stefānija Urtāne). Vēlāk izveidojās vēl otrs pulciņš pie Republikāniskās jauno tūristu stacijas. Vasarās pulciņu dalībnieki profesionālu arheologu – V. Urtāna, L. Vankinas, arī J. Urtāna, I. Kunigas, J. Asara vadībā veica izrakumus dažādos arheoloģiskajos pieminekļos (Daugmales, Aizkraukles, Madalānu pilskalnā, Kristapiņu kapulaukā u.c.). Lai gan pulciņu uzdevums nebija sagatavot profesionālus arheologus, no to dalībnieku vidus nāca virkne šodien pazīstamu arheologu – Jānis Asaris, Ināra Kuniga, Mārtiņš Lūsēns, Ieva Ose, Jānis Siatkovskis (1957–1990), Juris Urtāns, Armands Vijups, Irita Žeiere.²⁹

AKADĒMISKĀS PUBLIKĀCIJAS PAR LATVIJAS ARHEOLOĢIJU

1947. gadā tika izveidots žurnāls “Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis”, kas iznāca reizi mēnesī. Žurnālā publicēja Zinātņu akadēmijas dažādo pētniecisko institūtu darbinieku rakstus krievu un arī latviešu valodā. 40. un 50. gados rakstu par arheoloģiju šajā izdevumā bija maz, jo jauna arheologu paaudze vēl tikai veidojās. Kā pirmo šajā žurnālā publicēto rakstu arheoloģijā var atzīmēt E. Šnores pārskatu par izrakumiem 1947. gadā.³⁰ Viņa publicēja vēl pāris īsas informācijas arī 50. gados.

Stāvoklis mainījās 60. un 70. gados, kad arheoloģijā strādājošo skaits bija pieaudzis. Šajā laikā žurnālā ik gadu parādījās viens vai divi raksti arheoloģijā. Publikāciju skaits pieauga 80. gados, kad rakstu skaits atsevišķos gados (piemēram, 1987. un 1988. gadā) sasniedza pat desmit. Šajās publikācijās aplūkoti gan atsevišķu arheoloģisko pieminekļu izrakumu rezultāti, gan atsevišķu senlietu grupu tipoloģija un hronoloģija, gan arī plašākas aizvēstures problēmas. Hronoloģiski publicētie pētījumi aptvēra laiku no mezolīta līdz viduslaikiem. Atsevišķi raksti tika publicēti arī tādos PSRS žurnālos kā “*Sovetskaia arkheologija*” un “*Kratkie soobshcheniia Instituta arkheologii*”.

Daudz plašāk nekā “Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis” pētījumi Latvijas arheoloģijā atspoguļoti vairākos turpinājumuizdevumos. Pētījumu publicēšanu atviegloja tas, ka 1951. gadā tika nodibināta Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība (kopš 1965. gada – izdevniecība “Zinātne”). 1957. gadā iznāca jaunizveidotās sērijas “Materiāli un pētījumi Latvijas PSR arheoloģijā” pirmais sējums, veltīts pilnībā izpētītajam vēlā dzelzs laikmeta Nukšu kapulaukam.³¹ Sērijas, kas tika izveidota pēc līdzīga PSRS izdevuma parauga (*Materialy i issledovaniia po arkheologii SSSR*), izdevējs bija Latvijas PSR Zinātņu akadēmija. Tajā bija paredzēts krievu valodā publicēt plaši pētītu arheoloģisko pieminekļu materiālus, kā arī monogrāfiskus pētījumus. Līdzīgā noformējumā 1961. gadā iznāca otrais sējums, veltīts Asotes pilskalna un Oglenieku kapulauka izrakumu materiālu atspoguļojumam.³² Klajā nāca vēl divi šīs sērijas izdevumi, taču to ārējā noformējumā vairs netika ievērots sākotnējais standarts un vien grāmatu ievadā tika norādīta to piederība sērijai.³³ Turpmākajos gados tika izdotas vēl vairāku autoru monogrāfijas, taču tās iznāca kā ar šo sēriju vairs nesaistīti darbi.

1957. gadā Vēstures un materiālās kultūras institūts sāka izdot rakstu krājumu “Arheoloģija un etnogrāfija”. Pirmā laidiena redakcijas priekšvārdā tika norādīts, ka krājumā paredzēts publicēt Arheoloģijas un Etnogrāfijas nodaļas darbinieku pētījums par specifiskiem Latvijas arheoloģijas un etnogrāfijas jautājumiem.

Šie rakstu krājumi parādījās ar laika intervālu no viena līdz četriem gadiem. Līdz 1990. gadam pavisam iznāca 15 laidieni. Lielākā daļa sērijas izdevumu bija tematiski rakstu krājumi, kuros publicēti gan arheologu, gan etnogrāfu un antropologu pētījumi. Detalizēts pārskats par izdevuma “Arheoloģija un etnogrāfija” publikācijām ievietots krājuma 20. sējumā.³⁴

Lai informētu plašāku sabiedrību par arheologu, etnogrāfu un antropologu pētījumiem, īpaši par lauka ekspedīciju rezultātiem, kopš 1959. gada ik pavasari Vēstures institūts organizēja atskaites sesijas. Svarīgi bija tas, ka, organizējot šādu sesiju, bija iespējams publicēt arī “Referātu tēzes” (RT), kurās īsi raksturoti katras arheoloģiskās ekspedīcijas darba galvenie rezultāti. Šis vidēji 30–60 lappušu lielās tēžu grāmatiņas turpināja iznākt līdz 1971. gadam. No 1972. gada izdevums iznāca ar nosaukumu “Zinātniskās atskaites sesijas materiāli” (ASM) un kļuva apjomīgāks (115–160 lappuses), bet publicētos rakstus papildināja ilustrācijas. Sākot ar 1982. gadu, arheologu atskaites sesijas notika ik pēc diviem gadiem un ar tādu pašu laika intervālu iznāca arī minētais izdevums. Šis ir ļoti nozīmīgs, savā ziņā pat enciklopēdisks izdevums, jo sniedz pilnu informāciju par arheoloģiskajiem izrakumiem un pieminekļu apzināšanas darbiem kopš 1958. gada. 1966. gadā PSRS ZA Arheoloģijas institūts sāka izdot ikgadēju rakstu krājumu “*Arkheologicheskie otkritiia*”, kurā publicēja īsas informācijas par arheoloģiskajām ekspedīcijām visā PSRS teritorijā un kurā līdz pat 80. gadu beigām publicējās arī Latvijas arheologi.

Apskatāmajā periodā arheologi publicēja 18 monogrāfijas un vairākus simtus rakstu zinātniskajā periodikā un turpinājumi izdevumos. Daļa šo publikāciju bija veltīta atsevišķu senlietu vai arheoloģisko pieminekļu tipoloģijas, hronoloģijas un izplatības jautājumiem. Tā M. Atgāzis analizēja latgaļu 9.–12. gadsimta cirvjus,³⁵ V. Urtāns – pūcessaktas³⁶ un bronzas skārda zvaniņus – piekariņus.³⁷ 1974. gadā iznāca izdevuma “Arheoloģija un etnogrāfija” 11. laidieni, kas pilnībā bija veltīts dažādu senlietu grupu un atsevišķu arheoloģisko pieminekļu tipoloģijai un hronoloģijai

no akmens laikmeta līdz vēsturiskajiem laikiem. Citā publikāciju grupā tika atspoguļoti atsevišķu arheoloģisko pieminekļu vai veselu mikrorajonu izpētes rezultāti. Attiecībā uz pēdējiem atzīmējama Lubāna zemiene, kur I. Loze atklāja 23 mezolīta – neolīta – agrā bronzas laikmeta apmetnes. 13 apmetnēs veikto izrakumu rezultātus viņa izvērtēja divās monogrāfijās.³⁸ J. Graudonis atsevišķā grāmatā apkopoja Daugavas lejteces vēlā bronzas un senākā dzelzs laikmeta pilskalnu – Ķivutkalna, Vīnakalna un dažu citu dzīvesvietu izpētes rezultātus.³⁹ Savukārt Ē. Mugurēvičs monogrāfijā par Oliņkalna un Lokstenes pilsnovadiem analizēja 3.–15. gadsimta arheoloģiskos pieminekļus salīdzinoši nelielā teritorijā Daugavas labajā krastā Pļaviņu tuvumā, sniedzot novada iedzīvotāju etniskās, ekonomiskās un sociālās attīstības ainu.⁴⁰ Divas monogrāfijas veltītas atsevišķām aizvēstures tēmām. V. Urtāns veica pētījumu par īpašu arheoloģisko pieminekļu grupu – depozītiem. Grāmatā aplūkoti 108 vēlā bronzas un dzelzs laikmeta depozīti, sniegts to apraksts, senlietu analīze, skaidroti ar tirdzniecību un amatniecību saistītie jautājumi.⁴¹ Ē. Mugurēviča monogrāfijā par Austrumlatviju un kaimiņu zemēm 10.–13. gadsimtā uz plaša arheoloģiskā materiāla bāzes raksturoti sakari ar kaimiņzemēm un rekonstruēti senie sakaru ceļi. Lai arī atbilstoši pastāvošajām ideoloģiskajām nostādnēm galvenā uzmanība tika veltīta sakariem ar Krievzemi, tomēr plaši aplūkoti arī kontakti rietumu virzienā ar Skandināviju un kontinentālo Eiropu.⁴² Jāpiebilst, ka šī grāmata joprojām ir viena no visbiežāk citētajām Ē. Mugurēviča publikācijām, īpaši ārzemēs.

Monogrāfiskam viena arheoloģiskā laikmeta raksturojumam veltīta J. Graudoņa grāmata “Latvija vēlajā bronzas un agrajā dzelzs laikmetā”.⁴³ Šajā darbā apkopots viss līdz 1966. gadam iegūtais materiāls no dzīvesvietām, kapulaukiem, depozītiem, aplūkoti savrupatradumi un sniegta šo dotumu analīze un interpretācija. J. Graudoņa grāmata ir vienīgais plašākais pētījums par konkrētu aizvēstures laikmetu.

Īpaša vieta akadēmisko publikāciju vidū ir 1974. gadā izdotajai kolektīvajai monogrāfijai “Latvijas PSR arheoloģija”.⁴⁴ Šajā

LPSR ZA Vēstures institūta 10 arheologu (J. Apals, M. Atgāzis, J. Daiga, J. Graudonis, I. Loze, Ē. Mugurēvičs, Ā. Stubavs, E. Šnore, F. Zagorskis, A. Zariņa) un viena antropologa (R. Denisova) sarakstītajā grāmatā sniegts vispusīgs Latvijā līdz 1972. gadam uzkrātā arheoloģiskā materiāla zinātnisks izvērtējums. Bagātīgi ilustrētajai grāmatai pievienots Latvijas arheoloģisko pieminekļu saraksts ar izsmelšu informāciju par katru objektu. Šis darbs, kas savulaik izpelnījās LPSR Valsts prēmiju, arī šodien ir Latvijas arheoloģijas publikāciju “zelta fondā”.

Arheoloģiskos izrakumus un pētījumus arheoloģijā, tāpat etnogrāfijā un numismātikā veica arī Latvijas PSR Vēstures muzejs. Šo pētījumu rezultātu atspoguļošanai muzejs sāka izdot rakstu krājumu sēriju. Pirmais, 1962. gadā izdots krājums veltīts arheoloģijai.⁴⁵ Sešdesmitajos gados iznāca vēl divi rakstu krājumi, taču tie bija veltīti etnogrāfijai un numismātikai. Pēc tam uz daudziem gadiem izdevums apstājās. Arheologu publikācijas līdz 1980. gadam atspoguļotas trijos bibliogrāfiskajos rādītājos.⁴⁶

Latvijas (tāpat kā Igaunijas un Lietuvas) arheoloģiskais materiāls izmantots arī PSRS ZA Arheoloģijas institūta izdevuma “*Arkheologija SSSR*” sējumā par somugriem un baltiem viduslaikos, kur Valentīns Sedovs uzrakstīja sadaļas par lībiešiem, latgaļiem, sēļiem, zemgaļiem un kuršiem. Katrā sadaļā sniegts ieskats pētījumu historiogrāfijā, aplūkoti svarīgākie arheoloģiskie pieminekļi un to izpētes rezultāti.⁴⁷

ARHEOLOĢISKIE IZRAKUMI UN SVARĪGĀKĀS ATZIŅAS

1945.–1959. GADS

Laikā no 1945. līdz 1959. gadam arheoloģiskie izrakumi notika vairāk nekā 60 akmens, bronzas un dzelzs laikmeta, kā arī vēsturisko laiku pieminekļos.⁴⁸ Tie bija gan nelieli pārbaudes darbi, gan plaši viena objekta izrakumi vairāku sezonu garumā. Pēc Otrā pasaules kara Latvijas arheoloģijā ienāca jauna paaudze. No 40. gadu beigām līdz 1959. gadam arheoloģijā sāka darboties

Jānis Apals (1930–2011), Zigrīda Apala, Māris Atgāzis, Milda Bresava (1917–?), Ieva Cimermane (1930–2014), Jolanta Daiga (1920–1984), Jānis Graudonis (1913–2005), Dzidra Hoferte (1930–1992), Ilze Loze, Ēvalds Mugurēvičs, Ādolfs Stubavs (1913–1986), Francis Zagorskais (1929–1986), Anna Zariņa (1921–2015) un Vladislavs Urtāns (1921–1989).

Akmens laikmeta pētījumi šajā laika posmā saistās ar L. Vankinas vārdu, bet kopš 50. gadu vidus arī ar 1953. gadā Latvijas Valsts universitāti beigušā F. Zagorska vārdu. 1949. gadā atsākās izrakumi Sārnatē apmetnē, kas turpinājās 1953.–1959. gadā.⁴⁹ Tiesa gan, Sārnatē šajā laikā vēl joprojām uzskatīja par bronzas laikmeta pieminekli. 1954. gadā L. Vankina veica izrakumus Siliņupes apmetnē Lapmežciemā, kur atrada Sārnatē līdzīgu keramiku.

1955. gadā grants uzkalnā Kreiču kokaudzētavas zemē pie Isnaudas upītes ietekas Lielajā Ludzas ezerā, rokot granti, atrada apbedījumus. Izrādījās, ka te ir neolīta kapulauks. Kreiču kapulauks bija pirmais drošais akmens laikmeta kapulauks Latvijas teritorijā. Tam blakus atklāja arī apmetni. 1956.–1957. gadā izrakumus kapulaukā veica L. Vankina, bet 1958.–1959. gadā apmetni pētīja F. Zagorskis. Kapulaukā pavisam izpētīja 23 apbedījumus, kas piederēja vēlajam neolītam (pāris kapu – arī vidējā neolīta beigām).⁵⁰ Pie Lielā Ludzas ezera 50. gados vairākas neolīta apmetnes atklāja R. Šnore. Divās no tām – Budjankas (1956 un 1959) un Jurizdikas (1959) apmetnēs viņš veica arī nelielus izrakumus. Abās apmetnēs atrada ķemmes keramiku, krama rīkus un dažus kaula priekšmetus. Jurizdikas apmetnē bija saglabājušās arī mietu paliekas no celtnēm.⁵¹

Ar bronzas laikmeta pētīšanu pēckara posmā sāka nodarboties L. Vankina, bet kopš 50. gadu beigām – J. Graudonis. No izrakumiem, kas deva jaunus materiālus par bronzas laikmetu, jāatzīmē L. Vankinas izrakumi Kalniešu I kapulaukā 1948., 1950. un 1958. gadā. Kalniešos pavisam tika fiksēti trīs uzkalniņi, no kuriem pirmais un trešais attiecas uz bronzas laikmetu, bet otrais uzkalniņš – uz vidējo dzelzs laikmetu. L. Vankina izpētīja daļu

no pirmā uzkalniņa, kurā atklāja 29 skeletkapus un virs tiem 21 ugunskaņu, kurus datēja ar 2. g.t. beigām – 6. gs. pr.Kr. Trešajā uzkalniņā izraka tikai pārbaudes tranšeju, konstatējot, ka tas piederīgs bronzas laikmetam.⁵² 1958. gadā J. Graudonis atsāka izrakumus Reznu kapulaukā, kur 1957. gadā bija notikuši postījumi. Tika pabeigts E. Šturma pētīt aizsāktais 2. uzkalniņš, pilnībā izpētīts jaunatklātais 8. uzkalniņš un daļēji izpētīts 6. uzkalniņš. Atlikušos uzkalniņus J. Graudonis izpētīja 1969. gadā sakarā ar Rīgas HES celtniecību.⁵³

Dzelzs laikmeta pētniecībā vērienīgi izrakumi sākās dzīvesvietās – pilskalnās. 1949. gadā E. Šnora vadībā sākās izrakumi Asotes pilskalnā, kur līdz 1954. gadam izpētīja ceturto daļu (792 m²) pilskalna plakuma. Līdz 6 m biežajā kultūrlānī atklājās trīs apdzīvotības horizonti: apakšējais attiecās uz vēlo bronzas un senāko dzelzs laikmetu, vidējais vāji apdzīvotais – uz agro un vidējo dzelzs laikmetu, bet augšējais ar ēku un spēcīgu nocietinājumu paliekām piesātinātais horizonts – uz vēlo dzelzs laikmetu un 13. gadsimtu. Šajā laikā E. Šnore veica izrakumus arī tuvējā Oglenieku latgaļu kapulaukā.⁵⁴ Asotes pilskalna izrakumu rezultātu analīzi autore sniedza plašā monogrāfijā. Grāmatā E. Šnore deva katrā pilskalna apdzīvotības slānī atklāto celtniecības liecību raksturojumu un datējumu, norādot analogijas citos pilskalnās. Uz iegūto materiālu pamata tika aplūkota zemkopība, lopkopība, amatniecība, tirdzniecība, kā arī mēģināts rekonstruēt Asotes iedzīvotāju sociālo struktūru. Iegūtās liecības deva iespēju izsekot, kā no nelielas kopienas dzīvesvietas 1. g.t. pr.Kr. izveidojās ievērojams centrs 11.–13. gadsimtā.⁵⁵ Izrakumi Asotē bija arī vērtīga skola jaunajai arheologu paaudzei. Sešās izrakumu sezonās te dažādu laiku strādāja visi Latvijas arheologi.⁵⁶ 1956. un 1959. gadā E. Šnore veica nelielus izrakumus Šelupinku Ķīšukalnā pie Lielā Ludzas ezera, kur konstatēja apdzīvotību vēlajā dzelzs laikmetā.⁵⁷

Desmit sezonas – no 1951. līdz 1959. gadam E. Brīvkalnes, bet 1960. gadā F. Zagorska vadībā notika izrakumi Tērvetes pilskalnā, priekšpili un senpilsētā. Pilskalnā izpētīja vairāk nekā pusi

no plakuma (665 m²). Līdz 7 m biezajā kultūrslānī bija izšķirami seši apdzīvotības horizonti no 1. gadu tūkstoša pr.Kr. līdz 13. gs. beigām. 11. gadsimtā pilskalnā celti jauni spēcīgāki nocietinājumi, ziemeļu nogāzē uzbērtā 8 m plata terase. Pilskalnā atklāja daudz pārogļojušos celtnu un aizsardzības būvju palieku.⁵⁸ No 1954. līdz 1958. gadam notika izrakumi Ķentes pilskalnā un apmetnē Ā. Stubava vadībā. Tā kā pilskalns ar apmetni ietilpa paredzamā grantskarjera teritorijā, tad tas tika pilnībā izpētīts, bet izrakumus saskaņā ar pastāvošajiem normatīvajiem aktiem finansēja ieinteresētā saimnieciskā organizācija. Ķentes pilskalns tāpat bija pirmais pilnībā izpētītais pilskalns Latvijā. Izrakumos iegūtie materiāli liecināja, ka pilskalns bijis apdzīvots vēlajā bronzas un senākajā dzelzs laikmetā, vāja apdzīvotība konstatēta arī agrajā dzelzs laikmetā, bet galvenais apdzīvotības posms bija vidējā dzelzs laikmetā no 5. gs. beigām līdz 9. gs. sākumam. Ķentes pilskalna un apmetnes arheoloģiskā materiāla analīze vēlāk tika atspoguļota Ā. Stubava monogrāfijā.⁵⁹

Senkapu izrakumi atsākās 1945. gadā, kad Ā. Karnups Krimuldā pie Gaujas izpētīja agrā dzelzs laikmeta uzkalniņu pie Krimuldas Jaunās kapsētas un libiešu kapu uzkalniņu Tālēna kapulaukā. Agrā dzelzs laikmeta divus uzkalniņus 1952. gadā Šķilbēnu Dzilnaskalnā izpētīja E. Šnore, bet vienu agrā un vidējā dzelzs laikmeta uzkalniņu, kurā bija arī 10 jauno laiku apbedījumi, Ogresgala Puigās 1954. gadā izpētīja I. Cimermane.

1948., 1955., 1956. un 1957. gadā E. Šnore pētīja Zvirgzdenes Kivtu apmetni un kapulauku. Tas bija divkārtšs piemineklis – vispirms 1. gadu tūkstotī pr.Kr. Zvirgzdenes ezera pussalā tika uzcelta apmetne, kuras galvenais apdzīvotības laiks bija 2.–6. gs., bet 7. gs. beigās apmetnes teritoriju sāka izmantot apbedīšanai, kas turpinājās līdz 11. gs. beigām. Pavisam izpētīja 175 latgaļu apbedījumus.⁶⁰ 1948.–1950. un 1958. gadā V. Urtāns izpētīja Kalniešu II kapulauku, kur atklāja 33 latgaļu apbedījumus, kas tur glabāti no 7. gs. beigām līdz 9. gs. sākumam.⁶¹ 1947. un 1948. gadā pilnībā tika izpētīts Pildas Nukšu kapulauks, kurā atklāja 218 latgaļu apbedījumus (1947. g. vad. E. Šnore, 1948. g. J. Graudonis).

Kapulauka izrakumu rezultāti tika atspoguļoti E. Šnores monogrāfijā, kas, lai gan veltīta vienam objektam, uz plašā salīdzināmā materiāla bāzes vērtējama kā vispusīgs ieskats latgaļu kultūrā.⁶² 1948. gadā mazāka apjoma izrakumus E. Šnore veica vēl vairākos latgaļu kapulaukos – Mežārēs, Raskumos, Bricos, Kāpurkalnā. Pie Jaunpiebalgas kapsētas viņa izpētīja trīs latgaļu kapu uzkalniņus.⁶³ 1954. un 1960. gadā tur izrakumus veica arī K. Ozola, bet 1958. gadā viņa pētīja latgaļu kapulauku Priekuļu Kalnapiļās.⁶⁴ 1954. gadā E. Šnore izpētīja četrus latgaļu kapu uzkalniņus Ciblas (Djatlovkas) kapulaukā. Bez tam saskaņā ar 1949. gadā Ļeņingradā un 1951. gadā Tartu notikušo plēnumu ieteikumiem par ciešāku sadarbību ar Krievijas un Baltkrievijas pētniekiem kopīgu problēmu risināšanā E. Šnore veica pieminēkļu apzināšanu un izrakumus Latvijas austrumu pierobežā (uzkalniņi Daņilovkā, Šķilbēnos, Pasiēnā, Katalovā, pie Zilupes stacijas).

Lielupes baseinā kapulauki tika pētīti Svitenes Liksmaņos, kur 1950. gadā V. Urtāns atklāja 17 vidējā un vēlā dzelzs laikmeta apbedījumus, kā arī Bauskas Čunkānos–Dreņģeros, kur izrakumus 1952. gadā veica Ā. Stubavs. Latvijas rietumu daļā izrakumi notika Grobiņas Priediena skandināvu 7.–9. gs. uzkalniņu kapulaukā, kur 1951. gadā P. Stepiņš izpētīja 30, bet 1957. gadā J. Daiga 10 uzkalniņus.⁶⁵ 1959. gadā sākās un 1960. gadā noslēdzās I. Cimermanes izrakumi Alsungas Kalniņu kapulaukā, kur atklāja kuršu 11.–13. gs. ugunskaņus.⁶⁶

Darbi vēsturisko laiku, proti, viduslaiku un agro jauno laiku pieminēkļos sākās ar izrakumiem kara sapostītajā Rīgas vecpilsētā Rātslaukumā un tā apkārtnē. 1947. un 1948. gadā tos vadīja E. Šnore no Vēstures institūta, bet 1949. gadā M. Vilsone no Rīgas vēstures muzeja. Turpmākajos gados līdz 1970. gadam, kad vadību pārņēma Vēstures institūts, arheoloģiskos izrakumus vairākās vietās vecpilsētā veica Rīgas vēstures muzejs (vad. T. Pāvele, M. Vilsone).⁶⁷ Piecdesmitajos gados notika arī sakopšanas un konservācijas darbi vairākās mūra pilīs, resp., pilsdrupās (Turaidā, Siguldā, Cēsis, Bauskā).⁶⁸ Sakarā ar restaurācijas darbiem Turaidas pilsdrupās 1953. gadā tur nelielus izrakumus veica

Ā. Stubavs.⁶⁹ Izrakumi notika arī desmit vēsturisko laiku apbedījumu vietās – Auru Agrāriešos (vad. J. Graudonis),⁷⁰ kapsētā pie Saldus slimnīcas (vad. J. Daiga),⁷¹ Stukmaņu Vīnakalnā (vad. V. Urtāns)⁷² u.c.

Apskatāmajā laika posmā notika arī arheoloģisko pieminekļu apzināšana. Bez jau pieminētās E. Šnores veiktās apzināšanas Latvijas austrumu pierobežas rajonos Ā. Stubavs un E. Brīvkalne no 1947. līdz 1950. gadam apsekoja un reģistrēja Latvijas pilskalnus, pavisam 391. Pie vairāk nekā 50 pilskalniem tika konstatētas apmetnes.⁷³ Uz šo datu pamata tika publicēta Latvijas pilskalnu izplatības karte.⁷⁴ 1959. gadā J. Apals uzsāka jaunas arheoloģisko pieminekļu kategorijas – ezermitņu jeb ezerpiļu meklējumus Latvijas ezeros. Šajā gadā viņš apzināja klāstu mītnes Salu, Ušuru, Lisas un Āraišu ezeros Vidzemē.⁷⁵

No apskatāmā laika posma publikācijām vispirms jāpiemin tie darbi, kas, balstoties uz jau agrāk uzkrāto arheoloģisko materiālu, atspoguļoja jaunu konceptuālo pieeju Latvijas aizvēstures skaidrojumā. 1948. gadā tika publicētas divas Jāņa Zuša brošūras sērijā “Apcerējumi par Latvijas PSR vēsturi”. Sērija tika pieņemta kā priekšdarbs aptverošas, uz marksisma-ļeņinisma teorijas pamatiem veidotas Latvijas vēstures uzrakstīšanai.⁷⁶ Brošūrā par Latvijas aizvēsturi J. Zutis kritizēja “latviešu buržuāziskos vēsturniekus” un pirmkārt F. Balodi par viņa nacionālistiskajām nostādnēm, par kultūras izmaiņu skaidrošanu ar cilšu imigrācijām un iekarojumiem, par baltiem kā augstākas kultūras nesējiem pretstatā somugriem. J. Zutis izmaiņas skaidroja ar vietējo cilšu ražošanas spēku un ražošanas attiecību autohtonu attīstību. Viņš noliedza arī indoeiropiešu teoriju, jo tā bija pretrunā ar tolaik vēl oficiālo Nikolaja Marra “stadiālās attīstības mācību” (Josifs Staļins to “gāza” 1950. gadā).⁷⁷ Brošūrā par agrariem viduslaikiem Latvijā J. Zutis, izmantojot gan arheoloģiskos, gan 13. gs. rakstītos avotus, gan latviešu tautasdziesmas, aplūkoja laiku no 9. līdz 12. gadsimtam. Atbilstoši PSRS pieņemtajai sabiedrisko attiecību vēsturiskās attīstības shēmai, viņš secināja, ka šajā laikā vietējās sabiedrības “atradās pārejas stadijā no pirmat-

nējās ģints un cilts sabiedrības uz šķiru sabiedrību, t.i., feodālo iekārtu”⁷⁸

Tālāko marksisma-ļeņinisma-staļinisma oficiālās aizvēstures sabiedrības sociāli ekonomiskās periodizācijas un interpretācijas shēmas nostiprināšanu daudz plašāk nekā vēsturnieks J. Zutis veica igauņu arheologs Harijs Moora 1952. gadā iznākušajā grāmatā “Pirmatnējās kopienas iekārta un agrā feodālā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā”. H. Moora lieliski pārzināja Baltijas arheoloģisko materiālu, un viņam nebija grūti tā interpretāciju pietiekami pārliecinoši iekļaut marksistiskajā vēsturiskā materiālisma socioloģiskajā shēmā.⁷⁹ Ja atmet totalitārās sistēmas uzspiestos “aksesuārus” – F. Engelsa, bet īpaši J. Staļina citātus, tad H. Mooras darbs izceļas ar stingri sistēmisku, marksistiski traktētu arheoloģiskā materiāla vēsturisku interpretāciju. Autora erudīcija un darba konceptuālais raksturs nodrošināja tam ilgstošu vietu Latvijas aizvēstures rakstniecībā. Līdz pat 70. gadiem tā bija mācību grāmata vēstures studentiem. Līdzīgas nostādnes paustas arī 1952. gadā krievu, bet 1953. gadā latviešu valodā iznākušajā Latvijas PSR vēstures 1. sējumā. Šajā grāmatā nodaļu par pirmatnējās kopienas iekārtu bija sarakstījuši H. Moora un E. Šnore, bet nodaļu par agro feodālismu – Vasilis Dorošenko (1921–1992).⁸⁰

Tā kā jaunā arheologu paaudze vēl tikai veidojās, publikāciju par konkrētiem arheoloģiskajiem pieminekļiem vai problēmām šajā laika posmā nebija daudz. No nozīmīgākajām jāmin E. Šnores monogrāfija par pilnībā izpētīto Nukšu kapulauku.⁸¹ Viņa publicēja arī rakstu par latgaļu pilskalniem.⁸² 1957. gadā iznākušajā izdevuma “Arheoloģija un etnogrāfija” pirmajā laidienā bija E. Šnores raksts par Asotes pilskalna krāsnīm,⁸³ Ā. Stubava raksts par amatniecību Ķentes pilskalnā un apmetnē⁸⁴ un A. Anteina raksts par Ķentes pilskalna dzelzs un tērauda izstrādājumu izgatavošanas tehnoloģiju.⁸⁵ Pētījumu par rotējamām ierīcēm vēlajā dzelzs laikmetā publicēja V. Urtāns.⁸⁶ Pievēršanos amatniecības jautājumiem acīmredzot stimulēja 1948. gadā Maskavā publicētais Borisa Ribakova fundamentālais pētījums par Senās Krievzemes amatniecību. Šī interese saglabājās arī nākamajos gados.

1960.–1990. GADS

Šajos 30 gados arheoloģiskie izrakumi notika vairāk nekā 280 objektos.⁸⁷ Posms iezīmīgs ar to, ka sākās plaša mēroga celtniecības organizāciju finansēti arheoloģisko pieminekļu glābšanas izrakumi. Kā lielākie minami izrakumi Daugavas hidroelektrostaciju celtniecības zonās – 1960.–1966. gadā Pļaviņu (Aizkraukles) HES, 1966.–1975. gadā Rīgas HES, 1982.–1987. gadā Daugavpils HES applūdinājuma zonās. Pļaviņu un tai tūlīt sekojošajā Rīgas HES būvniecības laikā izrakumos ar retiem izņēmumiem bija piesaistīti visi Latvijas arheologi, katru gadu organizējot 5–7 ekspedīciju brigādes, kas daudzos gadījumos strādāja no aprīļa sākuma līdz pat novembra beigām (Pļaviņu un Rīgas HES zonās vienu ekspedīciju organizēja LPSR Vēstures muzejs, bet pārējās LPSR ZA Vēstures institūts, Daugavpils zonā – tikai Vēstures institūts). 1962. gadā sakarā ar plašajiem meliorācijas darbiem Lubāna zemienē I. Lozes vadībā sākās sistematiska arheoloģisko pieminekļu apzināšana un izrakumi, kas turpinājās līdz 1990. gadam (epizodiski arī vēlāk). Šo darbu rezultātā Lubāna mitrājā atklātas 27 akmens laikmeta apmetnes. No tām izrakumi notikuši 20 apmetnēs (17 apmetnēs tos veica I. Loze, trijās – F. Zagorskis). Dažādās Latvijas vietās izrakumus veica plānojamo ceļu izbūves un grantskarjeru vietās, kur tos finansēja attiecīgās celtniecības organizācijas.

Šajos liela mēroga izrakumos tika iegūts bagātīgs arheoloģiskais materiāls no akmens laikmeta līdz pat viduslaikiem un jaunajiem laikiem – var pat runāt par tā lavīnveidīgu pieaugumu. Finanšu līdzekļi tika izmantoti galvenokārt pašu izrakumu veikšanai (inventāra iegāde, komandējumi štata un ārštata darbiniekiem, algas strādniekiem). Iegūtā materiāla tālākā apstrāde – vienota uzskaitē, sistematizācija, konservācija, kā arī piemērotu telpu nodrošinājums kolekciju novietošanai palika pašu pētniecisko organizāciju ziņā, kas tām, un pirmkārt Vēstures institūtam, radīja nopietnas grūtības. Līdztekus plašajiem izrakumiem turpinājās arī arheoloģisko pieminekļu apzināšanas darbi. Dalībnieku skaita ziņā lielākās apzināšanas ekspedīcijas (vad. J. Grau-

donis) tika organizētas 1971. un 1972. gadā Dienvidlatgales un Daugavpils HES zonas pieminekļu meklēšanai, kas iepriekš bija vāji apzinātas. Paredzamajā applūdinājuma zonā reģistrēja 49 jaunas apmetnes un 17 kapulaukus.⁸⁸ Regulāras apzināšanas, veicot zondāžas vai nelielus pārbaudes izrakumus, notika arī citās Latvijas daļās. Ē. Mugurēviča vadītā Kurzemes ekspedīcija daudzas sezonas 60. un 70. gados pārbaudīja zināmos un atklāja daudzus jaunus arheoloģiskos pieminekļus Latvijas rietumu daļā. Līdzīgā veidā M. Atgāža ekspedīcija strādāja Zemgalē.⁸⁹ 1968. gadā J. Graudonis organizēja ekspedīciju Augšzemes pieminekļu apzināšanai,⁹⁰ I. Loze 1976. gadā,⁹¹ bet A. Vasks 1989. gadā⁹² apzināja toreizējo Liepājas rajonu. Sešdesmitajos gados līdz 1973. gadam J. Apals turpināja apsektot ezerus Kurzēmē, Zemgalē, bet it īpaši Vidzemē. Kopumā klāstu mītnes tika atklātas 10 Vidzemes ezeros.⁹³ Kopš 1977. gada visā Latvijas teritorijā arheoloģisko pieminekļu pārbaudi ar nolūku sagatavot jaunu aizsargājamo pieminekļu sarakstu uzsāka MKPZPP arheologi (J. Urtāns, A. Radiņš, J. Siatkovskis u.c.). Šo darbu rezultātā 90. gadu sākumā Latvijā bija reģistrēti 1500 valsts nozīmes un gandrīz 1000 vietējās nozīmes arheoloģisko pieminekļu.⁹⁴

Sešdesmitajos–astoņdesmitajos gados Latvijas arheologu rindas papildinājās ar Jāni Asari, Viktoriju Bebri, Tatjanu Bergu, Ināru Briedi (Kunigu), Andri Cauni, Andri Celmiņu (1956–2013), Jāni Cigli, Baibu Eglāju, Jāni Grūbi, Natāliju Jefimovu, Dairu Kleperi, Mārtiņu Lūsēnu, Ievu Osi, Ingrīdu Ozeri (Virsi), Aldi Pravorni, Arni Radiņu, Mārtiņu Rušu, Jāni Siatkovski (1957–1990), Dagniju Svarāni, Silviju Tilko, Guntu Toropinu, Normundu Treiju, Juri Urtānu, Andreju Vasku, Antoniju Vilcāni, Ilgu Zagorsku, Gunti Zemīti un Iritu Žeieri.

Jau 50. gados aizsākusies sadarbība ar dabas un tehnisko zinātņu speciālistiem arheoloģisko materiālu analizē turpinājās un paplašinājās arī nākamjās desmitgadēs. Seno metālu pētniecībā darbojās Aleksis Anteins (1915–2002), izrakumos atrastās kultūruaugu un nezāļu sēklas pētīja Alfrēds Rasiņš (1916–1995), bet dzīvnieku kaulus – Kalju Pāvers (*Paaver*; 1921–1985) no Igaunijas

ZA Zooloģijas un botānikas institūta un Valentīna Daņiļčenko no PSRS ZA Arheoloģijas institūta. Zivju atliekas analizēja Jānis Sloka (1920–1997), bet apbedījumos atrasto cilvēku skeletus – paleopatologs Vilis Derums (1899–1988). Sporu un ziedputekšņu pētījumus Lubāna zemienes apmetnēs veica Gaļina Ļevkovska no PSRS ZA Arheoloģijas institūta Ļeņingradas nodaļas. Svarīgi arī tas, ka hronoloģijas noskaidrošanai kopš 60. gadiem arvien plašāk sāka izmantot radioaktīvā oglekļa ^{14}C metodi (pirmā ^{14}C laboratorija PSRS tika izveidota Ļeņingradā 1957. gadā; 1959. gadā tāda tika nodibināta arī Tartu; padomju laikā abās šajās laboratorijās tika veikta lielākā daļa Latvijas arheoloģisko pieminekļu ^{14}C analīžu). No 1986. gada koku paraugu datēšanai sāka izmantot dendrohronoloģisko metodi, ko Vēstures institūtā attīstīja Māris Zunde.

Akmens laikmeta pētījumos 60.–80. gados viens no nozīmīgākajiem atklājumiem bija paleolīta beigu posma apdzīvotības pēdu atklāšana Latvijas teritorijā. Ar šiem jautājumiem kopš 70. gadiem nodarbojas I. Zagorska. 1972. gadā A. Zariņa, veicot plašus izrakumus lībiešu ciema vietā Salaspils Laukskolā, lībiešu ciema austrumu daļā zem tumšā kultūrslāņa gaišajā pamatzemē atrada dažādus krama rīkus (griežņus, kasīkļus, nažveida šķilas, bultu galus). Pētniece atzina, ka šie atradumi ir līdzīgi Lietuvā atrastajiem, kur tos datēja ar 9. g.t. otro pusi un 8. g.t. pr.Kr. – tātad ar vēlo paleolītu un agro mezolītu.⁹⁵ 1973. gadā I. Zagorska veica izrakumus tieši šajos kramu atradumu rajonos un pavisam konstatēja astoņas kramu koncentrācijas vietas jeb ligzdas (kas tika interpretētas kā varbūtējas seno slieteņu vietas). Pavisam Laukskolā atrada ap 2000 kramu. Skaidrs bija tas, ka šeit ir seno ziemeļbriežu mednieku sezonāla apmešanās vieta.⁹⁶ Atklājumam bija divējādas sekas: 1) izrādījās, ka Latvijas apdzīvotība ir par gadu tūkstoti senāka, nekā domāja agrāk; 2) iegūtie krama priekšmeti tagad bija labs etalons līdzīgu, tātad tikpat senu krama priekšmetu identifikācijai citos jau agrāk pētītos vēlāku periodu arheoloģiskajos pieminekļos (pie Sēlpils pilskalna, Skrīveru Lielrutuļos, Ikšķiles Elkšņu skolā, Sēlpils Plāteros).

Mezolīta izpētē nozīmīgs bija 1964. gads, kad F. Zagorskis Osas apmetnē pie Piestiņas upes (ietek Lubāna ezerā) zem 1,4 m biezas smilšu sanesumu kārtas atklāja neolīta apmetnes kultūrslāni, bet zem tā, tieši virs glūdainās pamatzemes – mezolīta kultūrslāni. Mezolīta slānī atrada arī satrūdējušus kokus, acīmredzot celtņu paliekas. Izrakumi Osā turpinājās 1969. un 1981.–1982. gadā. Osa bija pirmā akmens laikmeta apmetne, kurā atklāja mezolīta apdzīvotību.

Svarīgi atklājumi notika pie Burtnieku ezera. 1964. gadā, rokot granti, atrada apbedījumus Zvejniekos. Tai pašā gadā izpētīja četrus kapus (divos bija okers). Izrakumi šajā visai ziemeļaustrumu Eiropai unikālajā kapulaukā turpinājās līdz 1971. gadam, pavisam atklājot 315 apbedījumus. Izrakumu vadītājs F. Zagorskis kapulauka materiālus publicēja atsevišķā monogrāfijā, kurā bez kapu aprakstiem un kapu inventāru analīzes raksturoja arī kapulauka hronoloģiju, apbedīšanas paražas un kapulauka kultūras piederību.⁹⁷ 1970. gadā blakus kapulaukam atklāja arī mezolīta un neolīta apmetni, kuras izrakumi turpinājās līdz 1978. gadam.⁹⁸ Tieši šeit – mezolīta apmetnē 1975. gadā atklāja senāko apbedījumu Baltijā – 305. kapu. Tas bija apbedīts dzīvesvietā (kultūrslānī) ap 7300. gadu pr.Kr. (šeit un turpmāk norādīti šodien pieņemtie akmens laikmeta kalibrētie ¹⁴C datējumi). Mezolīta laikmetam atbilstošas apdzīvotības slāni 1975. gadā atklāja arī I. Loze Zvidzes apmetnē pie Lubāna ezera. 1979. un 1980. gadā viņa atklāja un veica izrakumus agrā mezolīta apmetnē Sūļagalā uz dienvidiem no Lubāna ezera.⁹⁹

Minēto četru mezolīta apmetņu pētījumi deva iespēju precizēt mezolīta hronoloģiju un detalizētāk raksturot šī laikmeta kultūru. Septiņdesmitajos gados mezolītam tika izdalīti trīs posmi: agrais (9000.–8300. g. pr.Kr.), vidējais (8300.–6000. g. pr.Kr.) un vēlais (6000.–5400. g. pr.Kr.). Agrajā un vidējā mezolītā bija raksturīga Kundas kultūra (tā izplatīta Igaunijā, Latvijā, Lietuvas ziemeļu daļā, kā arī Krievijas pierobežas apgabalos). Latvijas teritorijā atšķirībā no Igaunijas vēlo mezolītu nepieskaitīja Kundas,

bet Narvas kultūrai.¹⁰⁰ Mezolīta liecības atklāja arī Latvijas rietumdaļā Košķēnu apmetnē pie Usmas ezera.¹⁰¹

1964. gada izrakumi jau pieminētajā Osas apmetnē bija svarīgi arī neolīta pētniecībā. Tur pirmoreiz atklāja keramiku, kas izrādījās senāka par ķemmes keramiku, ko līdz tam uzskatīja par pašu senāko. Jau 50. gados tādu apmetnēs pie Narvas pilsētas bija atklājis igauņu arheologs Lembits Jānitss (*Jaanits*), un tā ieguva Narvas tipa keramikas nosaukumu, bet kopā ar citiem atradumiem – Narvas kultūras apzīmējumu.¹⁰² Radioaktīvā oglekļa analīzes parādīja, ka Osas resp. Narvas tipa keramika attiecas uz 5400. g. pr.Kr. un ir senākā keramika Baltijā. Šādu keramiku 70. gados atrada arī I. Loze Zvidzes apmetnē. Arī tur tās vecākais datējums norādīja uz 5400. g. pr.Kr. Līdz ar to 70. gados Latvijā tika iezīmēts agrais neolīts (5400.–4100. g. pr.Kr.) ar tam raksturīgo Narvas kultūru, vidējais neolīts (4100.–2900. g. pr.Kr.) ar ķemmes keramikas kultūru un vēlais neolīts (2900.–1800. g. pr.Kr.) ar auklas keramikas un laivascirvju kultūru. Ar ¹⁴C metodi noskaidroja, ka plaši pētītā Sārnavas apmetne Rietumlatvijā piešķaitāma nevis bronzas laikmetam, bet gan vidējam neolītam.

Plašie izrakumi, īpaši Lubāna zemienē, parādīja arī to, ka vidējā neolītā ievērojami aktivizējās maiņas sakari. Par tiem, pirmkārt, liecināja bagātais citzemju krama izstrādājumu sortiments (mezolītā un agrajā neolītā krama bija maz un tas bija zemas kvalitātes). Otrkārt, vidējā neolītā ne vien Latvijas teritorijā, bet visā Austrumeiropā plaši izplatījās dzintara izstrādājumi no Baltijas jūras dienvidaustrumu piekrastes. I. Lozes pētījumi liecināja, ka viens no ievērojamākajiem dzintara apstrādes centriem bija Lubāna zemiene ar tās daudzajām apmetnēm, kur izgatavoti dzintara izstrādājumi maiņas ceļā sasniedza visai tālus Austrumeiropas apgabalus.¹⁰³ Vēl viens ļoti svarīgs atklājums saistībā ar vidējo neolītu tika izdarīts Zvidzes apmetnē – vidējā neolīta slānī starp dzīvnieku kauliem atrada arī mājlopu kaulus (kopumā pa apmetni – 8,9%, bet vienā no izrakumu laukumiem – pat 19%).¹⁰⁴ Pirms tam senāko mājlopu parādīšanās bija zināma tikai vēlajā neolītā.

Īpaši nozīmīgi bija izrakumi Lagažas apmetnē, kur bez vēlā neolīta apdzīvotības konstatēja arī apdzīvotību bronzas laikmeta sākumā. Zemesmēlē starp kopā saplūstošām Lagažas un Posma upītēm izveidotajā apmetnē no atklātās puses apdzīvoto teritoriju sargāja nocietinājums – dubulta baļķu siena. Tas liecināja, ka nocietinātas dzīvesvietas parādījās jau neolīta beigās – bronzas laikmeta sākumā. Apmetnē I. Loze identificēja arī agrajam bronzas laikmetam atbilstošu t.s. Lubānas tipa keramiku. Svarīgi bija bronzas kausējamo tīģeļu atradumi Lagažā, kas apliecināja vietējo bronzas apstrādi jau agrajā bronzas laikmetā.¹⁰⁵

Vēlā bronzas un senākā dzelzs laikmeta pētniecībai nozīmīgu pienesumu deva izrakumi šī perioda pilskalnos. Šeit būtiska nozīme bija četriem pilnībā izpētītiem pilskalniem – Kokneses Mūkukalnam,¹⁰⁶ Doles Ķivutkalnam,¹⁰⁷ Ikšķiles Vīnakalnam¹⁰⁸ un Brikuļu pilskalnam Īdeņos.¹⁰⁹ Izrakumos tika iegūta principiāli jauna un plaša avotu bāze dažādu ar vēlo bronzas un senāko dzelzs laikmetu saistītu saimniecības, maiņas sakaru, celtniecības un sociālo jautājumu risināšanai. Īpaši svarīgi bija materiāli no Ķivutkalna un Vīnakalna, jo šie pilskalni bija apdzīvoti tikai vēlajā bronzas un senākajā dzelzs laikmetā un tāpēc tur nebija vēlāku periodu uzslāņojumi. Izrakumos tur tika izsekota nocietinājumu būves attīstība no vienkārša stabu žoga līdz spēcīgiem, no smiltīm, māliem un akmeņiem celtiem aizsargvalņiem. Valņos to noturības stiprināšanai bija iebūvētas koka kameras. Šis atklājums minētā fortifikācijas būvpaņēmiena lietošanu padarīja senāku vairāk nekā par tūkstoš gadiem, jo līdz tam par senākajām uzskatīja kamerveida iebūves Ķentes pilskalna valnī 7.–8. gadsimtā. Mūkukalnā, kura pamatni veidoja dolomīta klints, nocietinājumi sastāvēja no plienakmeņu krāvumiem, stāvkoku sētas, kuras stabi bija nostiprināti dolomītā iekaltā grāvī. Uz zemesmēles ierīkotajā Brikuļu pilskalnā apbūvēto plakumu ietvēra plānā trapecveidīga koka palisāde. Pret zemesmēles lēzenāko pusi vērstajā palisādes stūrī bija izbūvēta torņveida celtne labākai apkārtnes pārredzamībai. Palisādei visapkārt bija izrakti divi aizsarggrāvji.

Aizsardzības sistēmas attīstība izsekota Lielvārdes Dievukalnā. Uz zemesraga starp Daugavu un tajā ietekošo Rumbiņas upīti ierīkotā nocietinājuma plakuma lielākā daļa bija noskalota un nobrukusi Daugavā, saglabājusies bija galvenokārt pret atklāto pusi vērsta nocietinājumu daļa. Senākajā posmā apdzīvoto plakumu aizsargāja zemes valnis ar koka sētu un grāvis tā priekšā. Nākamajā posmā nocietinājumi pavirzīti uz āru aiz agrākā grāvja, pēc tam vēl tālāk. Saglabājušās pārrogojušās koka konstrukcijas liecināja par visai izkoptu un daudzveidīgu aizsargbūvju celtniecības prasmi.¹¹⁰ Ūvutkalnā, Vīnakalnā, Brikuļu pilskalnā un Dievukalnā izpētīja arī īpaši izbūvētu vārtu respektīvi ieejas vietu plakumā. Pilnībā izpētītie pilskalni deva ieskatu arī par apdzīvotās daļas plānojumu un celtnēm vēlajā bronzas laikmetā. Tās tika būvētas stabu konstrukcijā un izvietotas pa perimetru gar aizsargjoslu, atstājot plakuma centrālo daļu mazāk apbūvētu. Lai gan ēku paliekas Ūvutkalnā bija slikti saglabājušās, tomēr ar 1. gadu tūkstoša pr.Kr. otro pusi datētā kultūrslāņa daļā konstatēja kādas jau guļbūvē celtas ēkas paliekas.¹¹¹ Tas bija senākais šādā tehnikā celtas ēkas atklājums Austrumbaltijā. Ar laiku, acīmredzot pieaugot iedzīvotāju skaitam, apbūvēta arī plakuma centrālā daļa. Par cilvēku skaita pieaugumu liecina arī visos pilskalnās novērotie centieni palielināt plakuma platību ēku celtniecībai, pavirzot nocietinājumus uz ārpusi. Iegūtais paleozooloģiskais un palinoloģiskais materiāls nepārprotami liecināja, ka jau senāko pilskalnu rašanās laikā 1. gadu tūkstoša pr.Kr. sākumā galvenās iztikas līdzekļu sagādes nozares bija lopkopība un zemkopība. Zem Dievukalna aizsargvaļņa atklātās arkla vagu pēdas ir pašlaik senākās liecības par arkla zemkopības pastāvēšanu 1. gadu tūkstoša pr.Kr. sākumā.¹¹² Spilgtas liecības šajos pilskalnās iegūtas par bronzas apstrādi. Īpaši atzīmējams Ūvutkalna un Brikuļu pilskalns, kur atrastais tīģeļu un lejamveidņu lielais skaits tos raksturo kā ievērojamus bronzas apstrādes un maiņas centrus.

Agro metālu periodā apdzīvotie pilskalni pētīti arī citās vietās, kur atbilstošs kultūrslānis vai atradumi atklājās zem vēlāko periodu uzslāņojumiem (Bauskas, Daugmales, Gūtiņu, Kokne-

ses, Madalānu, Matkules, Paplakas, Sakaiņu, Salaspils, Sēlpils, Stupeļu, Ciriša ezera Upursalas pilskalns).¹¹³ Šeit iegūtie dati labi papildināja plašāk pētītajos pilskalnās gūtās atziņas.

No pētītajām apbedījumu vietām nozīmīgi bija izrakumi Bārtas Pukuļu uzkalniņu kapulaukā. Šo kapulauku 1962. gadā atklāja P. Stepīņš un izpētīja divus uzkalniņus. Sakarā ar grantskarjera paplašināšanu A. Vasks 1979.–1981. gadā izpētīja atlikušos 11 uzkalniņus ar skelet- un ugunskaņiem. Spriežot pēc radioaktīvā oglekļa analizēm, kapulauks datējams ar agro bronzas laikmetu (1700.–1100. g. pr.Kr.) un tam ir analogijas ar kapulaukiem Centrālajā un Ziemeļu Eiropā.¹¹⁴ Ziemeļvidzemē 60.–80. gados tika pētīti uzkalniņi ar akmeņu šķirstiem – Limbažu Buļļumuižā (vad. J. Graudonis),¹¹⁵ Alojās Buktēs (vad. J. Graudonis),¹¹⁶ Umurgas Liepkalnā (vad. T. Berga).¹¹⁷ Šajos uzkalniņos skeletu kauli nebija saglabājušies, trūka arī kapu inventāru. Kopumā uzkalniņus datēja ar 1. gadu tūkstoši pr.Kr. E. Šnores izpētītajā smilšu uzkalniņā Gārsenes Bērzkalnās uz pamatzemes atklāja četrus skeletkapus. Pie diviem bija māla trauciņi ar švīkātu virsmu. Uzkalniņu datē ar 1. gadu tūkstoša pr.Kr. otro pusi.¹¹⁸ Atklājums bija nozīmīgs tajā ziņā, ka pirmo reizi bija izdevies konstatēt švīkātas keramikas kultūrai piederīgus apbedījumus. Neparasts izrādījās Ķivutkalna līdenais kapulauks Doles salā, kas atklājās pēc Ķivutkalna pilskalna kultūrlāņa norakšanas (vad. J. Graudonis). Tas, ka tieši virsū kapulaukam tika uzcelta nocietināta dzīvesvieta, pats par sevi ir unikāls gadījums, kam nav analogijas visā Ziemeļeiropā. Kapulaukā izpētīja 231 skeletkapu un 20 ugunskaņus. Ievērojot to, ka pilskalns ir vēlāks, bet kapulauks agrāks, J. Graudonis pēdējo datēja ar 2. gadu tūkstoša pr.Kr. otro pusi.¹¹⁹ Svarīgi arī tas, ka bija saglabājušies visi apbedījumi. Tāpēc kapulauku var uzskatīt par vienas bronzas laikmeta sabiedrības precīzu atspoguļojumu arheoloģiskā izteiksmē, kas savukārt paver plašas perspektīvas turpmākajiem pētījumiem gan fiziskajā antropoloģijā, gan paleodemogrāfijā, gan konkrētās sabiedrības sociālās sistēmas skaidrošanā, kā arī citās cilvēku sabiedrību raksturojošās jomās.

Agrā dzelzs laikmeta pētniecībai svarīgi bija izrakumi dzīvesvietās – lauku apmetnēs, kas agrāk tikpat kā nebija pētītas. Līdz 60. gadiem vienīgā plašāk pētītā lauku apmetne bija Zvirgzdenes Kivtos, kas bija apdzīvota no 1. gadu tūkstoša pr.Kr. līdz 6. gs. un kuras teritorijā 7. gs. tika ierīkots latgaļu kapulauks.¹²⁰ No 1961. līdz 1963. gadam Sēlpils Spietiņu apmetnē izpētīja 2250 m² lielu teritoriju (vad. J. Daiga, M. Atgāzis). Svarīgākais atklājums bija sešu dzelzs ieguves krāšņu paliekas, kas joprojām ir senākās Latvijas teritorijā. Apmetne bija apdzīvota 1.–6. gs., visintensīvāk 2.–5. gadsimtā.¹²¹ Ar 3.–5. gs. datētu dzelzs ieguves krāsni 1973. gadā atklāja M. Atgāzis arī Daugmales Jaunlīves apmetnē.¹²² Plaši izrakumi no 1985. līdz 1987. gadam notika Salienas Kerkūzu apmetnē (vad. A. Vasks). Izpētot 2310 m² lielu platību, apmetnē bez celtņu vietām atklāja arī palisādes tipa aizsargžoga vietu visapkārt apmetnei. Iespējamu apmetnes aizsargžoga pastāvēšanu Kivtu apmetnē pieļauj E. Šnore.¹²³ Žogu palieku atklājumi abās plaši pētītajās apmetnēs pamatoti izvirza jautājumu arī par citu lauku apmetņu aizsardzību pret meža zvēriem un svešiniekiem. Agrā dzelzs laikmeta apmetnes 80. gados vēl tika pētītas pie Krāslavas Vilmaņos III (vad. I. un F. Zagorski), kā arī Kalniešu Indricā un Slobodā (vad. A. Zariņa). Pēdējās divās zem kultūrslāņa atklājās seno kāšarkla vagu pēdas, norādot uz arkla zemkopību.¹²⁴ Bez iepriekš minētajām kļuva zināmas vēl citas lauku apmetnes, kas bija apdzīvotas agrajā dzelzs laikmetā. Taču to vairākums turpināja pastāvēt arī vēlāk, pat līdz vēlajam dzelzs laikmetam, tāpēc tādās apmetnēs bija grūti izdalīt to materiālu daļu, kas atbilstu agrajam dzelzs laikmetam. No otras puses, apmetņu ilgstošā pastāvēšana vienā vietā liecina par apdzīvotības stabilitāti un dabas resursu, pirmkārt – zemes racionālu izmantošanu. Agrā dzelzs laikmeta apdzīvotība tika konstatēta arī virknē pilskalnu (Matkules, Kokneses Mūkukalna, Daugmales, Lielvārdes Dievukalna, Aglonas Gūtiņu un Madalānu pilskalnā). Atskaitot Mūkukalnu, kur 3.–4. gs. tika celti jauni nocietinājumi,¹²⁵ pārējos pilskalnās agrā dzelzs laikmeta apdzīvotība bijusi samērā vāja.

No apbedījumu vietām kā nozīmīgākie atzīmējami L. Vankinas izrakumi Ābeļu Boķos, kur izpētīja septiņus uzkalniņus un kur mirušie apbedīti no 2./3. līdz 10. gs.,¹²⁶ kā arī M. Bresavas izrakumi uzkalniņu kapulaukos Sērenes Pungās (pieci uzkalniņi) un Staburaga Pāķos (pieci uzkalniņi).¹²⁷ Divos pēdējos kapulaukos izrādījās, ka kapu uzkalniņi ierīkoti senākas apmetnes vietā. Trīs kapu uzkalniņus izpētīja arī Plāteru–Spietiņu arheoloģiskajā kompleksā (vad. J. Daiga un M. Atgāzis). Arī uzkalniņš Plāteros bija ierīkots senākas apmetnes vietā.¹²⁸ Gaujas senlejā trīs kapu uzkalniņus – t.s. batarīņus 70. gados un 1984. gadā izpētīja J. Graudonis. Ādažu Melkertu uzkalniņā atklājās, ka tas izveidots divos paņēmienos – 1. gadu tūkstoši pr.Kr., bet otrreiz agrajā dzelzs laikmetā, līdz ar to liecinot par apbedīšanas tradīciju zināmu kontinuitāti.¹²⁹

Sešdesmitajos–astoņdesmitajos gados tika iegūti arī jauni dati par pilskalniem vidējā dzelzs laikmetā. Kopumā šī perioda apdzīvotība sastapta 24 pilskalnos, no kuriem plašāki materiāli iegūti Kokneses,¹³⁰ Lokstenes,¹³¹ Mežmalu¹³² un Obzermalna¹³³ pilskalnā. Atskaitot Mežmalu un Obzermalna pilskalnu, Koknesē, Lokstenē un citos pilskalnos vidējā dzelzs laikmeta slāni pārklāja slānis, kas veidojies vēlajā dzelzs laikmetā, proti, laikā, kad tika veikti ievērojami zemes darbi spēcīgāku nocietinājumu izbūvei. Šos darbus veicot, iepriekšējā laika kultūrslānis ar celtnu un nocietinājumu paliekām bieži tika izpostīts. Tāpēc izrakumos iegūtās liecības par vidējo dzelzs laikmetu ir visai fragmentāras. Tā Kokneses pilskalnā izdevās atsegt cauri valnim izbūvētu 5 m garu un 1,4 m platu nocietinātu vārtu eju, kurai, iespējams, bijusi segta virsbūve.¹³⁴ Obzermalna pilskalnā gar plakuma malu atklāja grāvi koka aizsargsienas nostiprināšanai, kā arī kādu celtnes vietu, kurā bija akmeņu krāvuma krāsns, bet tai blakus atklātais pavards.¹³⁵ Lai arī iegūtie materiāli labi papildināja zināšanas par vidējā dzelzs laikmeta pilskalnu apbūvi un saimniecību, principiāli jaunas atziņas šajos jautājumos tie neienesā. Tomēr šie izrakumi parādīja arī kaut ko citu, proti, to, ka 7.–8. gs. rodas jauni pilskalni vai atsākas agrāk pamesto pilskalnu

izmantošana (Altenes,¹³⁶ Mežmalu,¹³⁷ Obzerkalna,¹³⁸ Kausa,¹³⁹ Brikuļu¹⁴⁰ pilskalns), ko skaidro ar jaunu iedzīvotāju grupu – latgaļu priekšteču parādīšanos pie Daugavas¹⁴¹ un tālāk Austrumlatvijā.¹⁴²

Nesalīdzināmi bagātīgākus un daudzveidīgākus materiālus deva 27 pilskalnos pētītie vēlā dzelzs laikmeta slāņi. Izrakumi apstiprināja jau līdz 60. gadiem vairākos pilskalnos novēroto pastiprināto nocietinājumu būvi 10. un īpaši 11. gadsimtā. Šajā laikā atsevišķi pilskalni kļūva, kā tika uzskatīts, par vietējo valdnieku rezidencēm un lielāku apgabalu centriem. Tai pašā laikā izrakumi parādīja, ka 9. vai 10. gs. daļa agrāko pilskalnu tika pamesta (Brikuļu, Ķentes, Mūkukalna, Obzerkalna, Mežmalu pilskalns). Plašākie izrakumi galvenokārt sakarā ar spēkstaciju būvi tika veikti pilskalnos pie Daugavas. Sešos no tiem 13.–14. gs. tika uzceltas vācu mūra pilis, turklāt trijās no šīm vietām – Salaspilī, Altenē un Dinaburgā – pirmsvācu pilskalna pastāvēšanu noskaidroja tikai arheoloģiskie izrakumi. Lai gan mūra piļu celtniecība lielā mērā bija izpostījusi iepriekšējā laika pilskalnu kultūrslāni, vairākās vietās tomēr izdevās iegūt svarīgas liecības par pirmsvācu perioda apbūvi.

Kokneses pilskalnā 4–7 m biežajā kultūrslānī konstatēja 14 apbūves kārtas, no kurām uz pirmsvācu laiku attiecās 8 apakšējie slāņi. Šeit relatīvi labi bija saglabājušās vēlajā dzelzs laikmetā guļbūvē celtu koka ēku paliekas ar māla kleķa vai akmens krāsnīm, retāk ar pavardiem. Konstatēja pat veselus dzīvojamo un ar tām saistīto saimniecības ēku kompleksus, kā arī ar kokiem izliktas ietves.¹⁴³ Neparastas bija šajā koka apbūves līmenī atklātās kādas ovāli konturētas sienas mūrējuma paliekas, kas stratigrāfiski attiecās uz 12. gs. otro pusi. Izrakumu vadītājs Ā. Stubavs hipotētiski pieļāva, ka tās ir pareizticīgo baznīcas paliekas (celtnes tuvumā atrada arī baznīcas zvana fragmentu).¹⁴⁴ Tomēr vēlāk, kritiski analizējot atraktā mūrējuma aprakstu, baznīcas esamība šajā vietā tika noraidīta.¹⁴⁵ Sēlpils pilskalnā (vad. E. Šnore) zem mūra pils drupām izdevās fiksēt sēļu pilskalna vaļņa paliekas, kā arī vairākas celtnu vietas, kas deva ieskatu par

sēļu celtniecības tradīcijām. Atradumi liecināja, ka intensīva dzīve Sēlpilī norisinājusies 10.–12. gadsimtā.¹⁴⁶

Plaši izrakumi tika veikti jau 30. gados pētītajā Daugmales pilskalnā (vad. V. Urtāns). Starp atradumiem īpaši izcēlās ar amatniecību un tirdzniecību saistītie priekšmeti, kas šo pilskalnu spilgti iezīmēja kā nozīmīgu amatniecības un tirdzniecības centru pie Daugavas.¹⁴⁷ Plaši pētījumi notika arī vienā no lielākajiem Latvijas pilskalniem – Oliņkalnā (plakuma platība 2,3 ha; vad. Ē. Mugurēvičs). Lai gan kultūrslānis nebija biezs – vidēji 0,4 m un celtnu paliekas bija saglabājušās vāji, izrakumos tomēr izdevās identificēt 25 celtnes un sadalīt tās piecos secīgos pastāvēšanas periodos no 10. gs. otrās puses līdz 13. gs. sākumam. Izsekoja arī nocietinājumu izbūves četras stadijas.¹⁴⁸

Ārpus Daugavas zonas veiktie izrakumi nozīmīgi tādā ziņā, ka tie deva ieskatu par pilskalniem vēlajā dzelzs laikmetā mazāk pētītos Latvijas novados. Latgales augstienes rajonā plaši tika pētīts Madalānu pilskalns (izpētīja 812 m² plakuma; vad. V. Urtāns). Līdz 2,7 m biezajā kultūrslānī izšķīra četrus horizontus, no kuriem augšējie trīs attiecās uz laiku no 3.–4. gs. līdz 13. gadsimtam. Īpaši intensīva dzīve pilskalnā ritējusi 12. un 13. gs., kad izbūvēti arī spēcīgāki nocietinājumi – divas terases un vaļņi.¹⁴⁹ Līdz izrakumiem Rēzeknes pilsdrupās nebija īsti skaidrs, vai te ir bijis pirmsvācu pilskalns. Izrakumi, kurus tur 1980.–1982. gadā veica Ē. Mugurēvičs, parādīja, ka pirms mūra pils uzcelšanas te kopš 9. gs. bijusi latgaļu koka pils.¹⁵⁰ Izrakumos Riekstu kalnā Cēsīs noskaidrojās, ka 11.–13. gs. te bijusi vaidu pils, bet 13. gs. sākumā te atradusies vācu pils (“vecā pils”) un pilskalna plakums bijis apjots ar mūri.¹⁵¹ Mazāk pētītajā Latvijas rietumu daļā izrakumi notika Zlēku Pabērzkalnā. Šis pilskalns ir neparasts ar diviem paralēli izveidotiem vaļņiem un starp tiem esošo šauru un garo plakumu. Pēc Ē. Mugurēviča domām, pilskalnam varētu būt sakars ar skandināvu aktivitātēm vēlajā dzelzs laikmetā.¹⁵²

Kopš 60. gadiem un arī agrāk veiktie izrakumi deva skaidrāku priekšstatu par pilskalnu attīstību vairāk nekā 2000 gadu ilgā laikposmā. Svarīgi ir apzināties, ka pilskalni ir plašākas

apdzīvotības struktūras kaut arī svarīgs, taču tikai viens elements. Lai vērtētu pilskalna nozīmi, svarīgi zināt arī tā apkārtnes apdzīvotības elementus – apmetni (senpilsētu), kulta vietu, kapulauku (kapulaukus), ostas un ceļu vietas, agrāro sistēmu (fosilo lauku) paliekas. Šo pārējo elementu arheoloģiskā pētniecība var labāk izgaismot arī paša pilskalna nozīmi vienā vai otrā laikmetā.

Aplūkotajos gadu desmitos izrakumi notika arī pie pilskalniem esošajās apmetnēs/senpilsētās. Vispār no uzskaitītajiem arheoloģiski pētītajiem 77 pilskalniem apmetnes līdz šim konstatētas pie 28 pilskalniem. Plašāki šādu apmetņu pētījumi veikti pie Daugmales, Dignājas, Ķentes un Stupeļu pilskalniem. Vēl mazāks ir pilskalnu tuvumā zināmo kapulauku skaits, kur apbedītos varētu saistīt ar pilskalna un/vai apmetnes/senpilsētas iedzīvotājiem.

Īpaši izceļama J. Apala 60. un 70. gados veiktā ezerpiļu kā jaunas arheoloģisko pieminekļu kategorijas arheoloģiskā izpēte. Nelieli izrakumi tika veikti Ušuru un Lisas ezerā. Visplašāk tika pētīta Āraišu ezerpils, no kuras laikā no 1965. līdz 1969. un no 1975. līdz 1979. gadam tika izpētīti apmēram 70%.¹⁵³ Ievērojot šī izcilā senatnes pieminekļa salīdzinoši labo saglabāšanās pakāpi, 1980. gadā sākās ezerpils brīvdabas rekonstrukcija, kas ne bez grūtībām noslēdzās vien 1992. gadā.¹⁵⁴

Daugavas lejtecē Rīgas HES celtniecības laikā no 1966. līdz 1975. gadam plaši izrakumi notika lībiešu ciemu vietās. Pavisam te konstatēti 13 ciemi, galvenokārt Daugavas labajā krastā un Doles salas augšgalā.¹⁵⁵ No plašāk pētītajiem atzīmējams ciems Salaspils Laukskolā, kur blakus bija divi ciemi (platība ap 7 ha), bet pa vidu lībiešu kapulauks un kur izpētīja ap 15 000 m² lielu platību.¹⁵⁶ Raušu ciemā Doles salā no apmēram 2,5 ha lielās ciema platības izpētīja ap 5000 m², Mārtiņsalā (Holme) izpētīja ap 3500 m² lielu platību, bet Lipšu ciemā no apmēram 1,5 ha lielās teritorijas izpētīja vienu trešdaļu.¹⁵⁷ Šie apjomīgie izrakumi deva skaidrāku priekšstatu par lībiešu saimniecību, kuras pamatā bija lauksaimniecība, taču liela nozīme bija arī amatniecībai un tirdzniecībai, kā arī par ciemu plānojumu un apbūvi. Vēlā dzelzs

laikmeta ciemu vietas zināmas arī citur Latvijā, taču tās tikpat kā nav pētītas. Zināms izņēmums ir Jaunsvirlaukas Vedgu apmetne Lielupes kreisajā krastā, kur J. Graudonis izpētīja 2300 m² lielu platību. Apmetne bijusi apdzīvota no agrā dzelzs laikmeta (varbūt par agrāk) līdz 13. gadsimtam.¹⁵⁸

No vidējā un vēlā dzelzs laikmeta apbedīšanas vietām 60.–80. gados izrakumi notika gan līdzenajos, gan uzkalniņu kapulaukos. Kuršu teritorijā 5.–7. gs. apbedījumi tika pētīti Vērgales Ošeniekos (vad. I. Virse, A. Vasks). Paugurā, kas, iespējams, ticis uzbērts, atklāja 24 apbedījumus, kā arī raksturīgo akmeņu iežogu paliekas. Kādā kapā atrada ar 5. gs. datējamu dzelzs šķēpveida lemesī, kas ir pirmais un pagaidām vienīgais šāda veida atradums Latvijā.¹⁵⁹ Turpinājās izrakumi Grobiņas arheoloģiskajā kompleksā. 1969. gadā P. Stepiņš netālu no pazīstamā skandināvu uzkalniņu kapulauka Priedienā atklāja 5.–6. gs. kuršu līdzeno kapulauku ar skeletapbedījumiem un izpētīja 10 kapus.¹⁶⁰ No 1984. līdz 1989. gadam LPSR ZA Vēstures institūta un PSRS ZA Arheoloģijas institūta Ļeņingradas nodaļas kopējā ekspedīcija, kuru vadīja I. Ozere (Virse) un Valērijs Petrenko (1943–1991), veica izrakumus vairākos Grobiņas kapulaukos (Priediena I un II, Atkalnu II, Rudzukulnu I un II kapulauks). Pētījumi liecināja, ka Grobiņas apkārtnē bijusi kuršu apdzīvota vēl pirms skandināvu ierašanās 7. gs. un ka abas grupas turpināja līdzāspastāvēšanu arī vēlāk.¹⁶¹ 1989. un 1990. gadā J. Asara vadībā notika izrakumi Lībagu Sāraju kapulaukā, kur izpētīja 46 kuršiem raksturīgus ugunskapus.¹⁶²

Zemgaļu teritorijā vairākās vietās tika pētīti līdzenie kapulauki ar skeletkapiem, no kuriem plašākie izrakumi notika Dreņģeru–Čunkānu kapulaukā pie Bauskas. No 1982. līdz 1991. gadam tika izpētīti 697 kapi (vad. M. Atgāzis, V. Bebre, A. Caune). Kopā ar 20.–50. gados izpētītajiem kapulaukā pavisam atklāti 738 kapi. Lai arī kapu skaits ir vislielākais, kāds jebkad izpētīts Latvijas dzelzs laikmeta kapulaukos, tomēr tikai ap 20% apbedījumu bija neskarti – lielākā daļa bija mantraču postīta sudraba rotu meklējumos. Kapulaukā apbedījumi bija izvietoti rindās blakus cits

citam, pie kam vienā rindā līdzās guldīti hronoloģiski tuvi mirušie (kapulauks izmantots no 8. līdz 11. gs.). Pavisam konstatēja 15–18 šādas eliptiskas rindas, kas lokveidā aptvēra iedomātu centru.¹⁶³ 93 apbedījumus 1969., 1970. un 1979. gadā Mežotnes centra kapulaukā izpētīja M. Atgāzis. Ap 6 ha lielais kapulauks, kas izmantots 8.–11. gs., atrodas Lielupes labajā krastā tieši pretim Mežotnes pilskalnam, tāpēc ir uzskatāms par Mežotnes arheoloģiskā kompleksa būtisku sastāvdaļu. Diemžēl arī šajā kapulaukā nepostīta bija tikai trešā daļa no izpētītajiem apbedījumiem.¹⁶⁴ No 1979. līdz 1981. gadam M. Atgāzis izpētīja 59 apbedījumus Dobeles Bāļu–Šķērstaiņu kapulaukā, kur mirušie apbedīti no 5. līdz 11. gadsimtam. Izrādījās, ka Bāļas un Šķērstaiņi, kurus agrāk uzskatīja par diviem atsevišķiem kapulaukiem, tomēr ir viens kapulauks, kura ziemeļrietumu daļā Bāļu zemē pārsvarā bija 5.–8. gs. apbedījumi, bet dienvidu daļā Šķērstaiņu zemē – 9.–11. gs. kapi.¹⁶⁵ No zemgaļu līdzeno kapulauku pētījumiem vēl atzīmējami J. Graudona izrakumi Jaunsvirlaukas Kakužēnu 5.–8./9. gs. kapulaukā, kur 1977.–1979. gadā izpētīja 77 kapus. J. Graudonis šajā kapulaukā konstatēja apbedījumu rindas, līdzīgas Dreņģeru–Čunkānu kapulaukā konstatētajām.¹⁶⁶

Visplašākie apbedīšanas vietu izrakumi laika posmā no 1960. līdz 1990. gadam notika latgaļu teritorijā gan Vidzemē, gan Latgalē. No 1961. līdz 1964. gadam Pļaviņu HES zonā Lejasbitēnu līdzenajā kapulaukā V. Urtāns izpētīja 459 kapus.¹⁶⁷ Septiņdesmitajos–astoņdesmitajos gados pāri par 250 apbedījumu izpētīja I. Kuniga Rušonu Kristapiņu,¹⁶⁸ 160 apbedījumus – Z. Apala Priekuļu Ģūģeru,¹⁶⁹ 158 apbedījumus – J. Apals Drabešu Liepiņu,¹⁷⁰ 92 apbedījumus – I. Žeiere Kokneses¹⁷¹ un 89 apbedījumus – J. Graudonis Ērgļu Jaunākēnu kapulaukā.¹⁷² Bez līdzenajiem kapulaukiem 80. gados A. Radiņa vadībā notika arī izrakumi latgaļu uzkalniņu kapos – Pušas Patmaļniekos, Pasienas Pakruļos,¹⁷³ Makašānu Kuciņos, Varakļānu Cakulos¹⁷⁴ un Kaunatas Batņos.¹⁷⁵ Pētnieks secināja, ka šajos 11.–13. gs. latgaļu senkapos apbedīšanas paražas bijušas ievērojami sarežģītākas, nekā tas tika uzskatīts agrāk.¹⁷⁶ Tā kā latgaļu kapulaukos bija sa-

glabājies samērā daudz apģērba palieku, tas deva iespēju A. Zariņai detalizēti izpētīt šo nozīmīgo materiālās kultūras sastāvdaļu. Savā grāmatā “Seno latgaļu apģērbs 7.–13. gs.” viņa raksturoja audumu veidus, darināšanas tehnikas, tālāko apstrādi, sieviešu un vīriešu apģērbu un tā sastāvdaļas, sniedzot arī to rekonstrukcijas.¹⁷⁷

Sešdesmitajos–astoņdesmitajos gados notika izrakumi arī kapulaukos sēļu zemēs Latvijas Augšzemē, kas arheoloģiski mazāk pētīta. Vispirms atzīmējami izrakumi Sēlpils Lejasdopeļu uzkalniņu kapulaukā, kur izrakumi bija notikuši jau 19. gadsimtā. No 63 kapu uzkalniņiem E. Šnore izpētīja desmit, kopumā atsedzot 40 apbedījumus, no kuriem 35 bija skeletkapi, bet pieci – ugunskapi. Mirušo apbedīšana notikusi no 10. līdz 13. gadsimtam. Pirmo reizi Latvijā skeletkapos atklāja polihromi apgleznotu koka priekšmetu, tostarp vairogu paliekas.¹⁷⁸ Nozīmīgi bija izrakumi Saukas Ratulānu uzkalniņā, kur no 76 apbedījumiem 42 bija 17. gs. pēcapbedījumi, bet pārējie attiecās uz agro, vidējo un vēlo dzelzs laikmetu.¹⁷⁹ Izrakumi Lejasdopelēs un Ratulānos, kā arī iepriekš jau pieminētajā Božu kapulaukā liecināja, ka tradīcija mirušos apbedīt kolektīvos kapu uzkalniņos sēļiem saglabājās līdz pat vēlajam dzelzs laikmetam un viduslaiku sākumam.

Rīgas HES celtniecības laikā no 1966. līdz 1975. gadam plaši tika pētīti Daugavas lībiešu kapulauki. Salaspils Laukskolas kapulaukā A. Zariņa izpētīja 610 kapus,¹⁸⁰ Doles Vampeniešu I un II kapulaukā E. Šnore izpētīja 314 kapus, bet Doles Raušu kapulaukā – 169 kapus.¹⁸¹ Mazāks kapu skaits tika izpētīts Salaspils Lipšos (vad. J. Daiga) un Vējstūros (vad. A. Zariņa), Ikšķīles Rumuļos un Zariņos (vad. J. Graudonis) un Tomes Nariņos (vad. M. Atgāzis). Kopumā Daugavas lejtecē izpētīto lībiešu kapu skaits sasniedz 1500.¹⁸² Daugavas lībiešiem pārsvarā bija raksturīgi līdzinie kapulauki ar skelet- un ugunskapiem, tomēr vairākās vietās (Vampenieši II, Rauši, Vējstūri, Lipši, Kābeles, Laukskola) bijuši arī kapu uzkalniņi. Izrakumi liecināja, ka, sākot ar 10./11. gs., Daugavas lejtecē strauji pieauga iedzīvotāju skaits un

biezība – ik pēc pāris kilometriem atradās kāds lībiešu ciems ar tam atbilstošu kapulauku. Līdzīgi latgaļu kapulaukiem, arī lībiešu apbedīšanas vietās bija saglabājušās apgērba paliekas, kas analizētas A. Zariņas monogrāfijā “Lībiešu apgērbs 10.–13. gs.”.¹⁸³

Plašu vērienu 60.–80. gados ieguva izrakumi vēsturisko laiku arheoloģiskajos pieminekļos. Pirmkārt te jāmin mūra pils Daugavas krastos spēkstaciju applūdinājuma zonās, kuru pētniecība aizsākās Pļaviņu HES celtniecības laikā un turpinājās Rīgas un Daugavpils HES zonās. Izrakumi notika Kokneses,¹⁸⁴ Lokstenes,¹⁸⁵ Altenes,¹⁸⁶ Sēlpils,¹⁸⁷ Ikšķiles,¹⁸⁸ Mārtiņsalas,¹⁸⁹ Salaspils,¹⁹⁰ Vecdoles¹⁹¹ un Dinaburgas¹⁹² pilis. Pētījumus šajās pilis raksturoja jauna izrakumu stratēģija – darbi tika veikti lielos izrakumu laukumos atšķirībā no agrākās prakses veikt vienīgi zondāžas un rakt tranšejas gar mūru sienām. Dažās pilis, kā Lokstenē un Altenē, tika izpētīti 50–60% no visas pils teritorijas, bet Ikšķilē un Mārtiņsalā izpētīja visu teritoriju.¹⁹³ Jāņem vērā, ka pastāvošās varas attieksme pret mūra pilīm, to pētniecību un saglabāšanu labākajā gadījumā bija vienaldzīga. Divdesmitajos–trīsdesmitajos gados šādu attieksmi noteica nacionālistiskā ideoloģija, bet padomju okupācijas laikā – šķiriskuma koncepcija. Pēdējā gadījumā attieksmi laika gaitā izdevās mīkstināt, pierādot, ka mūra pils iemītnieku sastāvs bija etniski jaukts, proti, tur uzturējās arī vietējie iedzīvotāji, un tāpēc pils nevar uzlūkot tikai kā vācu feodāļu pieminekļus, bez tam daļa no šīm pilīm tika uzcelta vietējo iedzīvotāju pilskalnos (Koknese, Lokstene, Sēlpils, Turaida, Rēzekne u.c.).

Septiņdesmitajos gados, attīstoties tūrismam un pieaugot sabiedrības interesei par senajiem kultūras pieminekļiem, tika uzsākti plaši un vairākas desmitgades ilgstoši arheoloģiskās izpētes, konservācijas un restaurācijas darbi tādos ievērojamos objektos kā Turaidas (arheologs J. Graudonis, arhitekts G. Jansons), Cēsu (arheoloģe Z. Apala, arhitekts I. Stukmanis) un Bauskas (arheologs A. Caune, J. Grūbe, arhitekti A. Ceļmalis, V. Liepa) pils. Vairāk nekā desmit gadus turpinājās pētījumi Āraišu pilī (arheologs J. Apals, arhitekts I. Stukmanis).¹⁹⁴ Tādās pilis kā Saldū un Pil-

tenē (vad. Ē. Mugurēvičs), Alūksnē (vad. M. Atgāzis), Ludzā (vad. J. Daiga), Rēzeknē (vad. Ē. Mugurēvičs), Valmierā (vad. T. Berga) izrakumi notika vienu vai vairākas sezonas un bija saistīti ar teritorijas labiekārtošanu, celtniecību vai arī, lai iegūtu datus pilsētas vēsturei. Nelieli izrakumi saistībā ar konservācijas vai esošo ēku restaurācijas darbiem notika pilīs Alsungā (vad. M. Ruša, M. Lūsēns), Dundagā (vad. Ē. Mugurēvičs), Ventspilī (vad. B. Eglāja, M. Ruša, M. Lūsēns), Dobelē (vad. M. Ruša), Aizputē (vad. J. Urtāns), Lielvārdē (vad. J. Urtāns) un Raunā (vad. J. Apals). Apskatāmajā laika posmā lielāki vai mazāki izrakumi notika 30 mūra pilīs. Astoņdesmitajos gados tika uzsākta jaunas dzīvesvietu kategorijas – nocietināto muižu izpēte. Šādas muižas tika pētītas Brambergē (vad. A. Pravornis), Indricā (vad. A. Zariņa) un Mūrmuižā (vad. T. Berga).¹⁹⁵ Ē. Mugurēvičs un I. Virse veica izrakumus Ļaudonas pilsmuižā.¹⁹⁶

Tā kā mūra pilis ir ne tikai arheoloģiski, bet arī arhitektūras un vēstures pieminekļi, tad arī to izpētei bija jābūt kompleksai. Līdz 70. gadu vidum ciešāka sadarbība starp ZA Vēstures institūta arheologiem, kas bija galvenie arheoloģiskās izpētes veicēji, un arhitektiem, celtniecības vēstures speciālistiem, kas darbojās Kultūras ministrijas Zinātniskās restaurēšanas projektēšanas konstruktoru birojā un izstrādāja konservācijas un restaurācijas projektus, trūka. Sadarbība pamazām sāka veidoties 70. gadu otrajā pusē un 80. gados, un, lai gan tai bija samērā labi rezultāti, to apgrūtināja iesaistīto pušu atšķirīgā resoriskā pakļautība (arheologi Vēstures institūtā iekļāvās Zinātņu akadēmijas, arhitekti, būvvēsturnieki – Kultūras ministrijas sistēmā). Daļēji šo situāciju mēģināja optimizēt, izveidojot Kultūras ministrijas Restaurācijas institūtu, kura sastāvā bija arī arheologu grupa.

Sešdesmitajos–astoņdesmitajos gados straujāk attīstījās pilsētu arheoloģija. Plašākie arheoloģiskie izrakumi notika Vecrīgā, kur tos veica Vēstures institūta Rīgas arheoloģiskā ekspedīcija A. Caunes vadībā. Izrakumi tika veikti 17 objektos – gruntsgabalos, kuros bija paredzēta jaunu ēku celtniecība. 15 vietās – ielās, kur ierīkoja jaunas apakšzemes komunikācijas, notika

arheoloģiskā uzraudzība. Pētījumos iegūtais arheoloģiskais materiāls attiecās uz laiku no 12. līdz 18. gadsimtam un būtiski papildināja priekšstatus par viduslaiku Rīgas izveidošanos, attīstību, apbūvi, nocietinājumiem un rīdzinieku dzīvesveidu. 1984. gadā iznāca A. Caunes grāmata "Rīgas celtnes 12.–14. gadsimtā".¹⁹⁷ Izmantojot visus tolaik uzkrātos arheoloģiskos materiālus, autors aplūko ēku celtniecības attīstību no vietējo iedzīvotāju guļbūvēm uz ieceļojušo vāciešu pildrežģa konstrukcijas celtnēm un kopš 13. gs. beigām – uz mūra celtnēm. Grāmatā aplūkoti arī Rīgas izveidošanās jautājumi.

Tika pētīta arī 13.–17. gs. kapsēta pie Doma baznīcas.¹⁹⁸ Izrakumus Vecrīgā atsevišķos objektos veica arī Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs. Viens no tādiem bija kapsēta Rīgas Doma dārzā un krustejā, kur no 1980. līdz 1990. gadam izpētīja pāri par 500 apbedījumu.¹⁹⁹ Muzejs veica izrakumus arī Dannenšterna nama un bij. Rīgas rātes vīna noliktavas teritorijā.²⁰⁰ Vairākos objektos strādāja Kultūras ministrijas Restaurācijas institūta arheologi.

Kopš 1979. gada tika veikti pārbaudes vai aizsardzības izrakumi arī vairākās citās Latvijas vēsturiskajās pilsētās – Cēsīs (vad. Z. Apala, N. Treijs), Valmierā (vad. T. Berga), Ventspilī (vad. J. Asaris, J. Siatkovskis) un Aizputē (vad. M. Lūsēns).

Turpinājās arī viduslaiku un agro jauno laiku apbedīšanas vietu izpēte. Pirmkārt tas notika Pļaviņu, Rīgas un Daugavpils HES applūdināmajās zonās. Citur Latvijā izrakumi vēsturisko laiku kapsētās bija saistīti ar ceļu būves un citiem celtniecības darbiem, izmantojot celtniecības organizāciju piešķirto finansējumu. Hidroelektrostaciju ūdenskrātuvju zonās plaši izrakumi notika 12./13.–17. gs. sākotnējo kristianizācijas un pārvaldes centru – Ikšķiles, Mārtiņsalas, Aizkraukles, Sēlpils u.c. kapsētās, kā arī lauku novadu apbedīšanas vietās – Ikšķiles Ankeršmitos, Doles Dūdiņās, Salaspils Vējstūros un Lipšos u.c.²⁰¹ Plānotās Daugavpils HES ūdenskrātuves zonā pētījumi notika Krāslavas Vilmaņu, Šķērskānu, Augustinišķu, Naujenes Slutišķu un Salienas Kerkūzu kapsētās.²⁰²

Pavisam laikā no 1960. līdz 1990. gadam izrakumi notika 78 vēsturisko laiku apbedīšanas vietās, kur izpētīto apbedījumu skaits svārstījās no viena vai dažiem līdz pat daudziem simtiem, sniedzoties pat tūkstošos (Mārtiņšalas baznīcā un kapsētā 1808, Dobeles vecās baznīcas kapsētā 1334 apbedījumi). Kopumā šajā laika posmā tika izpētīti 7220 apbedījumi.²⁰³

Sešdesmitajos gados atsākās seno pagānisko kulta vietu – akmeņu, koku, mežu, kalnu, pļavu, avotu, alu – reģistrācija un arheoloģiskā pētniecība. Septiņdesmito gadu beigās bija uzskaitītas apmēram 1300 senās kulta vietas. Sešdesmitajos gados vienīgos izrakumus veica P. Stepinš ar kūdru aizaugušajā Krotas Brūveru Upuru avotā, kur atrada kuršu 11.–13. gs. bronzas rotas un to fragmentus.²⁰⁴ Aktīvāka kulta vietu arheoloģiskā izpēte norisa 70.–80. gados. No 18 apskatāmajā laika posmā arheoloģiski pētītajām kulta vietām – akmeņiem, alām un avotiem – 14 vietās izrakumus veica J. Urtāns.²⁰⁵ Šie pie arheoloģiskajiem pieminekļiem pieskaitītie objekti ir grūti datējami, jo pie tiem tika veiktas sakrālas rituālās darbības, kas reti atstāja arheoloģiski fiksējamas pēdas. Šo kulta vietu hronoloģiskais diapazons ir plašs – no 1. gadu tūkstoša pr.Kr. līdz vēsturisko laiku 16.–19. gs. rakstīto avotu liecībām.

STARPTAUTISKĀ SADARBĪBA

Latvijas okupācijas un “dzelzs priekš kara” pastāvēšanas apstākļos Latvijas zinātnieku dalība konferencēs, kongresos, simpozijos, stažēšanās zinātniskajos centros, tāpat arī personīgie kontakti ar citu zemju kolēģiem jāskata divos griezumos. Pirmkārt, kontakti ar zinātniekiem PSRS robežās, tātad uz austrumiem no priekš kara, un, otrkārt, kontakti uz rietumiem no priekš kara. Pēdējā gadījumā vēl bija svarīgi tas, vai kontakti bija ar t.s. sociālisma zemēm, resp., PSRS satelītiem (Polija, VDR, Čehoslovākija, Bulgārija, Rumānija, Ungārija), vai arī ar demokrātiskajām jeb t.s. kapitālistiskajām valstīm. Kontaktos ar PSRS zinātniekiem ierobežojumi nepastāvēja, un vienīgais kritērijs bija

snieguma zinātniskā kvalitāte. Sadarbībai ar ārvalstīm bez zinātniskās kvalitātes izšķiroša bija attiecīgās personas biogrāfijas atbilstība varas iestāžu izvirzītajiem kritērijiem un, protams, kompartijas orgānu akcepts. Kā uzskatāmu piemēru var minēt J. Graudoni, kuram acīmredzot viņa biogrāfijas dēļ liedza izmantot vismaz 12 ielūgumus uz starptautiskiem forumiem Dānijā, Dienvidslāvijā, Francijā, Polijā u.c.²⁰⁶

Līdz 1989. gadam PSRS ZA Arheoloģijas institūts sākumā katru gadu, bet vēlāk ik pa diviem gadiem rīkoja Vissavienības arheologu sesijas un plēnumus, kuros uzstājās arī Latvijas arheologi.²⁰⁷ Ciešāka sadarbība veidojās ar Igaunijas un Lietuvas arheologiem. No 1959. līdz 1964. gadam Igaunijas PSR un Latvijas PSR ZA Vēstures institūti organizēja kopējas arheoloģiskās ekspedīcijas Ziemeļlatvijas uzkalniņu (J. Graudonis, S. Laula (*Laul*)), kā arī Gaujas lībiešu uzkalniņu kapulauku apzināšanai un izrakumiem (J. Graudonis, Ē. Mugurēvičs, E. Tenisons (*Tõnisson*)). Igaunū un lietuviešu arheologi uzstājās arī Latvijas PSR ZA Vēstures institūta organizētajās atskaites sesijās. Tā kā PSRS arheoloģijā jau kopš 40. gadiem lielu uzmanību pievērsa etnoģenēzes un etniskās vēstures jautājumiem, tad šajā sakarā 1977. gadā Rīgā tika organizēta pirmā baltu etniskās vēstures problēmām veltītā konference. Tajā ar referātiem uzstājās vairāk nekā 40 zinātnieku no Latvijas, Lietuvas, Krievijas, Baltkrievijas, Ukrainas un Igaunijas. Jau agrākā pieredze liecināja, ka etnoģenēzes jautājumus nevar sekmīgi risināt tikai vienas zinātņu nozares ietvaros, ka nepieciešama kompleksa pieeja ar arheologu, valodnieku, antropologu un etnogrāfu iesaistīšanos, tāpēc Rīgas konferencē darbs bija organizēts attiecīgajās sekcijās. Šādas konferences notika arī vēlāk ik pa pieciem gadiem pārmaiņus gan Latvijā, gan Lietuvā (1981. g. – Viļņā, 1985. g. – Jūrmalā, 1990. g. – Palangā). Pirmajās divās – Rīgas un Viļņas konferencēs nolasītie referāti tika publicēti trijos rakstu krājumos, bet trešā – Jūrmalas konference aprobežojās ar referātu tēžu izdošanu. Šīs konferences deva iespēju salīdzināt pētījumu virzienus, metodes un rezultātus, aplūkot problēmas daudz plašākā terito-

riālā mērogā un hronoloģiskā diapazonā. Tās stimulēja jaunu pētnieku pievēršanos etnoģenēzes problēmām.²⁰⁸

PSRS delegācijas sastāvā Latvijas arheologi piedalījās arī vairākos starptautiskos forumos, piemēram, 7. starptautiskajā antropoloģijas un etnogrāfijas kongresā Maskavā 1964. gadā, starptautiskajos slāvu arheoloģijas kongresos Varšavā, Bratislavā, Berlīnē, Sofijā, somugristikas kongresos Turku, Budapeštā, Siktivkarā, Debrecenē. Astoņdesmitajos gados vairāki Latvijas arheologi tika uzaicināti piedalīties Baltijas studiju veicināšanas asociācijas (*The Association for the Advancement of Baltic Studies* – AABS) konferencēs Zviedrijā un ASV.²⁰⁹ Individuāli arheologu zinātniskie komandējumi materiālu vākšanai uz arheoloģisko materiālu krātuvēm bija iespējami tikai PSRS robežās. Uz tādām Baltijas jūras baseina valstīm kā Polija, Vācija, Dānija, Zviedrija, Somija tie kļuva iespējami tikai pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas. Atrodoties aiz “dzelzs priekšvara”, Latvijas arheoloģija bija izolēta no jaunajām pētnieciskajām pieejām – procesuālās un tai sekojošās postprocesuālās arheoloģijas, kas kopš 60. gadiem kļuva raksturīgas Rietumu zinātnē.

SECINĀJUMI

Pēc Otrā pasaules kara, atjaunojoties padomju okupācijai, Latvijas zinātne tika pārveidota atbilstoši PSRS standartiem. Latvijas zinātni padomju gultnē ievirzīja divas tradīcijas. Pirmkārt, tā bija Krievijas zinātnē kopš 18. gs. iedibinātā prakse visu zinātni koncentrēt Zinātņu akadēmijā. Padomju laikā šī prakse tika turpināta, augstskolām atstājot tikai izglītošanas funkciju. Otrā tradīcija, ja to vispār tā var saukt, bija totāla valsts resp. tās ideoloģisko un drošības struktūru kontrole. Par galveno arheoloģiskās pētniecības centru kļuva LPSR ZA Vēstures institūts, kas veica lielāko daļu lauka pētījumu, publicēja zinātniskas monogrāfijas un rakstus. Uzlabojās kultūras, tai skaitā arheoloģijas pieminekļu aizsardzības juridiskās normas, it īpaši ar 1977. gadā pieņemto likumu “Par vēstures un kultūras pieminekļu aizsardzību

un izmantošanu”. Sevišķi plaši arheoloģiskie izrakumi notika 60.–80. gados sakarā ar hidroelektrostaciju būvi uz Daugavas. Tika iegūts unikāls arheoloģiskais materiāls, kas kalpoja turpmākiem pētījumiem Latvijas arheoloģijā. Tomēr nevar neredzēt arī ēnas puses. Applūdinājuma zonās bija ļoti daudz arheoloģisko pieminekļu, taču, lai arī cik pašreizēdīgi strādāja Latvijas arheologi, ne visus bija iespējams pilnībā izpētīt gan laika trūkuma, gan, lai arī prāvā, tomēr nepietiekamā finansējuma dēļ. Jāņem vērā arī tas, ka spēkstaciju celtniecība bija Latvijas pārspilētas industrializācijas politikas sastāvdaļa, saistībā ar kuru notika darbaspēka masveida ievēšana uz palikšanu Latvijā no citām PSRS republikām, kā rezultātā Latvijas pamatnācijas īpatsvars nokritās līdz 52%.²¹⁰ Izrakumus saskaņā ar pastāvošo likumdošanu finansēja PSRS vai LPSR saimnieciskās organizācijas (Daugavhesstroj, Latvijas ceļu būves rajoni – CBR, sovhozi, kolhozi, pašvaldības), un tikai retos gadījumosniecīgs finansējums nāca no pētnieciskajām organizācijām – ZA Vēstures institūta, LPSR Vēstures muzeja. Pēc Otrā pasaules kara 40. gadu beigās un 50. gados Latvijas arheoloģijā ienāca jauna pētnieku paaudze. Šis process turpinājās arī nākamajās desmitgadēs. Šajā periodā plašāk sāka izmantot dabas un tehnisko zinātņu piedāvātās iespējas arheoloģisko materiālu analizē.

Visplašākie izrakumi notika Latvijas austrumu daļā, īpaši pie Daugavas, mazāk Zemgalē, bet pavisam maz – Rietumlatvijā, īpaši Ziemeļkurzemē. Akmens laikmeta pētījumos 60.–80. gados viens no svarīgākajiem atklājumiem bija paleolīta beigu posma apdzīvotības pēdu atklāšana Latvijas teritorijā. Mezolīta un neolīta pētījumos iegūtie materiāli deva iespēju šiem akmens laikmeta posmiem izstrādāt sīkāku periodizāciju un hronoloģiju, balstītu uz ¹⁴C analīžu datiem. Bronzas laikmeta izpētē svarīgi bija vēlā bronzas laikmeta pilskalnu izrakumi, kas ļāva daudz detalizētāk raksturot celtniecību, iedzīvotāju saimniecību un maiņas sakarus. Dzelzs laikmeta pētījumus raksturoja izrakumi gan lauku apmetnēs, gan pilskalnās, gan lībiešu ciemu vietās. Apbedīšanas vietas plaši tika pētītas Daugavas lībiešu, latgaļu, zem-

gaļu, mazāk kuršu apdzīvotajās zemēs. Kā pilnīgi jauna arheoloģisko pieminekļu kategorija iezīmējās nocietinātas dzīvesvietas ezeru sēkļos vai salīnās. Šādas ezermītnes jeb ezerpilis vairāk pētītas Āraišu un Ušuru ezerā. Plašu vērienu ieguva izrakumi vēsturisko laiku arheoloģiskajos pieminekļos, īpaši mūra pilis, kap-sētās, kā arī pilsētu vēsturiskajos centros un pirmkārt Vecrīgā. Pētītas tika arī pagāniskā kulta vietas.

LITERATŪRAS SAĪSINĀJUMI

- AE – Arheoloģija un etnogrāfija. Rīga, 1957–...
- ASM – Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu, antropologu un etnogrāfu ... gada pētījumu rezultātiem. Rīga, 1972–1998.
- LVIŽ – Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. Rīga, 1991–...
- LZAV – Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis (līdz 1990. gadam – Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis), 1946– ...
- RT – Referātu tēzes zinātniskai sesijai, veltītai ... gada arheoloģiskiem izrakumiem un etnogrāfiskai ekspedīcijai Latvijas PSR teritorijā. Rīga, 1959–1971.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Ingūna Daukste-Silasproģe (2013). Latviešu kultūras dzīve trimdā (literatūra, teātris, mūzika). No: *Latvieši un Latvija*, 4. sēj.: Latvijas kultūra, izglītība, zinātne. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 569.–570. lpp.; Jānis Stradiņš (2013). Latvijas zinātne totalitārās lielvalsts un neatkarīgas republikas sistēmā (1940–2012). No: *Latvieši un Latvija*, 4. sēj.: Latvijas kultūra, izglītība, zinātne. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 176.–177. lpp.
- ² Ādolfs Stubavs (1962). Arheoloģiskā pētniecība Padomju Latvijā 1945.–1960. g. (Apskats). No: *AE*, 4. laid., 5.–16. lpp.
- ³ Adolf Stubavs (1967). Arkheologija v Sovetskoj Latviji (1945–1967 gg.). *Sovetskaia arkheologija*, 4, s. 103–122.
- ⁴ Jānis Graudonis, Ilze Loze, Ēvalds Mugarēvičs, Elvīra Šnore (1968). Arheoloģiskie izrakumi Padomju Baltijā 25 gadus. No: *AE*, 8. laid., 9.–20. lpp.
- ⁵ *Latvijas PSR arheoloģija* (1974). Rīga: Zinātne, 10.–17. lpp.
- ⁶ Andrejs Vasks (1999). Latvian archaeology: research and conclusions. In: O. W. Jensen, H. Karlson, A. Vijups (eds.). *Inside Latvian Archaeology*. Göteborg, pp. 3–10 (Gotarc series A, vol. 2).
- ⁷ Jānis Graudonis (2001). Ievadam. No: Ēvalds Mugarēvičs, Andrejs Vasks (red.). *Latvijas senākā vēsture. 9. g.t. pr.Kr. – 1200. g.* Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 7.–19. lpp.

- ⁸ Ēvalds Mugurēvičs (1995). Latvijas vēstures institūta arheologu darbs piecdesmit gados. *LVIŽ*, 4, 48.–91. lpp.
- ⁹ Sk., piemēram: Jānis Zutis (1948). *Latvijas aizvēstures problēmas*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 7.–15. lpp. (Apcerējumi par Latvijas vēsturi, I).
- ¹⁰ Harijs Moora (1952). *Pirmatnējās kopienas iekārta un agrā feodālā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 7. lpp.
- ¹¹ Elvīra Šnore (1952). Pret buržuāziskajām koncepcijām Latvijas arheoloģijā. No: Kārlis Strazdiņš (red.). *Buržuāziskie nacionālisti – Latvijas vēstures viltotāji*. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmija, 31.–39. lpp.
- ¹² Sk., piemēram: Jānis Zutis (1948). *Latvijas aizvēstures problēmas*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība; arī rakstu krājumu: Kārlis Strazdiņš (red.) (1952). *Buržuāziskie nacionālisti – Latvijas vēstures viltotāji*. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmija.
- ¹³ Ēvalds Mugurēvičs (1995). Latvijas vēstures institūta arheologu darbs piecdesmit gados. *LVIŽ*, 4, 49. lpp.
- ¹⁴ Andris Caune (1988). No 1938. līdz 1987. gadam veikto arheoloģisko pētījumu ieguldījums Rīgas pirmsākumu skaidrojumā. No: *Rīgas arheoloģija 50: Zinātniskās konferences referātu tēzes par Rīgas arheoloģiskās izpētes rezultātiem no 1938. līdz 1987. gadam*. Rīga, 9. lpp.
- ¹⁵ Ēvalds Mugurēvičs (1995). Latvijas vēstures institūta arheologu darbs piecdesmit gados. *LVIŽ*, 4, 49.–55. lpp.
- ¹⁶ Arnis Radiņš (2013). Priekšvārds. No: *Latvijas Nacionālā vēstures muzeja zinātniskie lasījumi 2007–2010: Rakstu krājums*. Rīga, 8. lpp. (Latvijas Nacionālā vēstures muzeja raksti Nr. 19).
- ¹⁷ Līvija Blūmfelde (1973). Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja izaugsme padomju varas gados. No: *Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs 1773–1973*. Rīga: Zvaigzne, 39. lpp.
- ¹⁸ Andris Celmiņš, Melita Vilsone (1988). Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja arheoloģiskie pētījumi no 1945. līdz 1987. gadam. No: *Rīgas arheoloģija 50: Zinātniskās konferences referātu tēzes par Rīgas arheoloģiskās izpētes rezultātiem no 1938. līdz 1987. gadam*. Rīga, 11.–12. lpp.
- ¹⁹ Andrejs Vasks (1988). Arheoloģijas pieminekļu aizsardzība un pētniecība Liepājas rajonā. No: *Latvijas PSR vēstures un kultūras pieminekļi. Aizsardzība un izmantošana*. Rīga: Zinātne, 34. lpp.
- ²⁰ Gunita Baumane (2013). Pieminekļu valdes darbība 20. gs. 20.–40. gados. No: *Pieminekļu valdei – 90. Pieminekļu valdes mantojums Latvijas Nacionālā muzeja krājumā*. Rīga: Latvijas Nacionālais vēstures muzejs, 36. lpp. (Latvijas Nacionālā muzeja raksti Nr. 18).
- ²¹ Kultūras pieminekļu aizsardzības struktūra kopš padomju okupācijas laika tika sadalīta. Visa valsts pārvaldes struktūra, ieskaitot arī kultūras pieminekļu aizsardzības jomu, tika pielāgota PSRS un KPFSR likumiem un normatīvajiem aktiem. Agrākās Pieminekļu valdes kā vienotas, par vi-

- siem kultūras pieminekļiem atbildīgas organizācijas vietā tagad bija trīs struktūras – par arhitektūras pieminekļiem atbildīga bija LPSR Ministru padomes Arhitektūras lietu pārvalde, par mākslas pieminekļiem – LPSR Ministru padomes Mākslas lietu pārvalde, bet par arheoloģijas un vēstures pieminekļiem – LPSR Ministru padomes Kultūras un izglītības komiteja.
- ²² Richards Pētersons (2007). Kultūras pieminekļu aizsardzība Latvijas PSR padomju okupācijas laikā 1944.–1953. gadā: Aizsardzības darba organizācija un pieminekļu saraksti. No: *Okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1959. gadā. Latvijas Vēsturnieku komisijas 2002. gada pētījumi*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 559.–560. lpp. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 10. sēj.).
- ²³ *Kultūras pieminekļu saraksts Latvijas PSR teritorijā* (1959). Rīga: Latvijas PSR Kultūras ministrija.
- ²⁴ *Latvijas PSR kultūras pieminekļu saraksts* (1969). Rīga: Latvijas PSR Kultūras ministrija.
- ²⁵ *Latvijas PSR vēstures un kultūras pieminekļu saraksts* (1984). Rīga: Avots.
- ²⁶ Mārtiņš Apinis (1984). *Latvijas PSR kultūras vērtību aizsardzības sistēma (Palīgmateriāls lektoriem)*. Rīga: Latvijas PSR Zinību biedrība, 21. lpp. (Latvijas PSR vēstures un kultūras pieminekļi, Nr. 4).
- ²⁷ Jānis Lismanis (1983). MKPZPP vēsture (1968. g. 15. VII – 1983. g. 15. VII). *Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas Pieminekļu dokumentācijas centrs*, MKPZPP arhīvs, inv. Nr. 24326/188-22 V, 1.–10. lpp.
- ²⁸ *Latvijas PSR kultūras pieminekļu saraksts* (1969). Rīga: Latvijas PSR Kultūras ministrija, 5.–26. lpp.; *Latvijas PSR vēstures un kultūras pieminekļu saraksts* (1984). Rīga: Avots, 3.–15. lpp.
- ²⁹ Stefānija Urtāne (1990). Jauno arheologu pulciņš. No: *ASM 1988–1989*, 157.–159. lpp.
- ³⁰ Elvira Šnore (1948). ZA Vēstures un materiālās kultūras institūta arheoloģiskie izrakumi 1947. gadā. *LZAV*, 11, 133.–137. lpp.
- ³¹ Elvira Šnore (1957). *Nukshinskii mogil'nik*. Rīga: Izdatel'stvo Akademii nauk Latviiskoi SSR (Materialy i issledovaniia po arheologii Latviiskoi SSR, I).
- ³² Elvira Šnore (1961). *Asotskoe gorodishche*. Rīga: Izdatel'stvo Akademii nauk Latviiskoi SSR (Materialy i issledovaniia po arheologii Latviiskoi SSR, II).
- ³³ Evald Mugurevich (1965). *Vostochnaia Latviia i sosednie zemli v X–XIII vv. Ekonomicheskie sviazi s Rus'iu i drugimi territoriiami. Puti soobshcheniia*. Rīga: Zinatne; Ianis Graudonis (1967). *Latviia v epokhu pozdnei bronzy i rannego zheleza*. Rīga: Zinatne.
- ³⁴ Roberts Spirģis (2000). Rakstu krājuma “Arheoloģija un etnogrāfija” 1.–20. laidiena rakstu rādītājs. No: *AE*, 20. laid., 229.–235. lpp.

- ³⁵ Māris Atgāzis (1964). Latgaļu 9.–12. gs. cirvji. No: *AE*, 6. laid., 105.–125. lpp.
- ³⁶ Vladislavs Urtāns (1961). Pūces sakta. No: *AE*, 3. laid., 39.–59. lpp.
- ³⁷ Vladislavs Urtāns (1970). Bronzas zvaniņu rotas 7.–11. gs. *LZAV*, 8, 64.–75. lpp.
- ³⁸ Ilze Loze (1988). *Poseleniia kamennogo veka Lubanskoj niziny. Mezolit, rannij i srednij neolit*. Rīga: Zinatne; Ilze Loze (1979). *Pozdnij neolit i ranniaia bronza Lubanskoj ravniny*. Rīga: Zinatne.
- ³⁹ Jānis Graudonis (1989). *Nocietinātās apmetnes Daugavas lejtecē*. Rīga: Zinatne.
- ⁴⁰ Ēvalds Mugarēvičs (1977). *Oliņkalna un Lokstenes pilsnovadi*. 3.–15. gs. *arheoloģiskie pieminekļi*. Rīga: Zinatne.
- ⁴¹ Vladislavs Urtāns (1977). *Senākie depozīti Latvijā (līdz 1200. g.)*. Rīga: Zinatne.
- ⁴² Evald Mugurevič (1965). *Vostochnaia Latviiā i sosednie zemli v 10–13 vv. Ekonomicheskie sviazi s Ruš'iu i drugimi territoriiami. Puti soobshcheniia*. Rīga: Zinatne.
- ⁴³ Ianis Graudonis (1967). *Latviiā v epokhu pozdnei bronzy i rannego zheleza*. Rīga: Zinatne.
- ⁴⁴ *Latvijas PSR arheoloģija* (1974). Rīga: Zinatne.
- ⁴⁵ Lūcija Vankina (red.) (1962). *Latvijas PSR Vēstures muzeja raksti. Arheoloģija*. Rīga.
- ⁴⁶ Anatolijs Bīrons (red.) (1973). *Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures institūta publikācijas (1946.–1972.): Bibliogrāfija*. Rīga: Zinatne; Andris Caune, Cilda Caune (1976). *Latvijas PSR arheoloģija (1940–1974): Literatūras rādītājs*. Rīga: Viļa Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka; Vincents Karalūns (red.) (1983). *Vēstures zinātņu attīstība Latvijas PSR 1971–1980: Bibliogrāfisks rādītājs*. Rīga.
- ⁴⁷ Valentin Sedov (red.) (1987). *Finno-ugry i balty v epokhu srednevekov'ia*. Moskva: Nauka, s. 23–33, 354–380, 404–408 (Arheologija SSSR).
- ⁴⁸ Arheoloģisko pieminekļu un atradumu vietu saraksts. No: Ēvalds Mugarēvičs, Andrejs Vasks (red.) (2001). *Latvijas senākā vēsture*. 9. g.t. pr.Kr. – 1200. g. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 378.–413. lpp.; Vitolds Muižnieks (2015). *Bēru tradīcijas Latvijā pēc arheoloģiski pētīto 14.–18. gadsimta apbedīšanas vietu materiāla*. Rīga: Latvijas Nacionālais vēstures muzejs, 44.–57. lpp.
- ⁴⁹ Lutsiia Vankina (1970). *Torfianikovaia stoianka Sarnate*. Rīga: Zinatne.
- ⁵⁰ Francis Zagorskis (1961). Kreiču neolīta kapulauks. No: *AE*, 3. laid., 3.–18. lpp.
- ⁵¹ Rauls Šnore (1995). Budjankas un Jurizdikas apmetnes Lielā Ludzas ezera piekrastē. *LVIŽ*, 3, 9.–28. lpp.
- ⁵² Lūcija Vankina (1962). Kalniešu pirmais kapulauks. No: *Latvijas PSR Vēstures muzeja raksti. Arheoloģija*. Rīga, 7.–36. lpp. Šajā rakstā viņa publi-

- cēja arī līdz 1960. gadam papildinātu bronzas priekšmetu sarakstu, pavisam 68 priekšmetus.
- ⁵³ Jānis Graudonis (1961). Reznu kapulauks. No: *AE*, 3. laid., 19.–38. lpp.
- ⁵⁴ Elvira Šnore (1961). *Asotskoe gorodishche*. Rīga: Izdatel'stvo Akademii nauk Latviiskoi SSR, s. 9–88 (Materialy i issledovaniia po arkheologii Latviiskoi SSR, II).
- ⁵⁵ Turpat.
- ⁵⁶ Ēvalds Mugurēvičs (1995). Latvijas vēstures institūta arheologu darbs piecdesmit gados. *LVIŽ*, 4, 52. lpp.
- ⁵⁷ Elvira Šnore (1960). Izrakumi Šelupinku Ķīšukalnā 1959. gadā (Ludzas rajonā). No: *RT 1959*, 3.–4. lpp.
- ⁵⁸ Emīlija Brivkalne (1959). Gorodishche Tervete i ego istoricheskoe znachenie. V kn.: *Trudy Pribaltiiskoi ob'edinenoj kompleksnoi ekspeditsii*, 1. Moskva: Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR, s. 254–272; *Latvijas PSR arheoloģija* (1974). Rīga: Zinātne, 207.–209. lpp.
- ⁵⁹ Adolfs Stubavs (1976). *Ķentes pilskalns un apmetne*. Rīga: Zinātne.
- ⁶⁰ Elvira Šnore (1987). *Ķivtu kapulauks*. Rīga: Zinātne.
- ⁶¹ Vladislavs Urtāns (1962). *Kalniešu otrais kapulauks*. Rīga: Latvijas PSR Vēstures muzejs, 37.–82. lpp.
- ⁶² Elvira Šnore (1957). *Nukshinskii mogil'nik*. Rīga: Izdatel'stvo Akademii nauk Latviiskoi SSR (Materialy i issledovaniia po arkheologii Latviiskoi SSR, I).
- ⁶³ Ēvalds Mugurēvičs (1995). Latvijas vēstures institūta arheologu darbs piecdesmit gados. *LVIŽ*, 4, 51. lpp.
- ⁶⁴ Konstance Ozola (1959). Arheoloģiskie izrakumi Cēsu raj. Priekuļu lauksaimniecības mehanizācijas tehnikuma teritorijā. No: *RT 1958*, 33.–34. lpp.
- ⁶⁵ Valērijs Petrenko, Juris Urtāns (2012). *Grobiņas arheoloģijas pieminekļi*. Rīga: Nordik, 40.–42. lpp.
- ⁶⁶ Arheoloģiskie izrakumi Tērvetes pilskalnā, Dobeles senpilsētā, Agrāriešu, Alsungas, Kampānu, Liepenes, Repju kapulaukos un hidroarheoloģiskie pētījumi 1959. gadā (1960). No: *RT 1959*, 14.–15. lpp.
- ⁶⁷ Andris Caune (1988). No 1938. līdz 1987. gadam veikto arheoloģisko pētījumu ieguldījums Rīgas pirmsākumu skaidrojumā. No: *Rīgas arheoloģija 50: Zinātniskās konferences referātu tēzes par Rīgas arheoloģiskās izpētes rezultātiem no 1938. līdz 1987. gadam*. Rīga, 8.–9. lpp.
- ⁶⁸ Ieva Ose (1995). Mūra piļu pētniecība Latvijā pēdējos 50 gados. *Historiogrāfisks pārskats*. *LVIŽ*, 3, 110. lpp.
- ⁶⁹ Jānis Graudonis (2003). *Turaidas pils*, I. Arheoloģiskā izpēte. Turaidas muzejrezervāts, 49. lpp.
- ⁷⁰ Jānis Graudonis (1960). Arheoloģiskie izrakumi Auru Agrāriešu kapulaukā. *LZAV*, 6, 13.–28. lpp.
- ⁷¹ Jolanta Daiga (1959). Izrakumi kapulaukā pie Saldus slimnīcas 1958. gadā. No: *RT 1958*, 46. lpp.

- ⁷² Vladislavs Urtāns (1962). Vīnakalna kapulauks pie Stukmaņiem (13.–17. gs.). No: *AE*, 4. laid., 17.–32. lpp.
- ⁷³ LU Latvijas vēstures institūta Arheoloģisko materiālu krātuves arhīvs.
- ⁷⁴ Jānis Zutis (atb. red.) (1953). *Latvijas PSR vēsture*, 1. sēj.: No vissenākajiem laikiem līdz 1890. gadam. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 68.–69. lpp.
- ⁷⁵ Arheoloģiskie izrakumi Tērvetes pilskalnā, Dobeles senpilsētā, Agrāriešu, Alsungas, Kampānu, Liepenes, Repju kapulaukos un hidroarheoloģiskie pētījumi 1959. gadā (1960). No: *RT 1958*, 16. lpp.
- ⁷⁶ Jānis Zutis (1948). *Latvijas aizvēstures problēmas*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 3. lpp. (Apcerējumi par Latvijas PSR vēsturi, I).
- ⁷⁷ Turpat, 25.–37. lpp.; Andrejs Vasks (1998). Etniskās rekonstrukcijas Latvijas aizvēsturē un politiskās sistēmas. *LVIŽ*, 3, 27. lpp.
- ⁷⁸ Jānis Zutis (1948). *Agrie viduslaiki Latvijā*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 29. lpp. (Apcerējumi par Latvijas PSR vēsturi, II).
- ⁷⁹ Harijs Moora (1952). *Pirmatnējās kopienas iekārta un agrā feodālā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- ⁸⁰ Jānis Zutis (atb. red.) (1953). *Latvijas PSR vēsture*, 1. sēj. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 6.–70. lpp.
- ⁸¹ Elvira Shnore (1957). *Nukshinskii mogil'nik*. Rīga: Izdatel'stvo Akademii nauk Latviiskoi SSR (Materialy i issledovaniia po arkheologii Latviiskoi SSR, I).
- ⁸² Elvira Shnore (1959). Gorodishcha drevnikh latgalov. Kratkii obzor pamiatnikov. V kn.: *Trudy Pribaltiiskoi ob'edinennoi kompleksnoi ekspeditsii*, 1. Moskva: Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR, s. 222–232.
- ⁸³ Elvira Šnore (1957). Asotes pilskalna krāsnis. No: *AE*, 1. laid., 5.–20. lpp.
- ⁸⁴ Ādolfs Stubavs (1957). Amatniecība 6.–8. gs. pēc arheoloģiskajiem atradumiem Ķentes pilskalnā un apmetnē. No: *AE*, 1. laid., 21.–43. lpp.
- ⁸⁵ Aleksis Anteins (1957). Ķentes pilskalna dzelzs un tērauda izstrādājumu struktūras, īpašības un izgatavošanas tehnoloģija. No: *AE*, 1. laid., 45.–50. lpp.
- ⁸⁶ Vladislavs Urtāns (1959). Jaunievestās rotējamās ierīces Latvijas teritorijā ap 1000. gadu. *LZAV*, 8, 27.–32. lpp.
- ⁸⁷ Arheoloģisko pieminekļu un atradumu vietu saraksts. No: Ēvalds Mugerēvičs, Andrejs Vasks (red.) (2001). *Latvijas senākā vēsture*. 9. g.t. pr.Kr. – 1200. g. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 378.–413. lpp.; Vitolds Muižnieks (2015). *Bēru tradīcijas Latvijā pēc arheoloģiski pētīto 14.–18. gadsimta apbedīšanas vietu materiāla*. Rīga: Latvijas Nacionālais vēstures muzejs, 44.–57. lpp.
- ⁸⁸ Ēvalds Mugerēvičs (1995). Latvijas vēstures institūta arheologu darbs piecdesmit gados. *LVIŽ*, 4, 59.–60. lpp.
- ⁸⁹ Turpat, 57. lpp.
- ⁹⁰ Jānis Graudonis (1969). Arheoloģisko pieminekļu apzināšana Augšzemē. No: *RT 1968*, 35.–39. lpp.

- ⁹¹ Ilze Loze (1977). Kurzemes apzināšanas ekspedīcija. No: *ASM 1976*, 46.–48. lpp.
- ⁹² Andrejs Vasks (1990). Arheoloģijas pieminekļu apzināšana Liepājas rajonā. *ASM 1988–1989*, 179.–181. lpp.
- ⁹³ Jānis Apals (2012). *Āraišu ezerpils: Rakstu izlase un draugu atmiņas*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 55.–66. lpp.
- ⁹⁴ Latvijas Republikas arheoloģijas pieminekļi. Apstiprināts ar Latvijas Republikas Kultūras ministra 1993. gada 2. aprīļa pavēli Nr. 71. Rīga: Latvijas Valsts Kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcija.
- ⁹⁵ Anna Zariņa (1973). Izrakumi Salaspils Laukskolā 1972. gadā. No: *ASM 1972*, 76.–80. lpp.
- ⁹⁶ Ilga Zagorska (1974). Vēlā paleolīta dzīvesvieta Salaspils Laukskolā. No: *ASM 1973*, 81.–84. lpp.
- ⁹⁷ Francis Zagorskis (1987). *Zvejnieku akmens laikmeta kapulauks*. Rīga: Zinātne, 11. lpp.
- ⁹⁸ *Latvijas PSR arheoloģija* (1974). Rīga: Zinātne, 23., 25. lpp.
- ⁹⁹ Ilze Loze (1988). *Poseleniia kamennogo veka Lubanskoj niziny. Mezolit, rannij i srednij neolit*. Rīga: Zinatne, s. 13–74.
- ¹⁰⁰ Francis Zagorskis (1987). *Zvejnieku akmens laikmeta kapulauks*. Rīga: Zinātne, 100. lpp.
- ¹⁰¹ Ilga Zagorska (1993). The Mesolithic in Latvia. In: *Acta Archaeologia*, vol. 63 (1992), p. 101; Ilze Loze (1988). *Poseleniia kamennogo veka Lubanskoj niziny. Mezolit, rannij i srednij neolit*. Rīga: Zinatne, s. 105, tab. 20.
- ¹⁰² Francis Zagorskis (1973). Agrais neolīta laikmets Latvijas austrumdaļā. *LZAV*, 4, 56.–69. lpp.
- ¹⁰³ Ilze Loze (1988). *Poseleniia kamennogo veka Lubanskoj niziny. Mezolit, rannij i srednij neolit*. Rīga: Zinatne, s. 120.
- ¹⁰⁴ Turpat, 114. lpp., 22. tab.
- ¹⁰⁵ Turpat, 58., 79.–80., 100.–108. lpp.
- ¹⁰⁶ Jānis Graudonis (1978). Apdzīvotība un celtniecība Mūkukalnā. No: *AE*, 12. laid., 24.–51. lpp.
- ¹⁰⁷ Jānis Graudonis (1989). *Nocietinātās apmetnes Daugavas lejtecē*. Rīga: Zinātne, 11.–51. lpp.
- ¹⁰⁸ Turpat, 55.–63. lpp.
- ¹⁰⁹ Andrejs Vasks (1994). *Brikuļu nocietinātā apmetne. Lubāna zemiene vēlajā bronzas un dzelzs laikmetā (1000. g. pr.Kr. – 1000. g. pēc Kr.)*. Rīga: Preses nams.
- ¹¹⁰ Anna Zariņa (1982). Celtniecība nocietinātā apmetnē Lielvārdes Dievukalnā. No: *LZAV*, 7, 46.–64. lpp.
- ¹¹¹ Jānis Graudonis (1989). *Nocietinātās apmetnes Daugavas lejtecē*. Rīga: Zinātne, 13. lpp.
- ¹¹² Anna Zariņa (1982). Atradumi nocietinātā apmetnē Lielvārdes Dievukalnā. *LZAV*, 5, 68.–69. lpp.

- ¹¹³ Andrejs Vasks (2005). Latvijas pilskalnu izpētes gaita. *LVIŽ*, 4, 22. lpp.
- ¹¹⁴ Andrejs Vasks (2000). Bronzas laikmeta kapulauks Pukuļos. No: *AE*, 20. laid., 88.–106. lpp.
- ¹¹⁵ Ianis Graudonis (1967). *Latviia v epokhu pozdnei bronzy i rannego zheleza*. Rīga: Zinatne, s. 41–47.
- ¹¹⁶ Jānis Graudonis (1982). Alojās Buktu Velna klēpis. No: *ASM 1980–1981*, 84.–88. lpp.
- ¹¹⁷ Tatjana Berga (1987). Liepkalna kapu uzkalniņš. No: *AE*, 15. laid., 12.–18. lpp.
- ¹¹⁸ Elvīra Šnore (1977). Arheoloģiskie izrakumi Gārsenē. No: *ASM 1976*, 62.–63. lpp.
- ¹¹⁹ Raisa Denisova, Ianis Graudonis, Rita Gravere (1985). *Kivutkalnskii mogil'nik epokhi bronzy*. Rīga: Zinatne, s. 46. 2008. un 2013. gadā 10 apbedījumu kauli tika datēti ar ¹⁴C metodi. Iegūtie rezultāti rādīja, ka apbedījumi ir daudz jaunāki, iekļaujoties laika posmā no 800. līdz 400. g. pr. Kr. Sk.: Andrejs Vasks, Gunita Zariņa (2014). Ķivutkalna pilskalns un kapulauks: jauni dati un jaunas problēmas. *LVIŽ*, 3, 5.–36. lpp.
- ¹²⁰ Elvīra Šnore (1978). Celtniecības liecības Kivtu apmetnē. No: *AE*, 12. laid., 52.–75. lpp.
- ¹²¹ Jolanta Daiga (1964). Dzelzs ieguves krāsnis Sēlpils Spietiņu apmetnē. No: *AE*, 6. laid., 23.–37. lpp.; Māris Atgāzis (2006). Sēlpils Spietiņu apmetne un tās laiks. No: *Pētījumi sēļu senatnē: Rakstu krājums*. Rīga: Latvijas Nacionālais vēstures muzejs, 11.–28. lpp. (Latvijas Nacionālā vēstures muzeja raksti Nr. 11).
- ¹²² Māris Atgāzis (1994). Par Jaunlīves apmetni un tajā atklāto dzelzs ieguves krāsni. No: *AE*, 16. laid., 81.–92. lpp.
- ¹²³ Elvīra Šnore (1978). Celtniecības liecības Kivtu apmetnē. No: *AE*, 12. laid., 53. lpp.
- ¹²⁴ Anna Zariņa (1996). Indricas un Slobodas agrā dzelzs laikmeta apmetnes ar apdzīvotību arī viduslaikos. No: *AE*, 18. laid., 191.–211. lpp.
- ¹²⁵ Jānis Graudonis (1978). Apdzīvotība un celtniecība Mūkukalnā. No: *AE*, 12. laid., 35. lpp.
- ¹²⁶ Lūcija Vankina (1962). Arheoloģiskie izrakumi Božu kapulaukā 1961. gadā. No: *RT 1961*, 13.–15. lpp.
- ¹²⁷ Milda Bresava (1966). Jauni materiāli par sēļu kolektīvo uzkalniņu kapulaukiem. *LZAV*, 5, 41.–54. lpp.
- ¹²⁸ Jolanta Daiga, Māris Atgāzis (1962). Arheoloģiskie izrakumi Sēlpils Spietiņos un Plāteros 1961. gadā. No: *RT 1961*, 5.–6. lpp.; Māris Atgāzis (2006). Spietiņu uzkalniņkapi un to vieta Spietiņu un Plāteru senvietu kopā. No: *AE*, 23. laid., 16.–40. lpp.
- ¹²⁹ Jānis Graudonis (1996). *Arheoloģiskie pieminekļi Rīgas rajonā*. Rīga: Svētīdijas Rīts, 87.–90. lpp.

- ¹³⁰ Ādolfs Stubavs (1965). Arheoloģiskie izrakumi Koknesē 1964. gadā. No: *RT 1964*, 16.–19. lpp.; Ādolfs Stubavs (1966). Arheoloģiskie izrakumi Koknesē 1965. gadā. No: *RT 1966*, 24.–27. lpp.
- ¹³¹ Ēvalds Mugurēvičs (1977). *Oliņkalna un Lokstenes pilsnovadi. 3.–15. gs. arheoloģiskie pieminekļi*. Rīga: Zinātne, 55.–60. lpp.
- ¹³² Turpat, 50.–53. lpp.
- ¹³³ Andrejs Vasks (1975). Izrakumi Dzelzavas Obzerkalnā un Kapukalnā. No: *ASM 1974*, 95.–96. lpp.
- ¹³⁴ Ādolfs Stubavs (1965). Arheoloģiskie izrakumi Koknesē 1964. gadā. No: *RT 1964*, 17. lpp.
- ¹³⁵ Andrejs Vasks (1975). Izrakumi Dzelzavas Obzerkalnā un Kapukalnā. No: *ASM 1974*, 96. lpp.
- ¹³⁶ Jānis Graudonis (1983). Altene. No: *AE*, 14. laid., 40.–85. lpp.
- ¹³⁷ Ēvalds Mugurēvičs (1977). *Oliņkalna un Lokstenes pilsnovadi. 3.–15. gs. arheoloģiskie pieminekļi*. Rīga: Zinātne, 50.–52. lpp.
- ¹³⁸ Andrejs Vasks (1975). Izrakumi Dzelzavas Obzerkalnā un Kapukalnā. No: *ASM 1974*, 96. lpp.
- ¹³⁹ Juris Urtāns (1982). Izrakumi Kausa pilskalnā, Grotēnu viduslaiku kap-sētā un Rušonu ezera Upursalā. No: *ASM 1980–1981*, 131.–132. lpp.
- ¹⁴⁰ Andrejs Vasks (1994). *Brikuļu nocietinātā apmetne. Lubāna zemiene vē-lajā bronzas un dzelzs laikmetā (1000. g. pr.Kr. – 1000. g. pēc Kr.)*. Rīga: Preses nams, 78. lpp.
- ¹⁴¹ Ēvalds Mugurēvičs (1977). *Oliņkalna un Lokstenes pilsnovadi. 3.–15. gs. arheoloģiskie pieminekļi*. Rīga: Zinātne, 119. lpp.
- ¹⁴² Andrejs Vasks (1994). *Brikuļu nocietinātā apmetne. Lubāna zemiene vē-lajā bronzas un dzelzs laikmetā (1000. g. pr.Kr. – 1000. g. pēc Kr.)*. Rīga: Preses nams, 78. lpp.
- ¹⁴³ Ādolfs Stubavs (1967). Arheoloģiskie izrakumi Koknesē 1966. gadā. No: *RT 1966*, 35. lpp.; *Latvijas PSR arheoloģija* (1974). Rīga: Zinātne, 220. lpp.
- ¹⁴⁴ Ādolfs Stubavs (1967). Arheoloģiskie izrakumi Koknesē 1966. gadā. No: *RT 1966*, 36. lpp.
- ¹⁴⁵ Andris Caune, Ieva Ose (2010). *Latvijas viduslaiku mūra baznīcas. 12. gs. beigās – 16. gs. sākums: Enciklopēdija*. Rīga: Latvijas vēstures institūta ap-gāds, 171.–172. lpp.
- ¹⁴⁶ Elvira Šnore, Anna Zariņa (1980). *Senā Sēlpils*. Rīga: Zinātne, 13.–45. lpp.
- ¹⁴⁷ Vladislavs Urtāns (1969). Arheoloģiskie pētījumi Daugmalē. No: *Muzeji un kultūras pieminekļi*. Rīga: Latvijas PSR vēstures un revolūcijas muzeju apvienotā direkcija, 89.–96. lpp.
- ¹⁴⁸ Ēvalds Mugurēvičs (1977). *Oliņkalna un Lokstenes pilsnovadi. 3.–15. gs. arheoloģiskie pieminekļi*. Rīga: Zinātne, 32.–34. lpp.
- ¹⁴⁹ Andrejs Vasks (2005). Latvijas pilskalnu izpētes gaita. *LVIŽ*, 4, 24. lpp.

- ¹⁵⁰ Ēvalds Mugurēvičs (1985). Rēzeknes pils un tās novads 9.–17. gs. (Sakarā ar 700 gadiem, kopš Rēzekne pirmoreiz minēta rakstītajos avotos). *LZAV*, 3, 48.–71. lpp.
- ¹⁵¹ Jānis Apals (1982). Izrakumi Cēsu Riekstu kalnā. No: *ASM 1980–1981*, 12.–21. lpp.
- ¹⁵² Ēvalds Mugurēvičs (2000). Arheoloģiskie pētījumi Ventas lejteces apgabala dzelzs laikmeta un viduslaiku pieminekļos. Izrakumi Zlēkās. No: *AE*, 20. laid., 80. lpp.
- ¹⁵³ Jānis Apals (2012). *Āraišu ezerpils: Rakstu izlase un draugu atmiņas*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 84.–94. lpp.
- ¹⁵⁴ Turpat, 277.–292. lpp.
- ¹⁵⁵ Ēvalds Mugurēvičs (2008). *Viduslaiku ciems un pils Salaspils novadā*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 1. att.
- ¹⁵⁶ Anna Zariņa (1973). Salaspils Laukskolas lībiešu ciems (izrakumu rezultātu kopsavilkums). No: *ASM 1972*, 81. lpp.
- ¹⁵⁷ Ēvalds Mugurēvičs (2008). *Viduslaiku ciems un pils Salaspils novadā*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 55.–56. lpp.
- ¹⁵⁸ Jānis Graudonis (1994). Jaunsvirlaukas Vedgu apmetne (Vedgu arheoloģisko pieminekļu komplekss). No: *AE*, 16. laid., 65.–80. lpp.
- ¹⁵⁹ Ingrida Virse (2002). Par dažiem atradumiem Vērgales Ošenieku kapulaukā. No: *Latvijas arheoloģija. Pētījumi un problēmas*. Rīga: Latvijas Vēstures muzejs, 191.–200. lpp. (Latvijas Vēstures muzeja raksti Nr. 8).
- ¹⁶⁰ Pēteris Stepiņš (1970). Izrakumi Grobiņā 1969. gadā. No: *RT 1969*, 36.–37. lpp.
- ¹⁶¹ Valērijs Petrenko, Juris Urtāns (2012). *Grobiņas arheoloģijas pieminekļi*. Rīga: Nordik, 19.–66. lpp.
- ¹⁶² Jānis Asaris (1990). Arheoloģiskie izrakumi Rīgā un Sāraju senkapos. No: *ASM 1988–1989*, 30.–34. lpp.; Jānis Asaris (1992). Arheoloģiskie pētījumi Sāraju un Upīšu senkapos. No: *ASM 1990–1991*, 20.–23. lpp.
- ¹⁶³ Māris Atgāzis (1991). Par Bauskas Dreņģeru–Čunkānu senkapiem un to pētniecības gaitām. No: *Novads. Informatīvs biļetens*, Nr. 4. Bauska: Bauskas Novadpētniecības un mākslas muzejs, 5.–10. lpp.
- ¹⁶⁴ Māris Atgāzis (1971). Mežotnes arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1970. gadā. No: *RT 1970*, 27.–30. lpp.; Māris Atgāzis (1980). Bāļu–Šķērstaīņu arheoloģiskās ekspedīcijas darbs un aizsardzības izrakumi Mežotnes centra senkapos. No: *ASM 1979*, 22.–27. lpp.
- ¹⁶⁵ Turpat; Māris Atgāzis (1982). Izrakumi Dobeles Bāļu–Šķērstaīņu un Ošu senvietās. No: *ASM 1980–1981*, 33.–41. lpp.
- ¹⁶⁶ Jānis Graudonis (2003). *Lielupes krastos pirms gadu simtiem. Arheoloģiskie pētījumi Jaunsvirlaukas pagastā*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 25.–74. lpp.
- ¹⁶⁷ Vladislavs Urtāns (1965). Izrakumi Lejasbitēnu un Lejasziedu apmetnēs, Kalnaziedu pilskalnā un Lejasbitēnu kapulaukā. No: *RT 1964*, 24. lpp.

- ¹⁶⁸ Ināra Kuniga (2000). *Kristapiņu kapulauks*. 8. gs. beigas – 12. gs. Rīga: RaKa.
- ¹⁶⁹ Zigrīda Apala (1992). Ģūģeru arheoloģiskā kompleksa izpēte. No: *ASM 1990–1991*, 8.–14. lpp.
- ¹⁷⁰ Jānis Apals (1972). 1971. gada izrakumi Drabešu Liepiņās. No: *ASM 1971*, 34.–39. lpp.; Jānis Apals, Zigrīda Apala (1973). Āraišu arheoloģiskās ekspedīcijas izrakumi 1972. gadā. No: *ASM 1972*, 7.–10. lpp.
- ¹⁷¹ Irita Žeiere (1988). Izrakumi Kokneses senkapos. No: *ASM 1986–1987*, 167.–170. lpp.; Irita Žeiere (1990). Izrakumi Kokneses senkapos. No: *ASM 1988–1989*, 188.–191. lpp.
- ¹⁷² Jānis Graudonis (1973). Ērgļu Jaunākēnu kapulauks. No: *ASM 1972*, 34.–39. lpp.
- ¹⁷³ Arnis Radiņš (1982). Arheoloģiskie izrakumi Patmaļnieku un Pakruļu senkapos. No: *ASM 1980–1981*, 108.–111. lpp.
- ¹⁷⁴ Arnis Radiņš (1984). Izrakumi Kuciņu un Cakulu uzkalniņu senkapos. No: *ASM 1982–1983*, 76.–79. lpp.
- ¹⁷⁵ Arnis Radiņš (1986). Izrakumi Batņu senkapos. No: *ASM 1984–1985*, 97.–99. lpp.
- ¹⁷⁶ Arnis Radiņš (1985). Apbedīšanas paražas uzkalniņu senkapos latgaļu teritorijā II gadu tūkstoša pirmajā pusē (pēc Rēzeknes rajona materiāliem). No: *Feodālisms Baltijas reģionā*. Rīga: P. Stučkas Latvijas Valsts universitāte, 5.–16. lpp.
- ¹⁷⁷ Anna Zariņa (1970). *Seno latgaļu apģērbs 7.–13. gs*. Rīga: Zinātne.
- ¹⁷⁸ Elvīra Šnore (1997). Lejasdopeļu kapulauks senajā Sēlijā. No: *AE*, 19. laid., 64.–81. lpp.
- ¹⁷⁹ Elvīra Šnore (1993). *Agrā dzelzs laikmeta uzkalniņi Latvijas austrumu daļā*. Rīga: Zinātne, 17.–21., 72.–75. lpp.
- ¹⁸⁰ Anna Zariņa (2006). *Salaspils Laukskolas kapulauks. 10.–13. gadsimts*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.
- ¹⁸¹ Elvīra Šnore (1996). Daugavas lībieši Doles salā. No: *AE*, 18. laid., 111.–130. lpp.
- ¹⁸² Roberts Spirģis (2008). *Brunrupuču saktas ar krūšu važiņrotām un lībiešu kultūras attīstība Daugavas lejtecē 10.–13. gadsimtā*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 22.–26. lpp.
- ¹⁸³ Anna Zariņa (1988). *Lībiešu apģērbs 10.–13. gs*. Rīga: Zinātne.
- ¹⁸⁴ Ādolfs Stubavs (1967). Arheoloģiskie izrakumi Koknesē 1966. gadā. No: *RT 1966*, 35.–38. lpp.
- ¹⁸⁵ Ēvalds Mugurēvičs (1977). *Oliņkalna un Lokstenes pilsnovadi. 3.–15. gs. arheoloģiskie pieminekļi*. Rīga: Zinātne.
- ¹⁸⁶ Jānis Graudonis (1983). Altene. No: *AE*, 14. laid., 40.–85. lpp.
- ¹⁸⁷ Elvīra Šnore, Anna Zariņa (1980). *Senā Sēlpils*. Rīga: Zinātne.
- ¹⁸⁸ Jānis Graudonis (1969). Ikšķiles arheoloģiskā izpēte 1968. g. No: *RT 1968*, 32.–34. lpp.

- ¹⁸⁹ Ēvalds Mugurēvičs (2008). *Viduslaiku ciems un pils Salaspils novadā*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.
- ¹⁹⁰ Ādolfs Stubavs (1975). Izrakumi Salaspilī 1974. gadā. No: *ASM 1974*, 70.–78. lpp.
- ¹⁹¹ Māris Atgāzis (1967). 1966. gada izrakumi Vecdolē. No: *RT 1966*, 22.–25. lpp.
- ¹⁹² Ēvalds Mugurēvičs, Ingrīda Ozere (1988). Izrakumi Dinaburgas pilī. No: *ASM 1986–1987*, 104.–109. lpp.
- ¹⁹³ Ēvalds Mugurēvičs (1983). Latvijas viduslaiku piļu klasifikācijas un arheoloģiskās izpētes jautājumi. No: *AE*, 14. laid., 3.–13. lpp.
- ¹⁹⁴ Ieva Ose (1995). Mūra piļu pētniecība Latvijā pēdējos 50 gados. Historiogrāfisks pārskats. *LVIŽ*, 3, 109.–132. lpp.
- ¹⁹⁵ Turpat, 118.–120. lpp.
- ¹⁹⁶ Ēvalds Mugurēvičs, Ingrīda Virse (1990). Izrakumi Ļaudonas pilsmuižā. No: *ASM 1988–1989*, 113.–114. lpp.
- ¹⁹⁷ Andris Caune (1984). *Zhilishcha Rigi XII–XIV vv*. Rīga: Zinatne.
- ¹⁹⁸ Andris Caune (1988). Vēstures institūta ieguldījums Rīgas arheoloģiskajā izpētē beidzamajos 20 gados. No: *ASM 1986–1987*, 48.–52. lpp.
- ¹⁹⁹ Andris Celmiņš (1992). Arheoloģiskie izrakumi Rīgas Doma kompleksā. No: *ASM 1990–1991*, 44.–47. lpp.
- ²⁰⁰ Andris Celmiņš (1988). Arheoloģiskie pētījumi Vecrīgā. No: *ASM 1986–1987*, 69.–71. lpp.
- ²⁰¹ Vitolds Muižnieks (2015). *Bēru tradīcijas Latvijā pēc arheoloģiski pētīto 14.–18. gadsimta apbedīšanas vietu materiāla*. Rīga: Latvijas Nacionālais vēstures muzejs, 37. lpp. (Latvijas Nacionālā vēstures muzeja raksti Nr. 21).
- ²⁰² Tatjana Berga (2007). *Augšdaugavas 14.–17. gadsimta senvietas: no Krāslavas līdz Slutišķiem*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.
- ²⁰³ Dati pēc: Vitolds Muižnieks (2015). *Bēru tradīcijas Latvijā pēc arheoloģiski pētīto 14.–18. gadsimta apbedīšanas vietu materiāla*. Rīga: Latvijas Nacionālais vēstures muzejs, 1. tab. (Latvijas Nacionālā vēstures muzeja raksti Nr. 21).
- ²⁰⁴ Pēteris Stepiņš (1964). Liepājas novadpētniecības muzeja arheoloģiskie izrakumi 1963. gadā. No: *RT 1963*, 17.–18. lpp.
- ²⁰⁵ Iuris Urtans (1988). *Iazycheskie kul'tovye pamiatniki na territorii Latvii: Avtoreferat*. Leningrad.
- ²⁰⁶ Arheologam Jānim Graudonim – 80. LZA īsteno locekļu Jāņa Stradiņa un Induļa Roņa saruna ar jubilaru (1993). *LVIŽ*, 3, 191. lpp.
- ²⁰⁷ Ēvalds Mugurēvičs (1995). Latvijas vēstures institūta arheologu darbs piecdesmit gados. *LVIŽ*, 4, 77. lpp.
- ²⁰⁸ Andrejs Vasks (1998). Etniskās rekonstrukcijas Latvijas aizvēsturē un politiskās sistēmas. *LVIŽ*, 3, 32. lpp.

- ²⁰⁹ Ēvalds Mugurēvičs (1995). Latvijas vēstures institūta arheologu darbs piecdesmit gados. *LVIŽ*, 4, 77. lpp.
- ²¹⁰ Pēteris Zvidriņš (2013). Latvijas demogrāfiskā attīstība pēc neatkarības atgūšanas. No: *Latvieši un Latvija*, 3. sēj.: Atjaunotā Latvijas valsts. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 316. lpp.

LATVIAN ARCHAEOLOGY AFTER WORLD WAR II (UP TO 1990)

Andrejs Vasks

Dr. habil. hist., Institute of Latvian History, University of Latvia, Senior Researcher.

Research interests: prehistory of Latvia, archaeology, Bronze and Earliest Iron Age.

The article traces the development of archaeology in Latvia after World War II under the conditions of occupation, the organisational activities that were undertaken, and the institutions established for archaeological research and protection of monuments, as well as international cooperation.

Key words: Latvia, archaeology, Stone Age, Bronze Age, Iron Age, historical periods, publications, international cooperation.

Summary

During World War II, Latvia experienced a succession of three occupation regimes: Soviet, German, and Soviet once again. The last one, essentially a re-occupation, began in Latvia in 1945, when the Sovietisation process that had been initiated in 1940 was recommenced. When the Red Army approached, about 200 000 people left Latvia, fearing a repetition of the ruthless persecution of 1940–1941, among them a great number of people working in the spheres of culture and science. This meant a depletion of the ranks of Latvian archaeologists, who were already few in numbers. Some emigrated to the West (V. Ģinters, E. Šturms, and H. Riekstiņš), and others were persecuted (R. Šnore, Ā. Karnups, and P. Stepiņš). Only a few were able to continue their work in archaeology (E. Šnore, E. Brīvkalne, and L. Vankina).

Latvian science was transformed in accordance with the organisational and ideological standards of the USSR. A revision of research on the history, including archaeology, of Latvia in accordance with the conceptual principles of Marxist history from the Stalinist perspective was started in the second half of the 1940s. In line with the general practice in the USSR, science matters were concentrated in scientific research institutes that were united within the Academy of Sciences, while higher education institutions were essentially left with the function of education. The Academy of Sciences of the Latvian SSR, along with the institutes forming a part of it, became the main centre of research. The main centre for historical research, including archaeology, was the Institute of History, which undertook most of field research, and published scientific monographs and articles. The Latvian SSR Museum of History, with its Department of Archaeology, also had an important role in Latvian archaeology. The department's main task was to assess the state of collections and create permanent and temporary exhibitions. The staff of the department also conducted archaeological excavations in the territory of Latvia and prepared publications. The regional museums storing archaeological objects and offering corresponding exhibitions did not undertake archaeological research, with some exceptions, since these museums did not have their own specialists in archaeology.

Under the conditions of Latvia's occupation, behind the Iron Curtain, there were two forms of Latvian scientists' contacts with their peers in other countries – participation in conferences, congresses, and symposia, and training at scientific centres, as well as personal contacts with colleagues from abroad. First, contacts were maintained with scientists within the borders of the USSR, i.e. east of the Iron Curtain; second, contacts were made also west of the Curtain. No restrictions were imposed concerning contacts with scientists of the USSR, the only criterion was their scientific qualification. With regard to cooperation with scientists from foreign countries, in addition to scientific qualifications the individual's biography had to correspond to the criteria set by the authorities – naturally, the approval by Communist Party institutions. Being behind the Iron Curtain, Latvian archaeology was isolated from new research approaches that were characteristic of Western archaeology starting from the 1960s.

Particularly large-scale archaeological excavations were carried out in the 1960s–1980s in connection with the construction of hydro-power stations on the River Daugava. Unique archaeological material was obtained providing the basis for further research in Latvian archaeology. However, the negative aspects cannot be ignored. A large number of archaeological sites in the area were to be flooded, and in spite of the selfless work by Latvian archaeologists, not all of these sites could be extensively excavated, since the time period was too short and funding, although rather considerable, was still insufficient. It should also be borne in mind that construction of power stations was an element in the policy of exaggerated industrialisation in Latvia. This was the reason why mass workforce was brought in from other Soviet republics, and as a result the proportion of Latvia's population belonging to the titular nation decreased to just 52%. In accordance with the legislation of the time, excavations were funded by economic organisations of the USSR or Latvian SSR, and only in rare occasions did a small amount of funding come from research organisations, such as the Institute of History of the Academy of Sciences or the History Museum of the Latvian SSR. After World War II, in the late 1940s and 1950s, a new generation of researchers entered Latvian archaeology. This process continued in the next decades, and by the late 1980s there were almost 40 archaeologists working in Latvia. In this period possibilities grew for analysing archaeological material, offered by natural and technical sciences.

In research of the Stone Age, one of the most important developments of the 1960s–1980s was the discovery of traces of Final Palaeolithic habitation in present-day Latvia. The material obtained in the course of Mesolithic and Neolithic research made it possible to develop a more detailed periodisation and chronology of these periods of the Stone Age, based on ^{14}C dating. Bronze Age studies were marked by excavation of Late Bronze Age hill-forts, permitting much more detailed characterisation of building, economy, and exchange contacts. Iron Age research was characterised by excavation of open settlements as well as hill-forts and Liv village sites. Burial sites were extensively studied in the areas inhabited by the Daugava Livs, Latgalians, and Semigallians, fewer excavations were made in the Couronian lands. Fortified dwelling sites on the shallows and lake islands appeared as an entirely new category of archaeological sites. Such lake

settlements, or lake forts, were extensively excavated in Lake Āraiši and Lake Ušurs. Excavation of archaeological sites from the historical period developed on a large scale, especially at brick castles, graveyards, and in historical town centres, and most extensively, in Old Riga. Pagan cult sites were also investigated.

During this period, 18 monographs were published in Latvian or in Russian, as well as the collective monograph *Archaeology of the Latvian SSR (Latvijas PSR arheoloģija, 1974)*, and hundreds of articles appeared in scientific journals. The main publications were the monthly *Proceedings of the Latvian SSR Academy of Sciences (Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis)* and the series *Archaeology and Ethnography (Arheoloģija un etnogrāfija)*. The latter was published at intervals of one to four years, in total 15 volumes appeared up to 1990. In order to inform the public about research made by archaeologists, ethnographers, and anthropologists, and especially about the results of fieldwork, from 1959 onwards the Institute of History held a conference every spring. It was important that with each conference there appeared a publication of abstracts of papers, describing the main results of each archaeological field project. These booklets of abstracts, generally 30–60 pages long, continued to appear up to 1971. From 1972 onwards, the format and title of the publication changed: it became more extensive (115–160 pages), and the articles were supplemented with illustrations. From 1982 onwards, regular archaeology conferences took place biennially, and the accompanying publication also appeared with the same frequency. This is a very significant publication, even an encyclopaedic one, since it provides complete information about archaeological excavations and survey work from 1958 onwards.

STARPKULTŪRU KOMUNIKĀCIJAS BARJERAS STARP VĀCIEŠIEM UN LATVIJAS TERITORIJĀ DZĪVOJOŠĀM MAZTAUTĀM 12. GADSIMTA BEIGĀS UN 13. GADSIMTA SĀKUMĀ PĒC INDRIĶA HRONIKAS UN ATSKAŅU HRONIKAS ZIŅĀM

Andris Pētersons

Dr. sc. soc., Biznesa augstskolas Turība asociētais profesors.

Zinātniskās intereses: komunikācija, komunikācijas vadība, starpkultūru komunikācija, komunikācijas vēsture.

Raksta mērķis ir ar piemēriem no diviem plašākajiem stāstošās vēstures avotiem par Baltijas tautu cīņām 12. un 13. gadsimtā – Indriķa hronikas un Atskaņu hronikas definēt starpkultūru komunikācijas barjeras starp vāciešiem un Latvijas teritorijā dzīvojošām maztautām – līviem, letiem, zemgaļiem, sēļiem un vendiem. (Maztautas tiek sauktas saskaņā ar Ābrama Feldhūna tulkojumu Indriķa hronikā.) Komunikācija tiek definēta kā kultūras, zināšanu un sociālās uzvedības kodols, bez kuras neviena kultūra nevar pastāvēt. Piemēros no abām hronikām redzamas vāciešu un Latvijas teritorijā dzīvojošo maztautu vērtības, kā arī viņu atšķirīgās reliģijas, organizētības un tehnoloģiju līmeņi, kas bija pamatā starpkultūru komunikācijas barjerām. Vērtības tiek definētas kā kultūras pamats, kultūras dziļākās izpausmes, kas ikvienai kultūrai ir atšķirīgas, un kā orientieri, kopējas simboliskas sistēmas elementi, kuri kalpo kā kritērijs vai standarts, lai izvēlētos starp iespējamām alternatīvām noteiktā situācijā. Tiek identificētas šādas starpkultūru komunikācijas barjeras: 1) līdzības pieņēmums, ka pamatvajadzības visiem cilvēkiem ir līdzīgas un pastāv viena, universāla cilvēka daba; 2) valodas atšķirības, ja informācija tiek nodota citā valodā, slengā vai lietojot idiomas; 3) nepareiza neverbālā interpretācija, proti, dažādām kultūrām ir dažādas zīmes un signāli; 4) stereotipi un aizspriedumi, kas noved pie vispārinātiem, pastarpinātiem pieņēmumiem; 5) etnocentrisms, kas ir sevis izcelšana, universalizācija un dažādības noliegšana. Jebkurā laikā, pat

ilgstoša un nežēlīga kara apstākļos, kādi valdīja Baltijā 12. un 13. gadsimtā, būtiska ir cilvēka spēja sadarboties ar svešām kultūrām, akceptēt to daudzveidību un būt gatavam komunicēt sarežģītākā vidē nekā vienas kultūras robežās.

Atslēgas vārdi: starpkultūru komunikācijas barjeras, vērtības, 12. un 13. gadsimts, vācieši, Latvijas teritorijā dzīvojošās maztautas.

IEVADS

Divi plašākie stāstošās vēstures avoti par notikumiem 12. gadsimta beigās un 13. gadsimta sākumā Baltijas teritorijā, tajā skaitā Senlatvijā, kas atspoguļo iebrucēju – vācu krustnešu – un iezeļniešu – vietējo maztautu – vērtības un komunikācijas paradumus, ir no 1224. līdz 1227. gadam latīņu valodā sarakstītā Indriķa hronika, kas Ābrama Feldhūna tulkojumā pieejama latviešu valodā ar profesora Ēvalda Mugurēviča komentāriem,¹ un Atskaņu hronika Valža Bisenieka atdzejojumā no vidusaugšvācu valodas, ar Ēvalda Mugurēviča un Kaspara Kļaviņa komentāriem.² Abās hronikās vācieši, patiesībā arī flāmi, gotlandieši, holandieši un citu tautību krusta karotāji, bija aizņemti ar karošanu kā kristietības nesēji, savukārt Latvijas teritoriju apdzīvojošās maztautas bija aizņemtas ar pretošanos viņiem vai piespiedu/brīvprātīgu sabiedrošanos. Jāņem vērā, ka atspoguļotie notikumi ir abu hronistu izvēlēti un interpretēti, Indriķa hronikas gadījumā – lai slavētu kristiešu panākumus, bet Atskaņu hronikas gadījumā, kas ir literārs darbs, – lai izceltu Zobenbrāļu, vēlāk Vācu ordeņa cīņas un parādītu krustnešus kā karavīra ideālu, tāpēc no hroniku notikumiem izlobāmās vērtības un komunikācijas barjeras vērtējamas kritiski.

Pastāv uzskats, ka iespējamais Indriķa hronikas autors, Imeras letu priesteris Heinrihs, hroniku ir sarakstījis bīskapa Alberta uzdevumā. Hronists pauž lielākas simpātijas letiem un vendiem, ko Vilis Biļķins skaidro ar viņa izcelsmi vai pastāvīgo darba vietu Imerā,³ taču iemesls varētu būt arī letu un vendu lielāka iecietība

pret kristīgo ticību, nodevām un vācu kundzību, nekā bija līviem.⁴ Savukārt Atskaņu hronikas autors varētu būt Vācu ordeņa brālis, bet ne garīdznieks, jo saturam ir antiklerikāla ievirze, tiek pausta sajūsma par bruņniecību un interese par militārām lietām. Hronikas autors ir pavadījis ordeņmestru gan miera, gan kara laikā un sūtīts veikt diplomātiskus uzdevumus.⁵ Viņš strikti nodala vīrišķīgos, drosmīgos, uzticamos un taisnīgos krustnešus no mazdūšīgajiem, glēvajiem un neuzticamajiem neticīgajiem, kuru spēks un cīņas prasme tiek uzsvēta vien, lai vēl vairāk izceltu vācu varonību.

Dažādi autori ir pētījuši hronikas no avotkritiskā, Baltijas krusta karu, kultūras vēstures un citu jautājumu viedokļa. Vācbaltiešu vēsturnieki (Leonīds Arbuzovs jun. (*Leonid Arbusow*),⁶ Frīdrihs Bunge (*Friedrich Bunge*),⁷ Frīdrihs Benninghofens (*Friedrich Benninghoven*),⁸ Klauss Milicers (*Klaus Militzer*)⁹) ir izmantojuši abas hronikas, studējot Zobenbrāļu un Vācu ordeņa cīņas un vācu iecelotāju ģenealoģiju. Indriķa hroniku pētījis Alberts Bauers (*Albert Bauer*)¹⁰ un Pauls Johansens (*Paul Johansen*).¹¹ Bez jau minētā Ēvalda Mugurēviča hronikām ir pievērsušies tādi latviešu izcelsmes vēsturnieki kā Arveds Švābe, pētot zemes reformu vēsturi, tiesības un kultūru,¹² Vilis Biļķins darbos “Zemgaliešu brīvības cīņas”¹³ un “Indriķa Livonijas hronika viduslaiku gara gaismā”¹⁴ un Indriķis Šterns darbā “Latvijas vēsture 1180–1290. Krustakari”.¹⁵ Komunikācijas aspekts hronikās līdz šim nav plaši izvērtēts, atsevišķu rakstu tam veltījis Guntis Zemītis.¹⁶

Šis raksts sniedz jaunu skatpunktu uz Indriķa hroniku un Atskaņu hroniku, aplūkojot abās hronikās minētos notikumus starpkultūru komunikācijas griezumā. Raksta mērķis ir ar piemēriem no diviem plašākajiem stāstošās vēstures avotiem par Baltijas tautu brīvības cīņām 12. un 13. gadsimtā – Indriķa hronikas un Atskaņu hronikas – definēt atšķirīgu vērtību noteiktās starpkultūru komunikācijas barjeras starp vāciešiem, no vienas puses, un Latvijas teritorijā dzīvojošām maztautām – līviem, letiem, zemgaļiem, sēļiem un vendiem, no otras puses.

KOMUNIKĀCIJAS UN KULTŪRAS MIJIEDARBĪBA

Komunikāciju var uzskatīt par kultūras, zināšanu un sociālās uzvedības kodolu. Kultūras un komunikācijas mijiedarbība Džona Fiskes (*John Fiske*) skaidrojumā nosaka, ka “komunikācija ir kultūras dzīves centrā: bez tās ikviens kultūra mirst. No tā izriet, ka komunikācijas studijas ietver kultūras studijas, kurā komunikācija ir integrēta.”¹⁷ Ņemot vērā Edvarda Hola (*Edward T. Hall*) ideju, ka kultūra ir komunikācija un komunikācija ir kultūra,¹⁸ atšķirības starp dažādu nacionalitāšu kultūrām nosaka arī atšķirības komunikācijā, un kā tādas tās var tikt pētītas. Kultūra kā apgūtu normu un vērtību kopums, zināšanas, artefakti, runa un simboli, kas visu laiku ir apritē, nevar būt autonoma.¹⁹ Vārds “kultūra” ir atvasināts no latīņu valodas *cultura* – apstrādāšana, audzināšana, izglītošana. Saskaņā ar savu vērtību sistēmu, kuru izveidojuši dzīves apstākļi, mēs kopjam un kultivējam pasauli, radot kultūru, kurā dzīvojam, ar kuru sa-rodam.

Kurzemnieces baroneses Ģertrūdes fon den Brinkenas autobiogrāfiskajās piezīmēs, kad viņa runā par vācbaltiešiem Latvijā 600 gadus pēc Indriķa hronikas un Atskaņu hronikas notikumiem, var apjaust vārda “kultūra” dziļāko jēgu vācbaltiešu izpratnē: “Mēs bijām redzējuši austrumu un rietumu vējos pāri mums plīvojam baltizilisarkanos, melnbaltsarkanos, asins-sarkanos un sarkanbaltsarkanos karogus. Karogi varēja mainīties, ar jēdzienu “dzimtene” tiem nebija nekā kopēja. Tas, kas nepļivinājās un neļāvās uzvilkt un noraut, bija ciešas saites ar šo zemi, uz kuras bija mūsu senās baznīcas, iezīmīgās celtnes un dzīvojamās mājas, ar šiem mežiem un pļavām, dārziem un kapsētām, kuru sveķu, siena un jasmīnu smaržu mēs ieelpojām, ar šīs zemes elpu, kurai piederēja mūsu mīlestība tādēļ, ka mēs tai piederējām.”²⁰

Antropologs Džeimss Klifords Ģircs (*James Clifford Geertz*) definē kultūru kā vēsturiski pārnestu nozīmīgu modeli ietvertu simbolos, mantotu koncepciju, kura izteikta simboliskā formā.²¹

Izmantojot to, cilvēki komunicē, iemūžina un attīsta savas zināšanas un attieksmi pret dzīvi.

Džons Fiske pieņem, ka ikviena komunikācija satur zīmes un kodus. Zīmes ir lietas vai rīcība, kas apzīmē kaut ko citu, nevis sevi, tās ir nozīmju konstrukcijas. Par zīmi varam uzskatīt ikvienu šādu lietu, bet par artefaktiem pieņemts uzskatīt tikai tādas objektus, kas ar cilvēka apzinātu rīcību ir tiši radīti kādam īpašam nolūkam.²² Jēdziens “artefakts” (atvasināts no latīņu valodas, apvienojot vārdus *art* (māksla) un *factum* (darbības vārda *facere* – taisīt – pagātnes divdabis)) attiecas uz objektiem, kurus radījis cilvēks un kurus sengrieķu filozofs Aristotelis jau 350 gadus pirms Kristus nošķīra no tiem objektiem, kuri eksistē dabā kā dzīvnieki un to daļas, augi, zeme, uguns, gaiss un ūdens.²³ Piemēram, krusta zīme vai šķēps ir cilvēka īpaši radīti, tie ir artefakti, kas var tikt izmantoti kā zīmes. Savukārt kodi ir sistēmas, kurās zīmes ir organizētas un kuras nosaka to, kā zīmes ir savstarpēji saistītas.²⁴ Piemēram, Rūsiņš (zobenbrālim Bertoldam no Cēsīm klātesot) nodeva zīmi Vilandes pils aizstāvjiem, kuri atteicās ticēt īstajam Dievam, nogalinot igauņu gūstekņus pie Vilandes pils.²⁵ Iekodētais vēstījums, kuru uzsver hronists, bija šāds – nāve sagaida tos, kuri atteiksies ticēt īstajam Dievam. Vēl kāds piemērs: kā spēka un uzvaras apliecinājums neverbālajā komunikācijā tika izmantota tāda zīme kā pretinieku galvas. Ņemot vērā ciršanas faktu, proti, cilvēka līdzdarbību, tās jāuzskata par artefaktiem. “Daži zemgaļi, redzēdami viņu raustāmies, nocirta viņam galvu un, iesvieduši tikai ar lietuvju galvām piekrautās ragavās, aizveda to uz Zemgali.”²⁶ Pēc Fiskes uzskatiem, zīmes un kodi ir jāraida vai kā citādi jāpadara pieejami citiem un šī signālu un kodu nosūtīšana vai saņemšana ir sociālo attiecību prakse – komunikācija.²⁷

Džozefs DeVito (*Joseph DeVito*) nosauc piecus galvenos iemeslus, kāpēc cilvēki komunicē: 1) lai ietekmētu citus cilvēkus, 2) lai nodibinātu/uzturētu savstarpējās attiecības, 3) lai iegūtu zināšanas, 4) lai palīdzētu citiem cilvēkiem, 5) lai izklaidētos.²⁸ Šie iemesli atrodami arī abās hronikās, ar akcentu uz pirmajiem

nosauktajiem. Kaut arī Pauls Vaclaviks (*Paul Watzlawick*) par pilnvērtīgu uzskata tikai komunikāciju starp vismaz diviem cilvēkiem,²⁹ komunicēt var arī viens, kā arī vairāki cilvēki, vērsties pie kāda priekšmeta, dzīvas būtnes, kas nav cilvēks, vai parādības. Piemēram, leti pie Beverīnas pils, cīnoties ar igauņiem, “slavēja Dievu, ko redzēja cīnāmiēs par viņiem”.³⁰ Līvi ar likteņa zirga palīdzību centās noskaidrot, kā rīkoties ar cisterciešu brāli Teoderihu.³¹ Kristieši atvērās Dieva priekšā lūgšanās un grēksūdzē.

Kopš Aristoteļa, kurš uzsvēra trīs pārliecinošas runas elementus – runātāju, tēmu un personu, kurai runa adresēta,³² ir izstrādāti daudzi komunikācijas modeļi. Plaši zināmais Šenona un Vīvera komunikācijas modelis sastāv no sūtītāja, saņēmēja, komunikācijas kanāla un trokšņa, kas var iejaukties starp tiem,³³ bet komunikācija nav tikai vēstījumu nogādāšana no sūtītāja saņēmējam. Komunikācija ir dališanās sajūtās un vēlēšanās piedalīties, iesaistīt citus. “Starpkultūru komunikācijas barjeras rodas reālu notikumu rezultātā, kā arī mūsu ikdienas starpkultūru saskarsmes konfrontācijas rezultātā caur personīgo pieredzi un novērojumiem.”³⁴ Starpkultūru komunikācijā tiek izdalītas šādas barjeras: 1) līdzības pieņēmums, ka pamatvajadzības visiem cilvēkiem ir līdzīgas un pastāv viena, universāla cilvēka daba; 2) valodas atšķirības, kad informācija tiek nodota citā valodā, slengā, lietojot idiomās; 3) nepareiza neverbālā interpretācija, proti, dažādām kultūrām ir dažādas zīmes un signāli; 4) stereotipi un aizspriedumi, kas noved pie vispārinātiem, pastarpinātiem pieņēmumiem; 5) etnocentrisms, kas ir sevis izcelšana, universalizācija un dažādības noliegšana.³⁵ Jebkuros, pat kara apstākļos, kādi valdīja Baltijā 12. un 13. gadsimtā, būtiska ir cilvēka spēja sadarboties ar svešām kultūrām, akceptēt to daudzveidību un būt gatavam komunicēt sarežģītākā vidē nekā vienas kultūras robežās.

VĒRTĪBAS KĀ KULTŪRAS UN KOMUNIKĀCIJAS PAMATS

Gerts Hofstede (*Geert Hofstede*) vērtības definē kā kultūras pamatu, kultūras dziļākās izpausmes, kas ikvienai kultūrai ir atšķirīgas, bez kurām būtu grūti orientēties un izdzīvot.³⁶ Antropologs Klaidis Klakhons (*Clyde Kluckhohn*) nošķir indivīda un grupas vērtības, sakot, ka vērtības ir jēdziens, vairāk vai mazāk kategorisks, raksturīgs indivīdam vai grupai, kas iespaido pieejamo paņēmieni, veidu darbības beigu izvēli.³⁷ Vērtības var tikt definētas arī kā kritēriji rīcības izvēlei un notikumu vērtēšanai. Šaloms Švarcs (*Shalom Schwartz*) definē vērtības kā emocijās balstītus uzskatus, kas pārstāv vēlamus, transsituatīvus jeb pāri konkrētām situācijām stāvošus mērķus vai modeļus to sasniegšanai.³⁸ Vērtības ir ar pozitīvu nozīmi, pretējas tām ir anti-vērtības.

Indriķa hronikā tiek nosauktas tādas iezemiešu antivērtības kā viltība un nodevība pretmetā godīgumam, kas parādītas epizodē ar Kokneses valdnieku Vesceki, kurš izlikās par kristiešu draugu, bet pēcāk ar viltu nogalināja 17 viņu vīrus;³⁹ lētticība kā pretmets gudrībai, ko apstiprina gadījums, kad līvi iedomājās, ka atbrīvosies no ūdenī saņemtās kristīgās ticības, nomazgājoties Daugavā.⁴⁰ Abās hronikās atspoguļota vietējo iedzīvotāju nežēlība un mantkārība, jo viņi iekāroja kaimiņu sudrabu, zirgus, lopus, meitas un bērnus, bet vienlaikus arī drosme, jo viņi bija pietiekami drosmīgi par to cīnīties un izturēt mokas, piemēram, Tālibalds igauņiem, kuri viņu sagūstījuši “cepināja kā zivi”, neatklāja savu mantas slēptuvi.⁴¹ Te gan jāņem vērā, ka Tālibalds bija kristietis un tāpēc hronista acīs uzteicams. Tādas vērtības kā ilgas pēc komfortablas dzīves, sociālā atzinība un mīlestība varēja mudināt, kā raksta Indriķa hronikas autors, Tālibalda dēlus sadarboties ar vāciešiem un tēva dēļ sadedzināt vai nobeigt ar dažādām citām mocībām vairāk nekā simts igauņu, neskaitot citu letu nogalinātos,⁴² vai Jersikas karali (*rex Vissewalde de Gercike*) zemoties bīskapa Alberta priekšā, lai atgūtu karalieni,

citus gūstekņus un saņemtu no bīskapa atpakaļ lēni daļu savas valsts.⁴³ Sekojot Maksa Šēlera (*Max Scheler*) vērtību sakārtojumam, sākot ar zemākajām: 1) patīkamā un nepatīkamā vērtības, kas saistītas ar juteklību; 2) vitālās, ar dzīvību saistītās vērtības; 3) garīgās vērtības; 4) svētuma vērtības, ticība vai neticība kā antivērtība;⁴⁴ varam secināt, ka gan vāciešu, gan iezemiešu vērtības pārstāv visu vērtību spektru.

VĀCIEŠU UN LATVIJAS TERITORIJĀ DZĪVOJOŠO MAZTAUTU KOMUNIKĀCIJAS BARJERAS

Atskaņu hronikā, aprakstot Meinarda un Kaupo tikšanos ar pāvestu Romā (pēc citiem avotiem Meinards nav ticies ar pāvestu Romā), lai apmierinātu pāvesta zinātkāri, kā ļaudis tajā zemē dzīvo, tiek nosaukti lietuvji (*littowen*), tad zemgaļi (*semegallen*) un sēļi (*sēlen*), leti (*letten*), sāmi (*oselēre*), kurši (*kūren*), līvi (*līven*) un igauņi (*eisten*), visi vairāk vai mazāk raksturoti kā kaitētāji kristīgai ticībai, augstprātīgi, bieži ļaundarīgi un naski uz laupīšanu.⁴⁵ Vispozitīvāk no vāciešu skatpunkta raksturoti līvi. Iespējams, tādēļ, ka vācieši bieži ir kopā ar Kaupo kā sabiedroto. Kristīgo ticību Latvijas tā laika maztautas jau bija iepazinušas no krieviem un dāņiem. Tālibalda dēli padevās bīskapam un solīja mainīt no krieviem pieņemto ticību pret latīņu ticību un no katriem diviem zirgiem maksāt vienu mēru labības.⁴⁶ Krievu ietekme un vēlākā sāncensība starp krieviem un vāciešiem abās hronikās minēta vairākkārt. Indriķa hronikas sākumā vēstīts: “Dabūjis atļauju no Polockas kņaza Vladimira, kuram līvi, kuri vēl bija pagāni, maksāja meslus, un reizē arī saņēmis no viņa dāvanas...”⁴⁷ Vēsturnieks Edgars Andersons pieņem, ka dāņi Dienvidkursas jūrmalā uzcēluši baznīcu,⁴⁸ bet, kas attiecas uz laupīšanu, tad kurši čakli siroja dāņu un zviedru zemēs,⁴⁹ savukārt līvi, zemgaļi, sēļi un leti laupīja pie igauņiem un krieviem un viens pie otra.

Tas sasaucas ar Umberto Eko (*Umberto Eco*) esejā “*Inventing the Enemy*” akcentēto, ka itālieši karojuši savā starpā, jo viņiem

nav bijis ārēja ienaidnieka. “Ienaidnieks ir nozīmīgs, ne tikai lai definētu savu identitāti, bet arī lai nodrošinātu šķērslī, pret kuru mērit savu vērtību sistēmu, un, mēģinot pārspēt ienaidnieku, demonstrētu savu vērtību.”⁵⁰ Vācieši iemiesoja šādu ārēju ienaidnieku, bet Latvijas teritorijā dzīvojošo maztautu pretošanās mēģinājumi krusta karotājiem bija nepietiekami. Var piekrist Indriķa Šterna uzskatam, ka tā pamatā bija sadrumstalotība, organizatoriskā mazspēja, nepietiekamas zināšanas un atpalicība tehnoloģijās,⁵¹ ko noteica klimatiskie apstākļi, atrašanās vieta, salīdzinoši mazais iedzīvotāju skaits un tradīcija sekot senču ierastajam dzīves modelim. Karošana tajā iederējās. Alberta episkopāta laikā 20 gados vācieši iesauca iezemiešus krusta karos pret pagāniem vismaz 60 reizes, no kurām kādas 45 reizes devās pret igauņiem un sāmiem un 5 reizes pret pareizticīgajiem krieviem.⁵² Ne visi iezemieši bija kristietības pretinieki kā kareivīgie un nesamierināmie zemgaļi, kuri 13. gadsimta beigās bija spiesti pārcelties uz Lietuvu. Daudzos gadījumos viņi bija sabiedrotie, kā Kaupo no Turaidas, Rūsiņš no Sotekles, Tālibalds un viņa dēli no Beverīnas. Sadarbībā ar letu un līvu spēkiem vācieši cīnījās pret lietuvjiem, iekaroja Igauniju. Arī kurši sākotnēji izrādīja pretestību, bet vēlāk atrada Vācu ordenī sabiedroto. Vēsturnieks Kaspars Kļaviņš uzskata, ka bez vietējo iedzīvotāju atbalsta un kooperēšanās uz līdztiesīgu noteikumu pamata ar bīskapu, Rīgas pilsētu un Zobenbrāļu, vēlāk Vācu ordeni Eiropa ģeopolitiski sarežģītajā Baltijas reģionā nebūtu izveidojusies.⁵³

Sadarbība mijās ar pretdarbību, bet hronikas autoru atzinību Latvijas teritorijā dzīvojošās maztautas iemantoja, ja pieņēma un saglabāja kristietību, tātad arī maksāja nodevas un pildīja klaušas. Indriķa hronikā arī minēts gadījums, kad kristīts iezemietis brīvprātīgi atstāj īpašumu baznīcai: “Bet Kaupo, kam ar šķēpu bija caurdurti abi sāni, ticīgi atcerējās tā Kunga ciešanas, saņēma tā Kunga miesas sakramentus un, patiesi atzīdams kristīgo ticību, izlaida garu, pirms tam sadalījis savu īpašumu visām Līvzemē esošajām baznīcām.”⁵⁴ Šajā piemērā izpaužas kopējā vāciešu kristietību un līva kristietība – pestīšana, kurā abas puses patiesi

ir līdzīgas. Pieņēmumu, ka reliģija cilvēkus šķīra vairāk nekā tautība un tikpat liels negods kā vācietim nodot kristietību iezemietim varēja būt nodot no senčiem mantotās pagānu tradīcijas, var apstiprināt gadījums, kad tautasbrāļi nogalināja ikšķiliešus Kirjānu un Lajānu, jo viņi nepameta Kristus ticību un neatteicās no vāciešiem.⁵⁵ Ja bīskaps Meinards, kā to raksta Indriķa hronikas autors, “tikai Kristus dēļ, vienīgi, lai sludinātu, ieradās Līvzemē kopā ar tirgotājiem”,⁵⁶ vāciešiem būtu jāseko vērtībām, kas ir kristietības pamatā un ir saistītas ar Kristus sludināto mācību, mīlestību un uzticēšanos Dievam, atsacišanos no pasaulīgiem labumiem, atsacišanos no vardarbības, grēku piedošanu, mīlestību pret līdzcilvēkiem un izvairīšanos no septiņiem nāves grēkiem. Tomēr no hronikās rakstītā var secināt, ka ne tikai pagāniem, bet arī kristiešiem bija grūtības sekot kristīgajām vērtībām.

“Īsts Dieva valstības meklētājs neprasa – kas man par to būs. Dievam nekas nav neiespējams, pat vissliktākajā kara atmosfērā un vismazāk piemērotos dzīves apstākļos tomēr saglabāt sev īstus pielūdžējus,”⁵⁷ – tā kristietis, katoļu tradīciju turpinātājs Latvijā kardināls Julijans Vaivods rakstīja 1944. gadā. Taču jau Atskaņu hronikas sākumā lasāms par vāciešu, šajā gadījumā – tirgotāju, bet vienlaikus arī kristiešu, interesi par materiālajām vērtībām: “Dzīvoja reiz tirgoņi, / droširdīgi, bagāti / godā, mantībā un slavā. / Nolēma tie prātā savā / vēl šo mantu pavairot, / kā dažs labs to darīt prot.”⁵⁸ Atskaņu hronikā minēta arī krusta karotāju interese par materiālajām vērtībām: “Kad mestrs dzirdēja šo ziņu, / no sirds tas priecājās par viņu. / Tad zemgaļus tas pieņēma, / un tie nu meslus maksāja”⁵⁹ – vai notikumos pēc Dzintares pils ieņemšanas: “No uguns ārā iznesa / daudz laupījuma brāļi kāri”.⁶⁰ Indriķa hronikā minēts Turaidas fogts Gotfrīds, kurš, izšķirdams lietas un ļaužu strīdus, savāca milzumu naudas un dāvanu, bet no tā bīskapam atdeva tikai nedaudz, lielāko daļu paturēdams sev,⁶¹ savukārt “Zēstes zemnieks” (pirmais Cēsu ordeņa pils pārvaldnieks Vikberts)⁶² nogalināja mestru Venno un viņa kapelānu.⁶³ Ne vien iezemieši rikojās kā Utilis, sacelšanās

vadonis Vārtājas pilī, kurš iemānija astoņus ordeņa brāļus lama-tās, lai nogalinātu.⁶⁴ Līdzīgi izturējās arī vācieši: “Tomēr bīskaps, līvu nodevīguma dēļ neticēdams viņu mieram, kuru viņi jau tik daudz reižu bija lauзуši, pieprasīja no Anno un Kaupo un citiem zemes vecākajiem ķilniekus. Vāciešu uzlūgti, viņi visi sanāca kopā uz dzīrēm un tika ieslēgti kādā namā.”⁶⁵ Vāciešus un maztautas raksturo gan viltība, gan mantkārība, kaut gan Zobenbrāļu un Vācu ordeņa brāļiem bija jādod šķīstības, paklausības un nabadzības solījums.⁶⁶

Var konstatēt, ka hronikas atspoguļo vienotu, universālu cilvēka dabu gan vāciešu, gan iezemiešu vidū. Tātad nepastāv tāda starpkultūru komunikācijas barjera kā pieņēmums, ka pastāv viena, universāla cilvēka daba, bet patiesībā cilvēki ir atšķirīgi. Toties iespējams konstatēt citu, nozīmīgu komunikācijas barjeru, kura gan nav definējama kā starpkultūru komunikācijas barjera, proti, melus un krāpšanu.

Valodas atšķirība bija nozīmīga starpkultūru komunikācijas barjera, jo valoda uzkatāma par būtisku vērtību, gan veidojot identitāti, gan izpaužot to komunikācijā, un tās nezināšana var radīt barjeru. Valoda ir centrs, ap kuru veidojās mūsu pašapziņa un kultūra. Viens no II Internacionāles līderiem sociāldemokrāts Karls Kautskis (*Karl Johann Kautsky*) uzskatīja, ka valodas attīstība ir faktors, kas dod iespēju tikt pāri dzīvnieku sabiedrībai un formulēt normas lielākā mērā lietderīgai un sekmīgai sabiedriskās darbības kārtīšanai.⁶⁷ Turpat viņš atzīmēja, ka valoda reizē kļūst par līdzekli, kas cilvēkus ne tikai ciešāk apvieno, bet arī izšķir. Hronikā “Pagājušo gadu stāsts”, kas attiecināma uz 12. gadsimtu, nosauktas tautas, kuras maksā meslus Krievzemei un runā savās valodās, starp tām ir minēti igauņi (*chud*), lietuvji (*litva*), zemgaļi (*zimgola*) kurši (*kors*), līvi (*livy*).⁶⁸ Valoda ir gan domu izteiksmes rīks un komunikācijas forma, gan nacionālās identitātes raksturojums, gan – kā saka filosofi – esamība un vērtība.⁶⁹ Indriķa hronika un Atskaņu hronika nedod atbildi uz jautājumu, kādā valodā tika sludināta kristietība, izņemot gadījumu ar mistērijām Rīgā, kas tika tulkotas. Ja arī Indriķa hronikas autors

zināja letu un līvu valodu, viņš būs bijis izņēmums vāciešu vidū, un var pieņemt, ka saziņa notika ar tulka palīdzību.⁷⁰

Pat runājot vienā valodā, iespējams nepareizi interpretēt dažādas zīmes, jo tās var simbolizēt kaut ko atšķirīgu, tādējādi radot starpkultūru komunikācijas barjeras. Plaši zināmā kultūras sīpola vidū Hofstede liek vērtības, tām apkārt slāņodams rituālus, varoņus un simbolus, kas savās izpausmēs demonstrē vērtības. Rituāli ir cieši saistīti ar pārliecību, turklāt, kā uzskata Edvards Šils (*Edward Shils*), pārliecība var eksistēt bez rituāliem, bet rituāli nevar eksistēt bez pārliecības.⁷¹ Pēc Valerio Valeri (*Valerio Valeri*) domām, rituālās un racionālās darbības nav fundamentāli dažādas, tomēr ir atšķirīgas pēc rīkojuma pakāpes un notiek paralēli vai papildina viena otru.⁷²

Vāciešiem un maztautām ir gan kopīgi, gan atšķirīgi rituāli. Viens no kopīgiem rituāliem, kas mudināja uzklaut un būt atvērtiem komunikācijā, gan vāciešiem, gan maztautām ir dāvanu došana. Kā atzīmē Guntis Zemītis, paradums pasniegt dāvanas veidojies vēl tālā senatnē, kad svešinieks bija liels retums. Sastaptais svešinieks varēja būt gan dievs, gan mūžībā aizgājis sencis, tāpēc pret to jāizturas ar cieņu. Ar laiku dāvanu pasniegšana kļuva par rituālu, obligātu komunikācijā. Devīgums ir obligāts pienākums bruņiniekam un valdniekam.⁷³ Indriķa hronikā dāvanas ir gan nosauktas vārdā, piemēram, kaujas zirgs ar apbruņojumu, kuru bīskaps Alberts nosūta Polockas kņazam Vladimiram, gribēdams iegūt viņa draudzību un labvēlību,⁷⁴ gan vārdā nenosauktas, piemēram, “pieņēma ar daudzām dāvanām”, “ar mīlestību pasniedza dāvanas”, “un visi aizsūtīja savus sūtņus ar dāvanām uz Rīgu”, “un no sava kara laupījuma viņi rīdziniekiem, parādot tiem godu, aizsūtīja dāvanas”. Kopīgs rituāls bija arī paraža miera apstiprināšanai apmanīties ar šķēpiem⁷⁵ vai paspiest labo roku, sasveicinoties un līgstot mieru.⁷⁶

Atšķirīgo raksturo Indriķa hronikā minēts notikums, kad vācieši mēģināja komunicēt ar iezemiešiem līdzīgi, kā to darīja savā dzimtenē, rādot mistērijas, bet sadūrās ar divām starpkultūru komunikācijas barjerām – etnocentrismu un neatbilstošu

neverbālo interpretāciju. Proti, pagāni izbijās no izrādes par praviešiem, kuru vācieši uzveda Rīgas vidū 1205./1206. gada ziemā, lai pagāni no redzētā mācītos kristīgās ticības sākumus. Izrādes saturu klātesošajiem, kā jaunkristītajiem, tā pagāniem, ļoti rūpīgi izklāstīja tulks, tātad valodas barjeru starpkultūru komunikācijā tika mēģināts pārvarēt, “bet, kad Gideona bruņotie vīri cīnijās ar filistiešiem, pagāni, bīdamies, ka viņus nogalinās, metās bēgt, taču tika laipni atsaukti atpakaļ.”⁷⁷ Edgars Dunsdorfs, rakstot par šo pirmo teātra izrādi Rīgā, uzskata, ka, kaut arī izrāde bija praviešu spēle, ko latīņi sauc par komēdiju, skatītāji varēja viegli nodomāt, ka viņiem uzbruks.⁷⁸ Dunsdorfs to pamato ar faktu, ka pirms pieciem gadiem bīskaps Alberts bija saaicinājis zemes dižciltīgos uz dzīrēm, bet tad ieslēdzis dzīru namā, pieprasot ķīlniekus un saņemot ap trīsdesmit zēnu, “kas pie Daugavas un Turaidā bija dižciltīgākie” un kurus aizveda uz Vāciju.⁷⁹ Iepriekšminētā nepatīkamā pieredze varēja pastiprināt neatbilstošu izrādes interpretāciju, tomēr par galveno neizpratnes iemeslu šajā gadījumā jāuzskata tas, ka līdzās kopīgiem rituāliem mistērijas rituāls iezemiešiem bija jaunums.

Savukārt vāciešiem satraucošu neizpratni varēja radīt Daugavas līvu pārliecība un tai pakārtota rituālā darbība, proti, kristietības nomazgāšana ar ūdeni, ja reiz viņi tika kristīti ar ūdeni.⁸⁰ Dīvainā un neizprotama vāciešiem varēja šķist arī Indriķa hronikā aprakstītā līvu paraža godāt savus dievus, nokaujot dzīvniekus, ziedojot suņus un āžus, kurus, zobodamies par kristiešiem, bīskapa un visa karaspēka acu priekšā svieda lejā no pils,⁸¹ ja reiz hronists to piemin. Neizpratni par rituāliem raksturo arī epizode ar Salas un Ikšķiles līviem pēc vāciešu aizbraukšanas. “Bet aizbraukušie kāda koka zarā bija izgriezuši kaut ko līdzīgu cilvēka galvai; līvi to uzskatīja par sakšu dievu un ticēja, ka ar to viņiem tiekot uzsūtīti plūdi un sērga.”⁸² Acīmredzot līvi izgrieztu cilvēka galvu uzskatīja par nozīmīgu artefaktu un tās izgriešanu un novietošanu redzamā vietā, kā arī iespējamās darbības ar to uzskatīja par rituālu, nevis pragmatisku darbību, tāpēc izveidoja savu rituālu, lai tiktu no šīs galvas vaļā, – sasēja kopā balķus, uzlika uz

tiem galvu un to kā sakšu dievu līdz ar kristiešu ticību nosūtīja pār jūru uz Gotlandi aizbraucējiem pakaļ.⁸³ Dunsdorfs gan atzīmē Indriķa tendenci pagānus tēlot kā naivus,⁸⁴ ko iespējams attiecināt arī uz iepriekšminēto vai gadījumu, kad zemgaļi centās ar garām kuģu tauvām Ikšķīles mūra pili ievilkāt Daugavā.⁸⁵

Viena no vāciešiem raksturīgākām starpkultūru komunikācijas barjerām bija stereotips, ka pagāni nevar būt godavīri un tāpēc pret neticīgajiem var atļauties izturēties negodīgi. Šādi, negodīgi Mežotnes pils aplenkšanas laikā tika sagrābti un nokauti zemgaļi, kuri bija nokāpuši no pils, lai padotos. “Un no mūsējiem atnāca daži muļķi, kādu ir bezgala daudz, sagrāba no pils nokāpušos vecākos un nokāva simt no tiem vai pat vēl vairāk bez kungu ziņas, kuri bija devušies uz lauka cīnīties ar pagāniem.”⁸⁶ Hronists mēģina šo gadījumu attaisnot ar daļas vāciešu muļķību un patvaļīgu rīcību bez kungu ziņas, bet no konteksta noprotams, ka šī daļa vāciešu savu rīcību uzskata par pieļaujamu, un netiek minēts, ka kāds par to tiktu sodīts. Otrs nozīmīgs gadījums no Indriķa hronikas, kas var tikt traktēts kā apliecinājums vāciešu negodprātībai, bet var būt arī kaujas karstumā notikusi nejaušība, ir vāciešu bijušā sabiedrotā Rūsiņa nāve. “Tikām Rūsiņš no pils augšas uzrunāja Cēsu mestru Bertoldu, savu draugu, tas ir, biedru; noņēmis no galvas bruņucepuri, viņš izliecās no aizsargsienas un atgādināja tam agrāko mieru un draudzību. Te viņu pēkšņi ķēra galvā kāda stopnieka bulta; viņš nokrita un pēc tam nomira.”⁸⁷

Starpkultūru komunikācijas barjera – etnocentrisms, šajā rakstā ar to saprotot gan vienas tautības, gan reliģijas pārstāvjiem raksturīgo sevis izcelšanu, universalizāciju un dažādības noliegšanu, ir raksturīga kā vāciešiem, tā iezemiešiem. Visplašāk tā izpaužas iezemiešu, kuri aptraipa Kristus ticību, nosodījumā. Piemēram, līvi to izpelnās daudzkārt, atkrītot no kristietības. Indriķa hronikas autors pat lieto metaforu, lai pastiprinātu bīskapa Bertolda sacīto. Proti, bīskaps paskaidro līviem, ka atvedis kara spēku, jo viņi, tāpat kā suņi pie vēmekļiem, vairākkārt no ticības atgriezušies pie pagānisma.⁸⁸ 12. un 13. gadsimtā vācieši no Lat-

vijas teritorijā dzīvojošajām maztautām gaidīja tikai pakļaušanos un nepieņēma citu rīcību. Tie ir vācu priesteri vai ordeņa mestri, kuri tiek slavēti hronikās, piemēram, mestrs Oto: “Viņš bija krietns, tikumīgs, / turklāt vēl arī pazemīgs, / pilns labestības, uzticības / un bez jebkādas augstprātības, / īsts miera vīrs, tik satīcīgs / un tomēr brašs un kareivīgs, / kad ienaidniekam pretī stājās, – / īsts varonis, kā vīram klājās.”⁸⁹ Tiek uzsvērta vāciešu laipnā izturēšanās pret kristietību pieņēmušajiem. Turpretī Namejs ir zvēresta lauzējs – “kā mieru lauza Namejs šis, / ko Tērvetē bij noslēdzis. / Bij viņa zvērests neīsts bijis, / viņš netika to izpildījis. / Kāds nelabais gan viņu māca?”⁹⁰

Laikam ritot, etnocentrisma barjera, kurai raksturīga universalizācija un dažādības noliegšana, saglabājās, kaut gan iezemiešu sadzīvē vācieši akceptēja dažādību. Rēveles (Tallinas) mācītājs Baltazars Rusovs 16. gadsimta otrajā pusē, aprakstot Livoniju kā gandrīz 120 jūdzes garu, skaitot no Narvas līdz Mēmelei, un 40 jūdzes platu zemi ar vācu valodu kā valdības, muižnieku un pilsoņu valodu un igauņu, lībiešu, kuršu un leišu valodu kā tautas valodu, norāda: “Tātad šī zeme ir bijusi vāciešiem par paversmi, un viņi ir bijuši zemes kungi un valdnieki. Tādēļ viņi arī no nevāciešiem ir turēti tādā godā, ka pats zemākais sulainis un amatnieks no viņiem saukts par kungu un jaunkungu.”⁹¹ Par vācbaltiešu spēcīgo etnocentrismu vēl 20. gadsimta sākumā izsakās barons Karls Vilhelms Manteifels: “Kad es agrāk ar savu latviešu kučieri braucu pa Kurzemi, mēs laipni aprunājāmies par laiku un ražu. Kopš man par kučieri bija kolonists [vācietis. – *Aut. piez.*], starp zemi un zvaigžņotajām debesīm nebija nekā, ko mēs mūsu sarunās nebūtu skāruši – katrā vācietī taču ir paslēpies Fausts!”⁹²

SECINĀJUMI

Indriķa hronikā un Atskaņu hronikā atspoguļotās vāciešu un Latvijas teritorijā dzīvojošo maztautu vērtības, kuras iespējams konstatēt abu pušu rīcībā, vērtējamas kritiski, jo abas hronikas

uzrakstītas no vāciešu skatpunkta. Vācieši hronikās attēloti kā varonīgi, vīrišķīgi, uzticami, taisnīgi, gudri, laipni, bet līvi kā stūrgalvīgi, zaglīgi, nodevīgi vārda neturētāji, zemgaļi kā naivi, stūrgalvīgi un kareivīgi, kurši kā pārgalvīgi un lepni, vendi kā pazemīgi, leti kā drosmīgi un viltīgi. Hronikās atspoguļotās vāciešu vērtības un iezemiešu vērtības un antivērtības uzskatāmas par identiskām un saskaņā ar Šēlera vērtību sistēmu pārstāv visu vērtību spektru, sākot ar patīkamā un nepatīkamā vērtībām, kas saistītas ar juteklību, turpinot ar vitālajām, ar dzīvību saistītajām vērtībām un noslēdzot ar garīgajām un svētuma vērtībām. Svētuma vērtības vāciešu un iezemiešu kā viņu sabiedroto gadījumā hronikās izpaužas rūpēs par Kristus vārda sludināšanu un pestīšanu, bet nepakļāvīgo iezemiešu gadījumā – kā turēšanās pie pagānisma. Garīgo vērtību līmenī saskaņā ar Rokīča vērtību klasifikāciju hronikās tiek uzsvērtā vāciešu brālīgā mīlestība, panākumi, pienākumu izpilde, piedošana, pašcieņa un drosme, bet iezemiešu gadījumā vērtības ir brīvība, neatkarība, drosme, panākumi, lojalitāte. Var konstatēt tādas iezemiešu un divos gadījumos arī vāciešu antivērtības kā negodīgums un atriebīgums, iezemiešu gadījumā arī bailīgums. Vitālo vērtību līmenī gan vāciešu, gan iezemiešu galvenās vērtības ir paklausība, komfortabla dzīve un drošība. Nozīmīgākās konstatētās patīkamā un nepatīkamā vērtības, kas saistītas ar juteklību, gan vāciešiem, gan iezemiešiem ir aizraujoša dzīve un bauda, bet kā antivērtība ir atspoguļota nežēlība. Vāciešu un Latvijas teritorijā dzīvojošo maztautu vērtības ir uzskatāmas par mazāk būtisku iemeslu starpkultūru komunikācijas barjerām nekā dažādie organizētības, zināšanu un tehnoloģiju līmeņi. Abās hronikās ir konstatējamas visas piecas starpkultūru komunikācijas barjeras, kuras apgrūtināja vāciešu un iezemiešu komunikāciju, kaut gan līdzīgās vērtības noteica līdzīgas pamatvajadzības. Vācieši uzskatīja, ka ir gan spēkā, gan garā pārāki par Latvijas teritorijā dzīvojošajām kristītajām un arī nekristītajām maztautām. Tajā pašā laikā vācieši uzskatīja, ka viņiem ir jābūt līdzīgiem, proti, kristītiem, kamēr iezemieši vēlējas saglabāt savus senču rituālus un savu dažādību ne tikai sadzīvē.

Būtiska bija valodas barjera, kas traucēja gan maztautu savstarpējai saziņai un sadarbībai, gan saziņai ar vāciešiem. Stereotipi traucēja pieņemt dažādo, un līdzās kopīgiem rituāliem pastāvēja arī atšķirīgi rituāli un zīmes, kuras bija neizprotamas.

ATSAUCES

- ¹ *Indriķa hronika = Heinrichi Cronicon Lyvoniae* (1993). Tulk. Ābrams Feldhūns, Ēvalda Mugurēviča priekšvārds un komentāri. Rīga: Zinātne.
- ² *Atskaņu hronika = Livländische Reimchronik* (1998). Tulk. Valdis Bisenieks, Ēvalda Mugurēviča, Kaspara Kļaviņa komentāri. Rīga: Zinātne.
- ³ Vilis Biļķins (1958). *Indriķa chronikas autors. Mīts un patiesība*. Upsala: Senatne.
- ⁴ *Indriķa hronika = Heinrichs Chronik* (2001). Tulk. Ābrams Feldhūns, koment. Ēvalds Mugurēvičs. Rīga: Annele, 19. lpp.
- ⁵ Leonid Arbusow, jun. (1939). Die mittelalterliche Schriftsüberlieferung als Quelle für die Frühgeschichte der ostbaltischen Völker. *Baltische Lande*, 1, Leipzig, S. 167–203.
- ⁶ Turpat.
- ⁷ Friedrich G. Bunge (1875). *Livland, die Wiege der deutschen Weihbischöfe*. Leipzig: E. Bidder.
- ⁸ Friedrich Benninghoven (1965). *Der Orden der Schwertbrüder*. Köln; Graz: Böhlau.
- ⁹ Klaus Militzer (1981). *Die Entstehung der Deutschordensballeien im Deutschen Reich*. Marburg: N. G. Elwert (Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens, Bd. 16).
- ¹⁰ Albert Bauer (1959). *Heinrich von Lettland. Livländische Chronick*. Neu übersetzt von Albert Bauer. Darmstadt.
- ¹¹ Paul Johansen (1953). Die Chronic als Biographie. Henrichs von Lettland Lebensgang und Weltanschauung. In: *Jahrbücher für Geschichte Ost-europas. Neue Folge*. München, S. 1–24.
- ¹² Arveds Švābe (1940). Latviešu Indriķis un viņa chronika. No: *Straumes un avoti*, 2. sēj. Rīga: A. Gulbis, 121.–220. lpp.
- ¹³ Vilis Biļķins (1973). *Zemgaliešu brīvības cīņas*. Minneapolis: Sēļzemnieka apgāds.
- ¹⁴ Vilis Biļķins (1931). *Indriķa Livonijas hronika viduslaiku gara gaismā*. Rīga: Latvijas vidusskolu skolotāju kooperatīvs.
- ¹⁵ Indriķis Šterns (2002). *Latvijas vēsture 1180–1290. Krustakari*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.
- ¹⁶ Guntis Zemītis (2010). Komunikācija Latvijā 12. gadsimta beigās un 13. gadsimta sākumā pēc Indriķa Livonijas hronikas ziņām. No: *Biznesa augstskolas Turība zinātniskie raksti Acta Prosperitatis*, 1, 53.–75. lpp.

- ¹⁷ John Fiske (2011). *Introduction to Communication Studies*. USA, Canada: Routledge.
- ¹⁸ Edward T. Hall (1959). *The Silent Language*. Garden City, N.Y.: Doubleday.
- ¹⁹ Neil Jarman (2007). Pride and Possession, Display and Destruction. In: Thomas Hylland Eriksen, Richard Jenkins (eds.). *Flag, Nation and Symbolism in Europe and America*. London; New York: Routledge, pp. 88–102.
- ²⁰ Ģertrūde fon den Brinkena (2015). *Nogrimusi zeme*. Tukums: Tukuma muzejs, 248. lpp.
- ²¹ James C. Geertz (1973). *The Interpretation of Cultures: Selected Essays*. New York: Basic Books.
- ²² George Dickie (1974). *Art and the Aesthetic: An Institutional Analysis*. USA: Cornell University Press, pp. 19–52.
- ²³ Aristotle (350 BC). *Rhetoric*. Translated by W. Rhys Roberts. The Internet Classic Archive. Pieejams: <http://classics.mit.edu/Aristotle/rhetoric.html> (skatīts 01.05.2016.).
- ²⁴ Fiske. *Introduction to Communication Studies*.
- ²⁵ *Indriķa hronika*, XIV, 11.
- ²⁶ Turpat, IX, 4.
- ²⁷ Fiske. *Introduction to Communication Studies*.
- ²⁸ Joseph A. DeVito (2013). *Interpersonal Communication Book*. USA: Pearson, p. 11.
- ²⁹ Paul Watzlawick, Janet B. Bavelas, Don D. Jackson (2011). *Pragmatics of Human Communication*. New York; London: W. W. Norton & Company Inc.
- ³⁰ *Indriķa hronika*, XII, 6.
- ³¹ Turpat, I, 10.
- ³² Aristotle. *Rhetoric*. Pieejams: <http://classics.mit.edu/Aristotle/rhetoric.html> (skatīts 01.05.2016.).
- ³³ Shannon C. (1948). A Mathematical Theory of Communication. *Bell System Technical Journal*, Vol. 27, pp. 379–423. Pieejams: <http://cm.bell-labs.com/cm/ms/what/shannonday/shannon1948.pdf> (skatīts 22.04.2015.).
- ³⁴ Fay Patel, Mingsheng Li, Prahalad Sooknanan (2011). *Intercultural Communication: Building a Global Community*. India: Sage Publications, p. 140.
- ³⁵ Turpat.
- ³⁶ Geert Hofstede (2011). Dimensionalizing Cultures: The Hofstede Model in Context. *Online Readings in Psychology and Culture*, 2 (1). Pieejams: <http://scholarworks.gvsu.edu/orpc/> (skatīts 12.01.2016.).
- ³⁷ Clyde Kluckhohn (1951). Values and Value-Orientations in the Theory of Action: An Exploration in Definition and Classification. In: Talcott

- Parsons, Edward A. Sholls (eds.). *Toward a General Theory of Action*. New York: Harper and Row Publishers, p. 395.
- ³⁸ Shalom H. Schwartz (1992). Universals in the Content and Structure of Values: Theoretical Advances and Empirical Tests in 20 Countries. *Advances in Experimental Social Psychology*, 25, pp. 1–65.
- ³⁹ *Indriķa hronika*, XI, 10–12.
- ⁴⁰ Turpat, I, 9.
- ⁴¹ Turpat, XIX, 3.
- ⁴² Turpat.
- ⁴³ Turpat, XIII, 4.
- ⁴⁴ Max Scheler (1967). An *a priori* Hierarchy of Value-Modalities. In: Nathaniel Lawrence, Daniel O'Connor (eds.). *Readings in Existential Phenomenology*. Englewood, N. J.: Prentice Hall, p. XXVII.
- ⁴⁵ *Atskaņu hronika*, 333.–375. rinda.
- ⁴⁶ *Indriķa hronika*, XVIII, 3.
- ⁴⁷ Turpat, I, 3.
- ⁴⁸ Edgar Anderson (1989). Early Danish Missionaries un the Baltic Countries. In: *Gli inizi del Cristianesimo in Livonia: Atti e documenti*. Citta del Vaticano: Libreria editrice Vaticana, pp. 241–271.
- ⁴⁹ Šterns. *Latvijas vēsture 1180–1290. Krustakari*, 53.–54. lpp.
- ⁵⁰ Umberto Eco (2013). *Inventing the Enemy: Essays*. Mariner Books, p. 3.
- ⁵¹ Šterns. *Latvijas vēsture 1180–1290. Krustakari*.
- ⁵² Turpat, 224. lpp.
- ⁵³ Kaspars Kļaviņš (2009). *Apstāvēšana*. Rīga: Mansards, 10. lpp.
- ⁵⁴ *Indriķa hronika*, XXI, 4.
- ⁵⁵ Turpat, X, 5.
- ⁵⁶ Turpat, I, 2.
- ⁵⁷ Julijans Vaivods (1990). *Septiņi mēneši Liepājas cietoksnī*. Rīga: Liesma, 155. lpp.
- ⁵⁸ *Atskaņu hronika*, 127.–132. rinda.
- ⁵⁹ Turpat, 3449.–3452. rinda.
- ⁶⁰ Turpat, 5964.–5965. rinda.
- ⁶¹ *Indriķa hronika*, XI, 4.
- ⁶² *Atskaņu hronika*, 313. lpp.
- ⁶³ Turpat, 687.–716. rinda.
- ⁶⁴ Turpat, 5765.–5810. rinda.
- ⁶⁵ *Indriķa hronika*, IV, 4.
- ⁶⁶ *Atskaņu hronika*, 323. lpp.
- ⁶⁷ Karls Kautskis (1930). *Cilvēka daba*. 1 daļa. Rīga: Kultūras balss, 123. lpp.
- ⁶⁸ *Povest' vremennykh let* [Pagājušo gadu stāsts]. Pieejams: <http://old-russian.chat.ru/01povest.htm> (skatīts 01.05.2016.).

- ⁶⁹ Maija Kūle (2016). *Jābūtības vārdi: Etīdes par zināšanām un vērtībām mūsdienu Latvijā*. Rīga: Zinātne, 224. lpp.
- ⁷⁰ Šterns. *Latvijas vēsture 1180–1290. Krustakari*, 350. lpp.
- ⁷¹ Edward Shils (1968). Rituals and Crisis. In: Donald R. Cutler (ed.). *The Religious Situation*. Boston: Beacon Press, p. 736.
- ⁷² Valerio Valeri (1985). *Kingship and Sacrifice: Rithual and Society in Ancient Hawaii*. Chicago: University of Chicago Press, p. 446.
- ⁷³ Zemītis. Komunikācija Latvijā 12. gadsimta beigās un 13. gadsimta sākumā pēc Indriķa Livonijas hronikas ziņām, 65. lpp.
- ⁷⁴ *Indriķa hronika*, X, 1.
- ⁷⁵ Turpat, II, 5.
- ⁷⁶ Turpat, IX, 10.
- ⁷⁷ Turpat, IX, 14.
- ⁷⁸ Edgars Dunsdorfs (1979). Teātra sākumi Latvijā. No: *Archīvs: Raksti par latviskām problēmām*. Melburna: Pasaules brīvo latviešu apvienība un Kārļa Zariņa fonds, 37.–40. lpp.
- ⁷⁹ *Indriķa hronika*, IV, 4.
- ⁸⁰ Turpat, I, 9.
- ⁸¹ Turpat, XVI, 4.
- ⁸² Turpat, II, 8.
- ⁸³ Turpat, II, 8.
- ⁸⁴ Dunsdorfs. Teātra sākumi Latvijā, 39. lpp.
- ⁸⁵ *Indriķa hronika*, I, 6.
- ⁸⁶ Turpat, XXIII, 8.
- ⁸⁷ Turpat, XVI, 4.
- ⁸⁸ Turpat, II, 5.
- ⁸⁹ *Atskaņu hronika*, 7557.–7564. rinda.
- ⁹⁰ Turpat, 9675.–9679. rinda.
- ⁹¹ Baltasars Rusovs (2011). *Livonijas kronika*. Tulk. E. Veispals. Faksimilizdevums. Rīga: Arto, 13. lpp.
- ⁹² Brinkena. *Nogrimusī zeme*, 52. lpp.

COMMUNICATION BARRIERS BETWEEN GERMAN
CHRISTIANS AND NATIVES OF ANCIENT LATVIA
FROM THE END OF THE 12TH CENTURY
TO THE BEGINNING OF THE 13TH CENTURY
ACCORDING TO *CHRONICLE OF HENRY OF LIVONIA*
AND *THE LIVONIAN RHYMED CHRONICLE*

Andris Pētersons

Dr. sc. soc., assoc. professor of Faculty of Communication, Turība University.

Scientific interests: communication, communication management, intercultural communication, history of communication.

The article aims to analyse the barriers of intercultural communication between Germans and the small nations of Livs, Letgallians, Semigallians, Vends, and Selonians based on excerpts from the two largest sources of written history about the Crusades in Baltics – *Chronicle of Henry of Livonia* and *The Livonian Rhymed Chronicle*. Communication in this article is defined as a core of culture, knowledge, and social behaviour necessary for the existence of culture. The values of Germans and representatives of natives of Ancient Latvia are highlighted in excerpts from these chronicles, as well as differences between their religions, distinguished levels of organization, and technologies. Values are defined as the basis of culture, exposition of culture in current situations that are different for every culture, elements of a common symbolic system serving as a criterion, or a standard, to choose alternatives for actions. Five barriers of intercultural communication raised by different values are overviewed in this article: 1) assumption of similarity; 2) language differences including special terms and slang; 3) misinterpretation of nonverbal signs and signals; 4) stereotypes and prejudices; 5) ethnocentrism and universalization. Any time, even during so long and cruel war as continued in Baltics in the 12th and 13th centuries, people's ability to collaborate with different cultures, accept differences, and be ready to communicate in a different intercultural environment, was essential.

Key words: barriers of intercultural communication, values, 12th and 13th centuries, Germans, natives of Ancient Latvia.

Summary

Communication is a core of culture, knowledge, and social behaviour. Therefore, any communication study, according to John Fiske, includes studies of culture in which communication is integrated. Two largest sources of written history about the Crusades in Baltics – *Chronicle of Henry of Livonia* and *The Livonian Rhymed Chronicle* – represent the culture of that time and disclose baptizing of natives of Ancient Latvia “with a sword and with a word”. As the most significant sources of written information about events of the 12th and 13th centuries in the territory of the modern Latvia, both chronicles are extensively studied from different aspects by Latvian and Baltic German historians; however, the communication aspect is left behind. The article aims to analyse the barriers of intercultural communication between Germans and the small nations of Livs, Letgalian, Semigalians, Vends, and Selonians based on excerpts from the *Chronicle of Henry of Livonia* and *The Livonian Rhymed Chronicle*. The different values of German Christians and natives, highlighted in the chronicles, should be evaluated critically, since this text is written on behalf of the Bishop of Riga, in one case, and on behalf of the Master of Teutonic Order, in another. The crusaders tried to approve their activities and emphasize their achievements simultaneously diminishing the pagan natives and describing most of them as savages lacking values like honesty, responsibility, and patriotism. At the same time, German Christians recognized that the baptized natives were good enough for being mobilised as crusaders against the diverse inhabitants of the Ancient Latvia and Estonia. The material is large enough to show the existence of all five barriers of intercultural communication: 1. Assumption of similarity – according to the chronicles, German Christians were different, they were outstanding, but analysis of the text shows that it is not only an assumption of similarity, because both German Christians and locals had very similar values, they were faithful, used the same war strategy, and were equally cunning and greedy. 2. Language differences including special terms and slang – all small groups of natives spoke their different languages and only few of German Christians had learned one or two of them. 3. Misinterpretation of non-verbal signs and signals, for instance, when locals were unable to understand performances of German

actors during the Cristian play. At the same time, German Christians could not get the idea why the people of Livs (one of the small native groups), when besieged in the castle, killed goats and dogs and splashed their blood on the enemy. 4. Stereotypes and prejudices – e.g., that all locals were bad cheaters one could not rely on, and that all crusaders were cruel. 5. Ethnocentrism and universalization – the privilege was given to the Christianity and Christians without evaluation of pagan devotion to their gods. Religion at that time separated people more than nationalities. German Christians were interested to convert locals to Christianity. Some barriers of intercultural communication in these chronicles were highlighted more than others. For instance, the barrier “assumption of similarity” barely exists in the written texts. German Christians emphasised their superiority over pagans and merely baptized them since they prevailed by force and spirit, they were focused on themselves and expected only compliance. Nevertheless, many episodes from the written text provide evidence that German Christians were only human beings, more interested in material values than in spiritual ones. Chronicles do not express concern about the order in the local villages, and allies had a chance to decide how to kill the war prisoners – burn them alive or cut their heads off. Stereotypes prevented them from adopting different rituals. The language barrier was essential on the operational level, it interfered collaboration among the native groups of the Ancient Latvia and made their resistance to German Christians very difficult as well as impeded communication with Germans. Hence, small native groups of the Ancient Latvia were baptized more by forcing, “with a sword” than “with a word”, via informing and persuading.

LATVIA'S REACTION TO MOLOTOV–RIBBENTROP PACT OF 23 AUGUST 1939: PERSPECTIVE OF POLISH DIPLOMACY

Marek Kornat

Professor at the Institute of History of the Polish Academy of Sciences and Faculty of Law and Administration of the Cardinal Stefan Wyszyński University in Warsaw. Scientific interests: history of Polish diplomacy, totalitarian orders, 20th century international relations, and development of the 19th–20th century Polish political thought.

The article focuses on the reaction of the Latvian government and diplomatic circles on the Molotov–Ribbentrop Pact on 23 August 1939 as reflected in documents of the Polish Ministry of Foreign Affairs. The aim of the article is, in the light of Polish documents, to reflect and evaluate Poland's and Latvia's position concerning a threatening coup in international relations – union of two superpowers. The conclusion is that similarly to the Poles, the Latvian Minister of Foreign Affairs Vilhelms Munters was more afraid of continuation of Moscow talks than of Berlin–Moscow agreement, and moreover, the Latvian government and its Foreign Minister believed until the last moment that it was possible to prevent the war.

Key words: Poland, Latvia, Molotov–Ribbentrop Pact, World War II.

Poland has clearly parted ways with the Baltic States in the 1930s. The latter continued to steer the course towards neutrality, counting that in face of a European war, this would be the most conducive stance perhaps allowing the nations to survive and avoid being drawn into the conflict. In order to truly deliver, the Baltic Entente, a regional defence pact signed by Lithuania, Latvia, and Estonia in 1934, had to be complemented with an alliance with Poland – an alliance that never came into being.¹ The strained relations between Poland and Lithuania were not helping. Finland was prone to German lobbies. The Polish

Ministry of Foreign Affairs saw the Latvian government, and particularly, its Foreign Minister Vilhelms Munters as being excessively “soft” with regard to the USSR. Warsaw might have trusted General Jānis Balodis, but not the Latvian Foreign Minister. The latter’s Polish counterpart, Minister Beck, clearly placed most confidence with Estonia from among the three Baltic States.

June of 1938 saw the visit by the Polish Chief of the General Staff, General Waław Stachiewicz, to Riga which was perceived as a sign of friendship between the two armies and was met with hostile criticism in the Soviet press. The same year was however witness to most controversial moves by the Polish side – two ultimatums, one given to the Lithuanian government aiming to force the establishment of relations with Poland, and another to the Czechoslovak government demanding the return of the Cieszyn Silesia inhabited by a Polish majority.² Across Europe, the two moves were met with accusations of complicity with German policies, even if Poland and the German Reich were not bound by any secret commitments. Those very claims nevertheless resonated with the public opinion in the Baltic States.

On the eve of 1939 – the year that would “change everything” for Poland as well as for its Baltic neighbours – Polish diplomacy envisaged virtually no initiative directed towards those states. From Warsaw’s perspective, its relations with Latvia were an integral part of Poland’s foreign policy vis-à-vis the Baltic States. The latter was founded on the principle of their sovereignty – for as long as it was possible. Both countries, driven by mutual consideration, found themselves in a similar position of critical danger.³ Facing the gravest of threats itself, in 1939, Poland was practically unable to do anything to support the Baltic States.⁴

The tragedy of World War II became unavoidable with the pact that bound Hitler’s Germany with Stalin’s Soviet Union in August 1939. Yet historians are drawn not only by the question of how this came about, but also of how this threat was perceived by the leadership of those countries that fell victim to the

Soviet–German division of “spheres of interest” in Eastern Europe. This article attempts to look at the latter question based on the key Polish diplomatic documents, while aiming to recall and compare the Polish and Latvian assessments of the international situation in 1939.⁵ Discussing Poland’s position in those final breakthrough weeks of peace, I refer the readers to my earlier works based on documents from Polish and foreign archives.⁶

Having been informed about the Soviet–German non-aggression treaty, Polish Ministry of Foreign Affairs concluded that (1) it gave a solid basis for Germany to start a war; (2) the Soviet Union was turning away from active engagement in European affairs, as the treaty with the Third Reich offered it defensive protection; (3) the threat of Western powers stepping back on their commitments to Poland became real, as the international situation and Poland’s position both deteriorated severely. Minister Beck however argued that the non-aggression pact between Germany and the USSR “does not change the real position of Poland, given that Poland never counted on Soviet assistance”.⁷

Albeit falling beyond the aim of this article, references to various other statements by Polish diplomats on Poland’s situation in the final days of peace (24–31 August 1939) could give a valuable context.⁸ It should nevertheless be stated that many of them offered views that were far from realistic, reflecting rather the so-called wishful thinking. From among them, a large majority concerned the Soviet Union. For that reason, it is particularly important to acknowledge the unique and most insightful statement made by the Polish Ambassador to Paris, Juliusz Łukasiewicz, in his conversation with the French Prime Minister Daladier on 28 August: “Stalin continues to strive to keep a free hand and will react to events according to the advances in the war efforts on our territory, as well as to the effective actions of France and England as our allies”. The Polish diplomat conceded categorically that “one can not count on any cooperation from

Stalin in the aim of averting the war. Having signed the treaty with Hitler, he has done so in order to start the war and will most certainly go further in this direction”⁹

However accurate the assessments of the Soviet foreign policy may have been, they have not led the Polish leadership to recognise the approaching unavoidable tragedy that would bring the country's partition. The final days of peace saw a rising wave of optimism among the Polish leaders – a fact that appears utterly incomprehensible. At a meeting with Poland's key decision-makers, on 28 August, Minister Beck declared that despite everything, Poland's situation “is not the worst”.¹⁰

The source of this peculiar optimism can be traced to the renewed commitments of Great Britain, which decided to instantly finalise the talks that continued since May 1939 on the formal alliance with Poland. The treaty was signed in the afternoon of 25 August in London and immediately entered into force without the obligation of first being ratified. The document was accompanied by a secret protocol stipulating that the mutual obligations pertain only to war against Germany. Thereby Poland avoided the commitment of declaring war on Italy, should Great Britain find itself in a state of war with that country. Moreover, the secret protocol specified that in the case of Germany gaining military control over Switzerland, Belgium or the Netherlands, and should Great Britain see the need to enter into war on that account, Poland will come to its assistance. By analogy, should Germany advance a military takeover of Lithuania, and given that Poland would see it as a violation of its vital interests, Great Britain would join the war as an ally.

This article does not constitute a new attempt at analysing the Polish–Latvian relations in 1939, but rather aims to recall the perspective of Polish diplomacy on the threat to Latvia's independence. For that reason, the sources referred to draw almost in their entirety on Polish archives.

*

For any historian of diplomacy who ventures to look at the Polish–Latvian relations on the eve of World War II, reports by the Polish envoy to Riga constitute a fundamental source. Jerzy Kłopotowski, born in 1892, was an engineer by education and an army officer by profession. He was among the Polish army staff who in the period when Józef Beck headed the Ministry, joined the diplomatic corps, in some instances advancing to serve as head of mission.¹¹ With a decision of the Ministry of Military Affairs, Kłopotowski was moved to the Ministry of Foreign Affairs in May 1932. After a brief period at the headquarters in Warsaw, he first took up the post of the consul general in Tbilisi (October 1933 – April 1936), after which, as of August 1936, he worked again at the Ministry’s headquarters. In March 1938, he was sent to Kaunas to assist in the efforts aimed at normalizing the Polish–Lithuanian relations, in the aftermath of the Polish ultimatum of 17 March. It is difficult to give a more comprehensive assessment of the diplomat’s qualities, as he took the post in Riga from Franciszek Charwat, who in turn would serve as the Polish envoy in Kaunas from 31 March 1938. Kłopotowski’s service in Riga spans over a period of a year and a half – from April 1938 to September 1939 – which in itself was rather brief, perhaps too brief for a genuine historical evaluation of the qualities that this officer would bring into his diplomatic service.

A crucial delineation of the aims of Polish policy towards Latvia in the latter days of European peace (1938–1939) is to be found in a memorandum prepared by Polish Deputy Minister of Foreign Affairs, Jan Szembek, based on the instructions given by Minister Beck to Jerzy Kłopotowski in April 1938, upon the latter’s nomination to the post of the Polish envoy to Riga. “The Minister remarked,” wrote Szembek, “that the guiding principle of our actions towards the Baltic States draws from the following argument: we will help those states as long as they are able to sustain the independence of their policies, and do not become the object of policies pursued by neighbours. In the latter case,

Poland – which has direct interests on the Baltic coast – would thus have to either: a) adjust its relationship with the Baltic states to the relationship she would have at a given moment with the neighbour exercising a protectorate over the Baltic states, or: 2) raise its claims vis-à-vis the Baltic states. (...) Speaking on the Polish–Lithuanian relations, the Minister underlined that above all he aims to avoid antagonizing the Lithuanians with excessive coarseness and persistence on our part¹²

In this context, let us recall once again that in March 1938, Poland managed to normalize its relations with Lithuania, as the Polish ultimatum resulted in the establishment of diplomatic relations between the two neighbours. Without going into the details of this matter, it should however be stated that this accomplishment came much too late to effectively foster the creation of a Baltic block or a system of Intermarium, which Minister Beck undeniably envisaged.¹³

It will hardly be a revelation to state that the year 1939 placed the Baltic States in a radically deteriorated situation as compared to the earlier period, when the international order still offered some hope for stabilization. At the outset of 1939, diplomacies of the three Baltic States (Lithuania, Latvia, and Estonia) undertook certain preventive efforts vis-à-vis the growing threat from both the Third Reich and the USSR. On 1–3 February 1939, a conference of the Ministers of Foreign Affairs of the Baltic countries was held in Kaunas.¹⁴ Yet the three key figures – Jouzas Urbšys, Kaarl Selter, and Vilhelms Munters – did not manage to advance far beyond a general declaration on “close cooperation and economic assistance in case of emergency”.¹⁵

On 4 February, the Polish envoy to Riga was received by General Jānis Balodis, head of the Latvian army. The Polish diplomacy perceived him to be clearly anti-German. The General argued “that Poland’s position is vitally important not only for Latvia, but equally for Estonia and Lithuania. Poland can exist without Estonia, Latvia, and Lithuania, but none of them can or will exist without Poland. Consolidation among the Baltic states,

or the so-called Entente, will have practical and real significance only if it leans strongly on Poland!"¹⁶ This view, however accurate, could by then hardly change much in the position of Poland or the Baltic nations. Throughout the entire inter-war period (1918–1939), there was no agreement establishing political and military cooperation between Poland and the Baltics.

The capitals of the Baltic States placed much hopes in acceding to the group of Scandinavian states, which in the Stockholm Declaration of 27 May 1938 committed themselves to closely following the principle of neutrality.¹⁷ As a matter of fact, the economic ties of the Baltic States very much dictated such a path of seeking closer cooperation.¹⁸ At a conference held in Tallinn on 2 November 1938, the Baltic States declared their intention to bring the Stockholm commitments into their national legislation.¹⁹ Yet by spring of 1939 the idea of neutrality of the Baltics was clearly only a fiction. Seeking sustained independence on this path was destined to failure. The Baltic States stood no chance in effectively pursuing the efforts of the Oslo Group, which proclaimed their neutrality. In any case, in 1940 even that latter group fell under enemy invasion and control. A Lithuanian historian of diplomacy, Algimantas Kasparavičius was thus accurate in giving his monograph on Lithuanian policy the title *Lithuania in 1938–1939: Illusions of Neutrality*.²⁰

A reconstruction of the views advanced by the Latvian political figures on the threat posed by the Third Reich allied with the USSR reveals a variety of contradictions. Moreover, it gives witness to a surprising permanence of certain convictions to which the actors of unfolding events grew accustomed, even as the developments proved those concepts outdated.

As late as on 28 April 1939, Latvia's Foreign Minister would declare that "in the event of German aggression on Latvia, the Soviets would immediately react with the military".²¹ As is known, Latvians accepted the German offer of a non-aggression treaty. Vilhelms Munters travelled to Berlin and was given an audience with Hitler on 7 June 1939, the same day that the treaty

was signed.²² Latvian chief diplomat conceded that the pact had little value, yet the country had no choice but to agree to the German initiative.²³ Through this demarche, Germany signalled to the Soviets its *désintéressement* with the region. Three months later, this would bring about a Soviet–German agreement on the division of spheres of influence in Eastern Europe. But such sequence of events was properly understood neither in Riga, nor in Warsaw.

Jerzy Kłopotowski followed closely the Latvian reaction to the German offer of a non-aggression pact. His report, dated 4 May 1939, offers an interesting perspective on the matter. On 2 May, Latvian Council of Ministers agreed to the German proposal. The following day, on the occasion of Polish national holiday, Kłopotowski had an opportunity to speak with Minister Munters. The latter explained that “as far as Latvia is concerned, its stance on the non-aggression pact with Germany was always a positive one; it was only the German government which, influenced by such or other factors, decided to finalise the matter, and this with regard to a whole range of countries in the north and south. Munters attaches no significant importance to this agreement, however he is convinced that Latvia could not have given a negative response to the German proposal.” Asked by the Polish diplomat “whether he currently expects any complications from the Soviets”, Minister Munters declared that “he does not believe the Soviets intend to intervene militarily in case of German aggression on the Baltic States. In the view of this experienced politician, all Soviet demarches have a purely demonstrative value.”²⁴ These views certainly correspond with those of Polish diplomats at the time, yet it is quite difficult to offer an unequivocal assessment of Munters’ overall stance. His views were prone to change and often to clear contradictions, with which observation Jerzy Kłopotowski confronted the Latvian Minister in their conversation on 4 May 1939.

June and July 1939 saw fruitless political consultations unfolding between London, Paris, and Moscow. The Soviets

demanded a clause on “indirect aggression” as well as the right to have their troops enter the territories of the Baltic States in advance of a European war. The British government decided not to yield to these demands, having in minds its international reputation and the fact that an agreement would constitute nothing less but the betrayal of the Baltic States. More interesting is the fact that the Polish diplomacy had information of the Soviet insistence to work out the details of the definition of “indirect aggression”, yet no documents are to be found attesting to this matter being consulted with Kaunas, Riga, or Tallinn.

In early July 1939, the Polish mission reported on the views held by the head of the Political Department in the Latvian Foreign Ministry, Director Masens, as well as those of the head of the Second Department of the General Staff, Col. Kikuls.²⁵ The former argued – quite as the Poles did – that the Soviet Union primarily aimed at maintaining a “free hand” in its relations with the two competing power blocks, without being bound by either one. As for the head of the Latvian intelligence, he held the view that Moscow would rather enter into an anti-German alliance with the Western democracies, since in the event of fruitless negotiations in Moscow, Germany would begin war and accomplish its goals in Eastern Europe as Russia stood passive.²⁶

An assessment prepared by Jerzy Kłopotowski on 15 August argued that Riga was witnessing a growing sense of anxiety. Nevertheless, as the Polish envoy reported, Latvians were unanimous in their conviction as to the need for “efforts and even significant sacrifices to keep strict neutrality in case of war”.²⁷ Today, this very perspective is quite naturally prone to criticism, yet at the same time it could inspire a question as to feasible alternatives. Latvia being bound to Poland, as the latter faced the threat of German aggression hardly offered a viable alternative.

The Latvians – as needs being underlined – overly trusted in the reassurances of the British envoy, Sir William Orde, who delivered a declaration to Minister Munters with a commitment that Latvian issues will not be an object of any secret accords

between the West and the USSR without Riga's involvement, or at least Great Britain will not be a party to any agreement that would decide the fate of the Baltic States without their knowledge.²⁸ Against this background, Minister Munters would make mistaken calculations arguing that “in the present moment, when the political negotiations in Moscow have been interrupted to give way to strategic counselling, it seems that the danger has been averted for the time being. Naturally, once the political negotiations resume, we will have to follow them closely. Nevertheless, Latvia trusts and wants to trust English reassurances.”²⁹ All the while, the British strategy did not foresee real military engagement in the Baltic region.³⁰ Thus, much similarity is to be found between the Polish and Latvian leadership in their mistaken reading of Britain's foreign policy and military strategy.

The Anglo-Franco–Soviet military negotiations – commencing on 12 August – saw the head of the Soviet delegation, Marshal Voroshilov, put forward demands with regard to Poland and Romania. The question of the Baltic States was not hinted at, giving the political elites of those countries, who only in July had deep apprehensions with regard to Soviet proposals on “indirect aggression”, grounds for optimism, however illusionary they may have been.

On 19 August, the day of the signing of the German–Soviet Trade and Credit Agreement in Berlin, the Polish envoy was received by the Latvian Minister of Foreign Affairs for a discussion on German–Soviet relations. Minister Munters thanked the Polish diplomat for Poland's understanding as regards Latvia's “full political independence”.³¹ The Polish envoy reported back to Minister Beck, “Munters does not believe that it [Russia] will decide to intervene at an early stage of the war (of course if not threatened directly). It is with all the composure and calculation that Russia chooses a moment most advantageous to it. In harshest of words, Munters criticised England's policy for its particular nervousness and haste in efforts at finalising the alliance with Russia. He claims that certain English circles fear that Russia will reach

an agreement with Germany. Munters believes this option to be completely eccentric – or in his words: “It is silly to believe a thing like that” (*C’est idiot de pouvoir supposer une chose pareille*).³²

It must be said that Munters’ reaction to the Hitler–Stalin pact echoed, in principle, the Polish assessments of the international situation. It highlighted the criticism of the British efforts aimed at accommodating the Soviets, while expressing reservation as to the possibility of a German–Soviet rapprochement.

Much as the Poles did, Munters feared the continued negotiations in Moscow more than an agreement between Berlin and the Soviets. It is striking how close those views on the Moscow negotiations were to those of the Polish Ambassador in the USSR, Waław Grzybowski, as reflected in his letter to Minister Beck dated 29 August.³³ Both the Latvian Minister and the Polish diplomat took a rather optimistic stance on the broken negotiations, which thus freed the Baltic States of the pressures regarding “indirect aggression” and Poland of the growing demands from Paris and London regarding the right of passage for the Red Army through Polish territory.

One matter, however, marked a divergence between Munters and Beck. Latvia’s Minister of Foreign Affairs seemed to suggest that the war can be avoided – a view which Beck did not share at all. In his conversation with the Italian envoy in Riga, Rogeri de Villanova, on 24 August 1939, Munters argued that the German–Soviet agreement would bring a certain detente in Europe and the pressures exerted by the Soviets on the Baltic States regarding the issue of “indirect aggression” will certainly weaken. Riga also counted on Poland to make concessions to Germany regarding Danzig, whose nonviolent *Anschluss* was to help save the peace.³⁴ In contrast, Beck and his main advisers saw clearly that the pact signed in Moscow would prompt the war, making it unavoidable. Polish Minister of Foreign Affairs had no doubts that the Soviets gave Hitler “green light” to attack Poland.³⁵ Yet neither he, nor his advisers did take into account the possibility of the Red Army striking from the East.

24 August is when Kłopotowski's report from his conversation with Munters the day before is dated. The two met at an event organised by the American envoy to Riga, John Wiley. Kłopotowski's memorandum for Minister Beck reads: "When I mentioned how soon the events of the past hours disproved the claim he made with such conviction only five days earlier – namely that only fools could believe in the possible accord between Germany and the USSR, Munters conceded that the recent events completely took him by surprise. He attempted to convince me that the signing of the German–Soviet non-aggression pact does not make anything definite (the fact of the signing and the treaty's text were still not known here). The Soviets – according to Munters – were preparing to take the most advantageous position in the poss[ible], future European war. Concluding, Munters cited a part of his conversation with the Soviet envoy [Ivan] Zotov who, when asked about the pact, was to state: "Today marks the end of the German era in Europe, and the beginning of the Soviet era."³⁶

The report of the Polish envoy to Riga, dated 24 August, concludes with a general observation that serves as a useful summary: "The signing of the German–Soviet Non-aggression Pact made an important impression in Latvia, causing disorder and partly even panic. The political spheres try to suggest that with the recent events, Latvia's and Estonia's chances for neutrality have significantly increased. The public comments on the recent agreement to the contrary, and the view as to a planned division of the Baltic States among Germany and Russia is quite common. (...) The council of ministers, which debated over the new situation, took no decisions; the need to closely monitor further developments was declared."³⁷

In his report of 25 August, Kłopotowski sent a summary of the talks he held with his French counterpart in Riga, Jean Tripier. The Polish diplomat wrote, "The French envoy Tripier, with whom I had a conversation today, declared that Russia gave Germany a free hand as regards Poland, and in return Russia

ensured German *désintéressement* with regard to the Baltic States. Tripier claims that the German–Soviet non-aggression pact makes void the alliance between the USSR and France, and this is how every Frenchman understands the matter.”³⁸ Tripier’s cautionary observations merit recognition.³⁹

Latvian press has been shaken by the Molotov–Ribbentrop Pact, seeing a wave of articles being published on this true “revolution” in international politics. “Latvian press published such a great number of articles on the recently signed German–Soviet Non-aggression Pact that there is hardly any space left for other news. Latvia’s daily papers underline that the signing of the pact pushes the threat of war away from the Baltic States. With the embrace of two great powers, at the present the Baltic States have nothing to fear, which might not be the case with a number of other European countries. (...) stresses that this introduces significant changes in the life of the Baltic and Northern states. The signing of the pact presently eliminates all danger of war that previously hanged over those countries” – reads an overview found in one of the Polish diplomatic reports from the latter days of August 1939.⁴⁰

On 25 August, the Polish press began publishing accounts from the Latvian press reports on the secret annexes to the non-aggression pact signed two days earlier in Moscow. One of those accounts, published in *Wieczór Warszawski*, particularly merits a reference: “As they report from Moscow, the non-aggression pact between Germany and Russia has a number of annexes, which concern the Ukrainian question, the Anti-Comintern pact, the Far East and the Baltic states. In those annexes, the Germans have committed to not mentioning the question of Ukraine, eliminating the Anti-Comintern pact and refraining from supporting Japan in case of a Russo–Japanese war. The annex, which concerns the Baltic states carries the decision to delineate spheres of influence in those countries, which should in fact make their consequent partition possible. Russia was to commit to supporting the German colonial demands.”⁴¹ These reports were far from

precise, yet remained accurate on one account. The pact signed in Moscow set out the fate of the Baltic States, although not only theirs.

On 29 August 1939, Jerzy Kłopotowski was received by the head of the Latvian Army, General Balodis. His wishes passed on to the Polish envoy were for “Poland not to give in and to win.”⁴² It seems quite probable that by then the chief of Latvia's army had already accepted the inevitability of war. Nevertheless, following their conversation, the Polish diplomat wrote to Warsaw reporting that the Latvians utterly do not want to think of and see the danger they are in. Similarly in Poland, there was regrettably a general feeling of optimism and lack of comprehension of the approaching military threat from the Soviets.

With diplomatic relations between Poland and Latvia severed, Kłopotowski summed up his efforts during his mission in Riga giving *pro memoria* the “final report”, dated for 17 October 1939⁴³. It offered an overview of his talks with Minister Munters in the latter days of August 1939, stressing that until the very end, the Minister refused to recognise that a secret agreement had been reached between Germany and the Soviet Russia. He rejected such a possibility even in the face of numerous claims that “the Soviets were given a ‘free hand’ in the Baltic region.” Latvia's Minister of Foreign Affairs argued that “the non-aggression pact is a bluff on the part of Germany, aimed to intimidate Europe.”⁴⁴ Those arguments were also present in the Polish assessments of the Hitler–Stalin pact.

Latvia's efforts to save its statehood at the price of strict neutrality were founded on illusions. Yet it merits recognition that Poland, having strained relations with Germany and the Soviets, could not have been seen as an attractive partner for the Baltic States. In Riga – as was the case in Kaunas, Tallinn, and Helsinki – the dominating fear was that of the Polish–German conflict, yet the possibility of the Soviets participating in the military effort and territorial conquest, without formally declaring a war, was beyond comprehension. 2 September 1939 saw Latvia

proclaim neutrality in face of the Polish–German war. Fifteen days later the Red Army attacked Poland.

*

There have been significant similarities between Polish and Latvian diplomatic leadership in their perception of international developments. First of all, both Warsaw and Riga saw the failure of the negotiations conducted in Moscow, as well as the efforts of the Western Powers to see the USSR join the anti-German alliance, as benefiting, in principle, Poland and the Baltic States, given the fears of Soviet demands as regards the right of passage for the Red Army. Second, both capitals were convinced that the ideological enmity between Germany and the Soviets precluded those powers from a close enough rapprochement that could lead them to divide Eastern Europe between themselves. Third, both the Polish and Latvian Ministry of Foreign Affairs acted on the premise that the Soviets did not seek peace but planned to assume the most favourable position for the USSR by keeping its neutrality vis-à-vis the two blocks of imperialist countries – thus precluding an alliance with either of them. Fourth, the Polish Ministry of Foreign Affairs interpreted all claims of agreement between Berlin and Moscow as German propaganda aimed at exciting fears in Poland and coercing it to give up without a fight, in view of the inescapability of its position.

Finally, it is difficult not to share the perspective offered by one of the most distinguished Polish historians, Piotr Wandycz, who wrote: “The fact that Beck and the general staff overestimated Polish military strength and underestimated that of Germany did not really change anything. Even if their calculations had been more accurate, a capitulation was out of the question.”⁴⁵ Anyone who knows the reality of European geopolitics in 1939 will clearly understand that even if the leaders of Poland or the Baltic States had known the contents of the secret protocol to the Molotov–Ribbentrop Pact, it could not have saved their countries’

independence or even partly modified the plan construed in Moscow and Berlin. The margin for maneuver left to Minister Beck, or even more so in the case of the Baltics, was reduced to zero.

Poland could not succeed in reopening the talks with Germany, since already in April 1939 Hitler declared that his demands and proposals had been rejected by the government in Warsaw and there could be no going back to them. Conceding to the Soviets the right of entry into Poland – in line with Stalin's demands put forward in August of that year – was out of the question. It would in effect mean relinquishing independence even before the war commenced. The fate of the Baltic States, which in October 1939 agreed to host Soviet military bases on their territories proved Minister Beck right in his thinking.

In contrast to the Polish leaders, Latvia's political forces – or those in Lithuania, Estonia, or Finland – did not have to face demands similar to those that Poland was presented with by Hitler in January and March 1939, and Stalin in August of that year. Neither were the Baltic States given guarantees by the Western Powers, nor were they bound through alliances. All these elements constitute an important difference in positions that distinguished Poland from its Baltic neighbours.

The broader context merits an additional comment from a historian of diplomacy. Clearly diplomatic documents cannot give a full witness to the general mood that accompanied such dramatic events as those of the latter half of August 1939. As a principle, a diplomat does not give a spontaneous expression of one's fears *pro foro externo*. Even when the position of one's country becomes hopeless, it can hardly be confirmed openly, as such a declaration would constitute an admission of failure and helplessness. It must thus be assumed that Minister Munters – as did Minister Beck – followed this very principle.

A historian of international relations is thereby inclined to reach the following conclusion. Poland's partition in September 1939 unleashed a whole sequence of territorial changes that were

forced on the nations of Central and Eastern Europe. Poles, Lithuanians, Latvians, Estonians, Fins, Romanians – were all its victims. Finland was the only one which did not fall, having defended its independence in the “Winter War”. The heroism of its soldiers and the wisdom of its government merit particular recognition.

*

The Third Reich was the force that unleashed World War II, yet it was the Soviet Russia that gained most and at the lowest cost in 1939. Its conquests brought crucial territorial gains, acquired in alliance with Germany.

On 7 September 1939, when the war had already started, the leader of the Communist International, Georgi Dimitrov, was told by Stalin that the possible disappearance of the Polish state from the map of Europe would be highly desirable, as it would open new possibilities “to extend the socialist system.”⁴⁶ Stalin’s statement is yet another of the most telling proofs undermining the claims that in the 1930s the Soviet Union had reconciled with the territorial decisions taken at the Paris Peace Conference – where Russia was not present – and in Riga.

A renowned German historian, Martin Broszat accurately acknowledged that in Stalin, Hitler found a partner to lead a total war of destruction – “a partner equally willing to dispose of foreign territories (...) thinking in terms of (...) interest over vast territories.”⁴⁷ The two totalitarian systems might have had opposing ideological fundamentals, yet they also had many similar characteristics.

Consequently, “Russian invasion of Central Europe can not be presented in the spirit of Soviet interpretations as ‘a common reaction to German aggression.’” Soviet Russia had “a far-reaching ‘programme’ aimed at ‘extending the Soviet rule in Europe – after the expected defeat of Germany in the war in the West – well into the continent’s centre, and assuming a confrontational

stance vis-à-vis the United States and Great Britain.” Such were the conclusions of yet another German historian, Andreas Hillgruber⁴⁸. Undeniably, he was right. There can be no doubt that in the long-term perspective, it was the Soviet Union which came to benefit most from the pact with the Third Reich, whose leader, in the end, proved unable to impose his will on the world, yet waged a terrible war on Europe, which ended with Soviet domination over the continent's Central-Eastern part.

REFERENCES

- ¹ Two bilateral defensive treaties between Latvia and Estonia were signed in 1923 and 1934, respectively. They preceded and complemented the Baltic Entente system.
- ² For an in-depth analysis of the two demarches, see: Marek Kornat (2012). *Polen zwischen Hitler und Stalin. Studien zur polnischen Außenpolitik in der Zwischenkriegszeit*. Berlin – Brandenburg (Chapter II); and Marek Kornat (2012). *Polityka zagraniczna Polski 1938–1939. Cztery decyzje Józefa Becka*. Gdańsk (Chapter III).
- ³ For a very concise analysis of the Polish–Latvian diplomatic relations see: Piotr Łossowski (1990). *Łotwa nasz sąsiad. Stosunki polsko-łotewskie 1918–1939*. Warszawa. For a more comprehensive discussion of this matter, see: Andrzej Skrzypek (1997). *Stosunki polsko-łotewskie: 1918–1939*. Gdańsk. The two volumes by Polish historians essentially focus on bilateral relations between Warsaw and Riga. Consequently, Andrzej Skrzypek leaves aside the analysis of the Hitler–Stalin pact (pp. 140–141), while Piotr Łossowski offers only a most brief discussion of its context. Thus the Polish historiography still awaits a comprehensive synthesis of the Polish–Latvian relations in the interwar period.
- ⁴ This is the view held by the Polish historiography, which is essentially in line with the arguments of the most prominent Latvian expert on relations with Poland, Erik Jekabsons. See: Erik Jekabsons (1993). *Stosunki polsko-łotewskie na przestrzeni dziejów*. In: Edward Walewander (ed.). *Polacy na Łotwie*. Lublin.
- ⁵ For my comparative study of the perspectives advanced by Poland and the Baltic States on the approaching threat related to the rapprochement between Berlin and Moscow, see: Marek Kornat (2002). *Państwa bałtyckie między Niemcami a ZSRR w roku 1939. Przegląd Wschodni*, Vol. 2 (30), pp. 292–334.
- ⁶ The various issues raised in this article have already been discussed in a number of my works: Marek Kornat (2002). *Polska 1939 roku wobec paktu Ribbentrop–Mołotow. Problem zbliżenia niemiecko-sowieckiego w*

- polityce zagranicznej II Rzeczypospolitej*. Warszawa; idem, *Polen zwischen Hitler und Stalin. Studien zur polnischen Außenpolitik in der Zwischenkriegszeit*, pp. 183–224; idem, *Polityka zagraniczna Polski 1938–1939. Cztery decyzje Józefa Becka* (Chapter VI); Marek Kornat (2009). Choosing Not to Choose in 1939: Poland's Assessment of the Nazi-Soviet Pact. *The International History Review*, Burnaby/British Columbia, vol. XXXI, No. 4, pp. 771–797; Marek Kornat (2009). Sehenden Auges. Polens Außenpolitik vor dem Hitler-Stalin Pakt. *Osteuropa*, Berlin, vol. 59 (7–8), pp. 47–74.
- ⁷ Stanisław Żerko (ed.) (2005). *Polskie Dokumenty Dyplomatyczne. Styczeń – sierpień 1939*. Warszawa (hereinafter: PDD/1939/I), p. 786.
- ⁸ Józef Zarański (ed.) (1972). *Diariusz i teki Jana Szembeka (1935–1945)*, vol. 4 (1938–1939), London, pp. 691–705. The diary of Polish Deputy Minister for Foreign Affairs, Jan Szembek, remains the key source in reconstructing the thinking of Polish decision-makers and diplomats at the end of 1939. The citations referred to here can be found in the French edition: Leon Noël (ed.) (1952). *Comte Jean Szembek: Journal 1933–1939*. Paris.
- ⁹ Juliusz Łukasiewicz (1995). *Dyplomata w Paryżu 1936–1939*. Henryk Bułhak, Waclaw Jędrzejewicz (eds.). Warszawa, p. 328.
- ¹⁰ Józef Zarański (ed.) (1972). *Diariusz i teki Jana Szembeka*, vol. 4 (1938–1939), London, p. 701.
- ¹¹ For a discussion of this matter, see: Bernard Michel. (1981). La formation du Ministère des Affaires étrangères et le personnel diplomatique en Pologne de 1918 à 1939. In: Ulrich Hausteijn, Georg Strobel, Gerhard Wagner (eds.). *Ostmitteleuropa. Berichte und Forschungen*, Stuttgart, pp. 403–421; Piotr Lossowski (1992). *Dyplomacja Drugiej Rzeczypospolitej*. Warszawa.
- ¹² Józef Zarański (ed.) (1972). *Diariusz i teki Jana Szembeka*, vol. 4 (1938–1939), London, p. 121.
- ¹³ Marek Kornat (2011). The Polish Idea of the Third Europe (1937–1938). A realistic concept or an ex-post vision? *Acta Poloniae Historica*, No. 103, pp. 101–126; Marek Kornat. *Polen zwischen Hitler und Stalin. Studien zur polnischen Außenpolitik in der Zwischenkriegszeit*, pp. 119–138.
- ¹⁴ Albert Tarulis (1959). *Soviet Policy toward the Baltic States 1918–1940*. Notre Dame, p. 146. For a valuable monograph, see also: Seppo Myllyniemi (1979). *Die baltische Krise 1938–1941*. Stuttgart.
- ¹⁵ Polish envoy in Kaunas, Franciszek Charwat, reporting to Minister Beck, report dated 5 January and 4 February 1939, Archiwum Akt Nowych in Warsaw (Central Archives of Modern Records, hereinafter: AAN), MSZ, vol. 5195A.
- ¹⁶ Jerzy Kłopotowski reporting to Minister Beck, 5 February 1939, PDD/1939/I, p. 73.

- ¹⁷ French envoy in Tallinn, Jean Helleu reporting to the Ministry of Foreign Affairs in Paris, 30 May 1938 (telegram 109), Archives du Ministère des Affaires Etrangères (Paris – La Courneuve), serie: Europe 1918–1940, Pays baltes 1102/3.
- ¹⁸ See: Bolesław Polkowski (1937). The Foreign Trade of the Baltic Countries in 1935. *Baltic and Scandinavian Countries*, Vol. III, No. 2, pp. 296–304.
- ¹⁹ See: Władysław Kulski, Michał Potulicki (1939). *Współczesna Europa polityczna*. Warszawa, pp. 470–472. Compare also: Brita Skottsberg Ahman (1950). Scandinavian Foreign Policy, Past and Present. In: Henning Friis (ed.). *Scandinavia Between East and West*. Ithaca, pp. 255–306.
- ²⁰ Algimantas Kasparavičius (2010). *Lietuva 1938–1939 m.: neutraliteto iliuzijos*. Vilnius.
- ²¹ Jerzy Kłopotowski reporting to Minister Beck, 28 April 1939, AAN, MSZ, vol. 6189.
- ²² For the text of the document, see: *Akten zur deutschen auswärtigen Politik, Serie D: 1937–1945, vol. VI: Die letzten Monate vor Kriegsausbruch. März bis August 1939*, Baden-Baden, 1956, document 485, p. 542.
- ²³ Jerzy Kłopotowski reporting to Minister Beck, 4 May 1939, PDD/1939/I, p. 415.
- ²⁴ Ibidem.
- ²⁵ Memorandum by the counsellor of the Polish mission in Riga, Stanisław Siemiński, annexed to the report by Jerzy Kłopotowski for Minister Beck dated 1 July 1939, AAN, MSZ, vol. 6189.
- ²⁶ Ibidem.
- ²⁷ Piotr Łossowski (1960). *Łotwa nasz sąsiad. Stosunki polsko-łotewskie 1918–1939*, p. 60.
- ²⁸ Jerzy Kłopotowski reporting to Minister Beck, 2 June 1939, AAN, MSZ, Vol. 6189.
- ²⁹ Jerzy Kłopotowski reporting to Minister Beck, 19 August 1939, PDD/1939/I, p. 772.
- ³⁰ Polish historiography offers a well-documented monograph on the British policy towards the Baltic region, authored by Mieczysław Nurek (1988). *Polityka Wielkiej Brytanii w rejonie Morza Bałtyckiego w latach 1935–1939*. Gdańsk. See also: Mieczysław Nurek (1992). Great Britain and the Baltic in the last months of peace, March – August 1939. In: John Hiden, Thomas Lane (eds.). *The Baltic and the Outbreak of the Second World War*. Cambridge, pp. 21–49.
- ³¹ Piotr Łossowski (1990). *Łotwa nasz sąsiad. Stosunki polsko-łotewskie 1918–1939*, p. 60.
- ³² Jerzy Kłopotowski reporting to Minister Beck, 19 August 1939, PDD/1939/I, p. 772.

- ³³ Józef Zarański (ed.) (1972). *Diariusz i teki Jana Szembeka*, Vol. 4 (1938–1939), London, pp. 771–772.
- ³⁴ Italian envoy in Riga, Rogeri de Villanova, reporting to Minister Galeazzo Ciano in Rome on 24 August 1939: “Munters looked satisfied with the German–Soviet Non-aggression Pact, as it seems to diminish, at least for the time being, the threat to which the Baltic states would be exposed, had the USSR actually allied itself with the Western Powers. He considered implausible and unverifiable the rumours circulating here yesterday, according to which the Reich would give the USSR a free hand in the Baltic countries and especially in Estonia. On the other hand, the persistently difficult, general political situation did not diminish the dangers facing Latvia due to its geographical proximity to Poland. However, he still hoped that the latter would have been able to prevent an armed conflict with Germany, accepting the Anschluss of Danzig based, for instance, on the decision of the League of Nations. Commenting on the German–Soviet relations, Munters mentioned the obvious Anglo–French gullibility and short-sightedness in persisting to believe in Soviet’s good intentions to help anyone, advertising their possible support with exaggerated moral relevance. In any case, Munters seemed sceptical about the permanence of German–Soviet relations founded on the new Non-aggression Pact. Finally, he expressed interest in the Foreign Minister’s visit to Berchtesgaden, in the related visit of the Minister of Foreign Affairs of Hungary, as well as, more generally, in the position of the Royal Government on current developments.” See: *I Documenti Diplomatici Italiani*. Ottava serie 1935–1939, Roma 1953, vol. XIII, 12 August – 3 September, document 209, p. 137.
- ³⁵ This is confirmed by the notes made by the Deputy Minister Jan Szembek on 22, 23 and 24 August 1939. See: Józef Zarański (ed.) (1972). *Diariusz i teki Jana Szembeka*, Vol. 4 (1938–1939), London, p. 690 and 692. Notes on the conversations with Michał Łubieński (chief of Beck’s Cabinet) and with Beck.
- ³⁶ Jerzy Kłopotowski reporting to Minister Beck, 24 August 1939, *PDD/1939/I*, p. 799.
- ³⁷ *Ibidem*, p. 800.
- ³⁸ Jerzy Kłopotowski reporting to Minister Beck, 25 August 1939, *PDD/1939/I*, p. 803.
- ³⁹ Jean Tripier served as the French envoy to Riga from 23 December 1930, having previously been posted as the French Ambassador in Warsaw.
- ⁴⁰ Report by the mission in Riga to the Ministry of Foreign Affairs in Warsaw, dated 27 August 1939, AAN, MSZ, Vol. 6664.
- ⁴¹ Quoted in: Stanisław Gregorowicz, Michał J. Zacharias (1995). *Polska – Związek Sowiecki. Stosunki polityczne*. Warszawa, pp. 203–204.

- ⁴² Piotr Łossowski (1990). *Łotwa nasz sąsiad. Stosunki polsko-łotewskie 1918–1939*, p. 60.
- ⁴³ The diplomatic relations between Latvia and the Polish government in exile were severed as a result of Soviet pressures exerted on Riga in October 1939. Consequently, Jerzy Kłopotowski left Riga. His final report entitled Latvia's situation over the past 12 months – attitude toward Poland, Germany and the USSR was dated 17 October 1939. The report is quoted in: Marek Kornat (2000). *Dyplomacja państw bałtyckich w obliczu układu Ribbentrop–Mołotow w świetle nowych dokumentów. Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej*, Vol. 35, pp. 211–217. The original document is held in the archives of the Polish Institute and Sikorski Museum in London, sign. A.XX.5/14.
- ⁴⁴ Marek Kornat (2000). *Dyplomacja państw bałtyckich w obliczu układu Ribbentrop–Mołotow w świetle nowych dokumentów*, p. 216.
- ⁴⁵ Piotr Wandycz (1988). *Polish Diplomacy 1914–1945: Aims and Achievements*. London, p. 26.
- ⁴⁶ Georgi Dimitrov (2003). *The Diary of Georgi Dimitrov, 1933–1949*. Ivo Banac (ed.). New Haven/London, p. 116.
- ⁴⁷ Martin Broszat (1961). *Narodowo-socjalistyczna polityka w sprawie Polski 1939–1945*. Warszawa, p. 14. For the German original see: Martin Broszat (1961). *Nationalsozialistische Polenpolitik (1939–1945)*. Stuttgart.
- ⁴⁸ Andreas Hillgruber (1989). *Der zweite Weltkrieg. Kriegsziele und Strategie der großen Mächte*. 5th edition. Köln, p. 59. See also: Ernst Topitsch (1990). *Stalins Krieg. Die Sowjetische Langzeitstrategie gegen den Westen als rationale Machtpolitik*. Herford, p. 30.

LATVIJAS REAKCIJA UZ MOLOTOVA–RIBENTROPA 1939. GADA 23. AUGUSTA PAKTU: POLIJAS DIPLOMĀTIJAS REDZĒJUMS

Mareks Kornats

Polijas ZA Vēstures institūta un kardināla Višņiška Juridiskās un Administrācijas nodaļas profesors Varšavā. Nodarbojas ar Polijas diplomātijas, totalitāro iekārtu, 20. gs. starptautisko attiecību, kā arī 19.–20. gs. poļu politikās domas attīstības vēsturi.

Raksts veltīts Lavijas valdības un diplomātisko aprindu reakcijai uz 1939. gada 23. augusta Molotova–Ribentropa paktu, balstoties uz Polijas Ārlietu ministrijas dokumentiem. Raksta mērķis ir poļu dokumentu gaismā

atspoguļot un izvērtēt Polijas un Latvijas nostāju pret ļoti draudīgu apvērsumu starptautiskajās attiecībās – divu totalitāru lielvalstu savienību. Tiek secināts, ka, līdzīgi poļiem, Latvijas ārlietu ministrs Vilhelms Munters vairāk baidījās no Maskavas sarunu turpināšanās nekā no Berlīnes–Maskavas vienošanās, turklāt Latvijas valdība un tās ārlietu ministrs līdz pēdējam ticēja, ka karu iespējams novērst.

Atslēgas vārdi: Polija, Latvija, Molotova–Ribentropa pakts, Otrais pasaules karš.

Kopsavilkums

Raksts veltīts Latvijas diplomātijas reakcijai uz Molotova–Ribentropa paktu Polijas Ārlietu ministrijas dokumentu gaismā. Autors izvērtē Polijas un Latvijas diplomātijas nostāju pret ļoti draudīgu apvērsumu starptautiskajās attiecībās – divu totalitāru lielvalstu savienību. Slepēnā protokola saturs Varšavā nebija zināms. Vienlaikus Polijas diplomātiskā korespondence ļauj izdarīt pieņēmumu, ka poļu diplomātija nesaņēma no Latvijas Ārlietu ministrijas nekādu informāciju par šo tēmu. Latvijas ārlietu ministra Vilhelma Muntera reakcija uz Hitlera–Staļina paktu vērtējama kā pamatos līdzīga poļu nostādnēm par starptautisko stāvokli. Tā atspoguļo viņa kritisko nostāju pret Lielbritānijas centieniem panākt Padomju Savienības labvēlību, viņam vienlaikus šauboties par vācu-padomju tuvināšanās iespējamību. Līdzīgi poļiem, Munters vairāk baidījās no Maskavas sarunu turpināšanās nekā no Berlīnes–Maskavas vienošanās. Pārsteidzoši līdzīgi par Maskavā noslēgtā pakta nozīmi izteicās Polijas vēstnieks PSRS Vaclavs Gžibovskis savā ziņojumā ministram Juzefam Bekam 1939. gada 29. augustā. Gan Varšavā, gan Rīgā pozitīvi tika novērtēta Maskavas sarunu izjukšana, šīm sarunām atbrīvojot Baltijas valstis no spiediena “netiešās agresijas” definēšanas jautājumā, kas varēja dot pamatojumu Padomju Savienībai okupēt Baltijas valstis ar Rietumu lielvalstu piekrišanu. Trīspusīgo Maskavas sarunu izjukšana atbrīvoja arī Poliju no arvien uzstājīgākajām Parīzes un Londonas prasībām piekrist Sarkanās armijas cauriešanai tās teritorijai. Tomēr Muntera un Beka uzskatos bija liela atšķirība. Izskatījās, ka Latvijas ārlietu ministrs vēl ticēja iespējai, ka izdosies izvairīties no Eiropas kara. Beks pēc 1939. gada 23. augusta tam vairs neticēja.

THE REBELLIOUS REPUBLIC: THE 1958 EDUCATION REFORM AND SOVIET LATVIA

Michael Loader

Ph. D., Postdoctoral Fellow at the International Center for the History and Sociology of World War II and its Consequences, National Research University – Higher School of Economics, Moscow, Russia.

Research interests: Soviet Latvia, nationality policy and ethnic relations in the USSR, and Soviet high politics.

Current research theme: Portrait of a Latvian Stalinist: The Career of Arvīds Pelše.

Provisional Title of Monograph in Preparation: *Khrushchev's Thaw in Soviet Latvia: National Politics, 1953–1961*.

In 1958, Soviet Premier Nikita Khrushchev attempted to reform the Soviet education system. The reform effectively proposed making studies of the titular language in schools in each Soviet Republic voluntary. This was not, however, the Stalin era. The Latvian national communists considered the reform as a linguistic Russification campaign and took advantage of the circumstances of Khrushchev's de-Stalinisation programme to vociferously oppose Moscow's imposition of the reform, drawing on public support in a uniquely free and unfettered debate in Latvia. This article examines the national communist challenge towards the reform and explores the impact of this resistance on the centre–periphery relationship.

Key words: Thesis 19, Khrushchev, education reform, national communism, Latvian politics.

Relations between Soviet General Secretary Nikita Khrushchev and the Latvian national communists were convivial after 1956.¹ Khrushchev's denunciation of Joseph Stalin's cult of personality at a closed session of the 20th CPSU Congress in February 1956 encouraged local leaders in the Soviet Republics to carry Khrushchev's de-Stalinisation campaign to the Soviet periphery. Khrushchev accepted, or at least did not obstruct, national

communist initiatives, considering them to be in the spirit of the 20th Party Congress's decisions. Yet, despite Khrushchev's initiatives to limitedly decentralise the Soviet system, he was not explicit about the extent to which leaders in the Soviet Republics could pursue reforms. The geniality between Khrushchev and the national communists was severely strained when the national communists opposed Khrushchev's flagship education reform in late 1958. The republics were still expected to submit to the Centre's will.

We can view the struggle between Latvia and Moscow, the national communists and Khrushchev, as a centre–periphery tug of war. A microcosm of the wider Khrushchev Thaw experience, Moscow tolerated a remarkably free and unfettered debate about the education reform both in government and among the general public but eventually the Centre forced the reform through despite opposition. This article seeks to show how the struggle over the education reform delimited the acceptable bounds for local-decision making and reflected the limits of liberalisation in Khrushchev's USSR. The national communists' aim to redress the balance of centre–periphery relations in favour of greater local autonomy involved resisting central initiatives such as the education reform. Their stark challenge to the Centre over the education reform, which was fundamentally about language policy, exposed the disquieting reality that despite de-Stalinisation, Moscow was still prepared to run roughshod over local sensibilities and risk actively reverting to pre-1953 linguistic Russification.

There has been some dedicated scholarly attention towards the issue of the 1958 Soviet education reform in articles and book chapters in both the Soviet and post-Soviet periods. Yaroslav Bilinsky's 1962 article "The Soviet Education Laws" and R. Schlesinger's 1959 article "The Educational Reform" both published in *Soviet Studies* represent the standout English language historiography of the Soviet period on this topic. Both these studies broadly examined the subject of the education reforms

but did not specifically focus on the impact of the reforms upon Latvia and Latvia's role in resisting them. Since the collapse of the Soviet Union, historiographical discussion on the subject has been revived. In the West, this was namely by Jeremy Smith's 2003 article "Republican Authority and Khrushchev's Education Reform in Estonia and Latvia 1958–1959", which appeared as a book chapter in Olaf Mertelsmann's edited volume *The Sovietisation of the Baltic States 1940–1956*. In Latvia, Daina Bleiere provides a significant historiographical contribution to this topic, which focuses on the effects of the reform in Latvia. In 2004, Bleiere published an article entitled "Nacionālkomunisms Latvijā un 1959. gada Latvijas PSR izglītības likums" (National communism in Latvia and the 1959 Latvian SSR Education Act) in issue number 1 of *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls* (Journal of the Institute of Latvian History). Bleiere revised her conclusions in two further articles for *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls* in issues one and three in 2013, entitled "Vispārējās izglītības sovetizācija Latvijā: padomju cilvēka veidošana mācību procesā (1944–1964)" (The sovietisation of general education in Latvia: The formation of the Soviet man in the learning process) and "Nikitas Hruščova izglītības reformas un vispārējās izglītības sovetizācija Latvijā" (Nikita Khrushchev's education reforms and the sovietisation of general education in Latvia).

Khrushchev unveiled his so-called Thesis 19 to the CPSU CC on 12 November 1958 as a component of a general restructuring of secondary and higher education.² The reform was debated at the USSR Supreme Soviet in December 1958. Khrushchev's reform was designed to modernise and standardise the USSR's education system, with an increased emphasis on practical work experience. One component of the reform was related to language instruction. The bone of contention in Thesis 19 was the proposal to allow parents to decide whether a student in the Soviet Republics (excluding the Russian Republic) studied the local nationality's language or not. Under Stalin, it had been mandatory for all students in the Soviet Republics to study three

languages: Russian, the titular nationality's language, and one foreign language. Introducing parental choice, the theses stated, "would be more democratic and would eliminate excessive overburdening of pupils studying languages".³ This was essentially, however, an attack on the primary status of the titular language in each republic.

The rationale behind instituting optional secondary language training was to reduce the course load on students in the republics already overburdened by the additional course requirements imposed by the reform. Across their education, students studied Latvian for 2–3 hours a week totalling 700 hours of study (the equivalent of almost a school year).⁴ Supporters of the policy welcomed it as a democratic reform; parents could choose the language in which their children would be taught.⁵ While greater choice in the education system would ordinarily have received public support, Thesis 19 instead provoked vehement opposition among the non-Russian republics' titular nationalities. These non-Russian nationalities feared that Russian students' parents would prevent their children from learning the local language. In theory, studying the Russian language also became voluntary. Yet, as the USSR's lingua franca, knowledge of Russian was necessary for career advancement. Fluency in Russian was a requirement for attendance at universities and practically a prerequisite for professional development. Michael Widmer notes that even if some non-Russian schools took advantage of their option not to offer Russian, many parents decided to send their children to Russian schools.⁶ Therefore, students of all Soviet nationalities had no realistic option but to study Russian.

The provisions of Thesis 19 triggered widespread opposition across the USSR but the most virulent resistance came from Latvia and Azerbaijan. A conflict had been brewing for several years as pressure built for a universal education system that reflected the Russian language's dominance. The issue surfaced in October 1956 at the Inter-republic Academic Conference on "Questions of Improving Russian Language Instruction in

National Schools”. The struggle between Moscow and Latvia over Thesis 19’s implementation represented the most concerted attempt by any republic to test and redraw the limits of the Soviet Republics’ authority vis-à-vis the Centre in the new era of centre–periphery relations ushered in by the 20th Party Congress.

In 1958, knowledge of Latvian among the younger Russian generation was dismal. That year Russian language schools, attended mainly by Russian children, introduced a Latvian language exam. On 3 July, *Skolotāju Avīze* (The Teacher’s Newspaper) evaluated the results of this examination and determined low comprehension levels in grammar and reading. A significant number of Russian students were unable to name historical Latvian figures.⁷ In 1956, the national communists had launched an ambitious language initiative designed to redress Stalinist Russification policies by combating ignorance of the Latvian language. In an effort to restore the primacy of the Latvian language, the national communists enacted a law making knowledge of Latvian and Russian mandatory for Communist Party employees, government functionaries and service sector personnel. The education reform threatened to undermine the national communists’ language initiative just as the two-year deadline set by the law for gaining competency in both Russian and Latvian was approaching.

Pārsla Eglīte and Ilmārs Mežs estimate that between 1946 and 1955, Latvia experienced net migration of 328 400 people, primarily from Russia, Ukraine, and Belorussia.⁸ After the influx of so many Slavs, the national communists were sensitive to Latvians’ perception of Soviet rule because they wanted to improve the Party’s image in order to increase the proportion of Latvian membership within the Party, and thus solidify the new Latvian grip on the republic’s leadership. Thesis 19 threatened this aim because it was tantamount to extending further privileges to Russians at the expense of the status of the Latvian language. As William Prigge puts it, “if the local language was not mandatory, then it almost certainly would be marginalised”⁹

Fearful of stoking local resentment, the national communists were hesitant to enact the reform. The national communists considered Thesis 19 a display of cavalier Russian chauvinism, evidence of Russians' unwillingness to learn indigenous languages, an attempt by Moscow to undermine local languages, and ultimately linguistic Russification because, in practice, Latvians still had to learn Russian.¹⁰

There was another reason why the national communists preferred the status quo. In 1952, Russian schools in Latvia transitioned to a 10-year system but Latvian schools preserved the tradition of an extra, 11th year of schooling. This meant that Latvians and Estonians were generally better educated than local Russians, and consequently, often had access to superior employment.¹¹ The national communists defended 11-year schooling long before Thesis 19 appeared. In July 1956, national communist Education Minister Vilis Samsons reinforced the national communists' commitment to Latvia's school system in a speech to the Latvian Supreme Soviet. He declared that if Latvian schools were to transition to 10-year schooling it would "be a step backwards".¹² Yet, Thesis 19 envisioned a universal 10-year education system throughout the USSR.

THE DEBATE IN LATVIA

At a meeting of the Riga Party *aktiv* on 22 November 1958, the ostensibly neutral Council of Ministers Chairman Vilis Lācis took the lead in challenging the implementation of Thesis 19 and ignited the debate on the subject. He questioned the logic of making second language study optional because "knowledge of both Russian and the republics' languages was necessary for working in Latvia and other Soviet Republics", and for continuation of one's education outside the RSFSR. Therefore, the law was "somewhat difficult to realise practically". Lācis found that the termination of compulsory language study would "hardly promote the strengthening of peoples' friendship" and he

considered it “advisable to hear the opinion of teachers and the general public on this issue”, encouraging them to join the debate and “speak out”.¹³ Over the next month, the Party press were inundated with letters criticising Thesis 19 and supporting Latvian proposals for extended schooling and continued obligatory Russian and Latvian courses.

Historians are struck by the debate’s remarkably forthright tone. Prigge believes the national communists encouraged a wide public debate on the education reform, harnessing the power of public opinion in order to galvanise support for their resistance to Thesis 19. “The Latvian public,” he wrote, “which for over a year had become accustomed to being consulted, was mobilised by Lācis’s call”.¹⁴ Yaroslav Bilinsky supports this notion. According to Bilinsky, the education reform did not follow the usual pattern of universal endorsements from a spectrum of parents, teachers, school administrators, and Party officials, officially sanctioned rallying of public opinion, a controlled discussion, and the “Supreme Soviets affixing their rubber stamps after a brief and perfunctory debate”. Instead, there was a “comparatively free expression of real differences of opinion among party officials, educators and parents. (...) The most striking challenge to the central government, however, was provided by Latvia”.¹⁵ According to Jeremy Smith, the reason for the extraordinarily unrestrained debate on Thesis 19 stemmed from Khrushchev’s activist regime, which “sought reform in a number of areas, and called publicly for regional input into policy-making as well as implementation of policy”.¹⁶

At the 22nd November meeting, others echoed Lācis’s sentiments. Deputy Education Minister Erna Purvinska insisted that “the unburdening of pupils should not be at the expense of language”. Purvinska viewed competency in Russian and Latvian as equal:

Can I refuse to allow the study of Russian in Latvian schools, the language, which is a powerful means of international communication and familiarises people with the riches of

Russian culture? – I think no! Can Russian schools abandon the study of Latvian to children who in the future will live and work in Latvia, who will continue to study at universities in Latvia? – Just the same, I do not think so!¹⁷

National communist Milda Vernere, Director of Riga Secondary School No. 49, followed Purvinska's speech, pouring scorn on the reform's voluntary principle in language study:

I join the teachers and a great majority of parents who think that democracy in relation to language learning in school is irrelevant (...) If we do not establish a strict order in language learning, then there will be irresponsible parents who want their children to learn only one language. (...) I believe that every citizen should know both languages, because otherwise we will have a situation where no one can talk in institutions without an interpreter.

Vernere went on to blame the situation of overburdened students "borrowing the programme of Russian Republic schools instead of aligning [our curriculum] with [Latvia's] peculiarities". She went so far as to urge Latvia's leaders to suggest to Moscow that Thesis 19 should be abandoned.¹⁸ Her zeal in opposing Thesis 19 likely played a part in her dismissal in 1962 during the purge of the Latvian national communists. At a teachers' meeting at the Academy of Sciences on 1 December, there was a lively debate between members of the school parents' committee. Mokrinska, Director of Riga Secondary School No. 22, announced that there was a consensus among teachers that 11-year schooling should continue following consultation on the reform because Russians needed to learn Latvian and after school many graduates remained in Latvia or attended the republics' higher education institutions.¹⁹

While spokespeople from the Baltic Republics and the Caucasus advocated continuance of the status quo, they understood that this might put the republics' school graduates at a disadvantage against Russian school graduates in the RSFSR. In those schools, only two languages were required (Russian and

one foreign language) compared to three in the Union Republics. Therefore, as a solution, Lācis and the national communists proposed a further year of schooling (12 years in total) to ensure that students were not overburdened. In addition to Russian and Latvian language study, Samsons wrote in December 1958 that “it is necessary to provide at least basic information on the history, literature and geography of Latvia, and the traditional subjects of our republic (e.g. singing)”. Samsons estimated that the assimilation of all this knowledge would require over 900 hours, totalling almost another school year. Consequently, Samsons suggested some primary education could be transferred to secondary education to reduce the load on younger students.²⁰ Ivan Kairov, President of the USSR Academy of Pedagogical Sciences, opposed extending obligatory education by two years because it would strain resources, which were already fully exhausted by the suggested one-year extension, and would delay entrance into the workforce and higher education.²¹

The impassioned responses of the Latvian public to the law were matched only by the extraordinary frankness of the debate. Discussions took place at workers’ meetings in factories and *kolkhozy* (collective farms), Party cells, open Party meetings, teachers’ meetings, parents’ conferences in schools, and especially in the press. This was because in the context of the Thaw, Moscow initially encouraged a genuine discussion in the republics and the presentation of realistic proposals.²² The national communists recognised this. Samsons wrote in the journal *Kommunist Sovetskoi Latvii* (Communist of Soviet Latvia), “the CPSU CC is not afraid to disregard the usual views on education, looking for creative new ways for its further development in consultation with the broad masses of the people”.²³ The national communists used the lenient circumstances provided by the Thaw to their advantage by appealing for public support to provide them with greater leverage to amend the law.

In the press, there was a flood of articles supporting Lācis and Samsons in their proposals to extend schooling to 12 years

in order to retain instruction in three languages. Some articles were from concerned officials in the republics' education departments. M. Kalniņš, Head of Liepāja Education Board, wrote in the Russian language daily newspaper *Sovetskaia Latviia* (Soviet Latvia) that “the question of the length of secondary education in our republic should be solved on the basis of local conditions. Eight-year training is insufficient. I believe that our republic requires nine-year compulsory [secondary] schooling”.²⁴ On 19 December, national communist Jānis Ģībietis, Head of Riga City Education Department, wrote to the newspaper *Trud* (Labour) in support of an extra secondary school year. A survey of readers' letters published in *Sovetskaia Latviia* indicated that most respondents favoured a continuation of the existing arrangement for compulsory second language study.²⁵ A significant portion of the discussion was devoted to the necessity for children to acquire knowledge of Latvian history and geography. In defiance of Thesis 19, the national communists requested that the Latvian school curriculum be revised to allow more hours to study Latvia's geography, history, language, and literature.²⁶ In 1958, the Education Ministry developed its own curriculum, focusing on Latvian history and other subjects related to Latvia.²⁷

The other side of the education debate, however, was ignored. Daina Bleiere notes that the republic's press gave a one-sided presentation of the discussion.²⁸ Yet, there was support for the All-Union law in Latvia. Doctoral candidate P. Kunin from the Latvian State University's Theoretical Physics Department complained in the newspaper *Sovetskaia molodezh'* (Soviet Youth) that 12-year schooling would be “contrary to national interests”.²⁹ The Chairman of Daugavpils Pedagogical Institute reviewed letters sent to *Sovetskaia Latviia*. A number of letters argued in favour of “the principle of voluntary participation in the study of languages”. Pensioner F. Perezhilo wrote, “Let the parents decide the language of instruction of their children and whether they need to learn an additional language. No doubt, the majority of parents will solve this issue correctly”. There was some support

for Latvian language learning but usually with the proviso of changing the methodological approach to teaching spoken Latvian rather than grammar. Many letters expressed the idea that “there cannot be a cultured person in the Soviet Union who does not speak Russian”. The head teacher of Talsi Secondary School E. Veisbergs wrote, “the Russian language is our second native language”, and insisted that only permanent residents of Latvia should have to learn Latvian. Likewise, Fedoriak, a worker in Riga’s Electrometallurgy Factory, wrote that children only temporarily residing in Latvia should be exempt from learning Latvian.³⁰ This point was particularly contentious. At a meeting of teachers and education staff on 1 December, Stogova, a spokeswoman for parents of Russian school students, argued that because there was considerable turnover in migration to Latvia, it was unnecessary for children to learn Latvian if they would be leaving Latvia for the RSFSR or another republic in a few years.³¹

THE SUPREME SOVIET

Between 22 and 25 December 1958, the USSR Supreme Soviet in Moscow convened to debate the education reform. Representatives from all three Baltic Republics insisted that non-Russian languages remained a required subject in all schools.³² On 24 December, it was the turn of Latvia’s representatives to speak and they took the lead in opposing the reform. National communist leader Eduards Berklavs made an impassioned speech in defence of 11-year schooling and the need to preserve mandatory Russian and Latvian language learning. He was characteristically outspoken and uncompromising, declaring that “our republic’s eight-grade [primary] school absolutely requires the continuation of traditional classes in three languages – Latvian, Russian, and one foreign language”. He argued that “to solve the problem of overburdening students, without lowering the level of knowledge, seems hardly possible to us”. Berklavs said it was necessary to study each republic’s peculiarities and demanded

that the republics' Supreme Soviets be granted the right to prolong the education period by one year.³³ This was a call for greater decision-making for the republics in the sensitive sphere of education, which was deemed essential by Soviet authorities for inculcating the country's youth with Soviet values.

One of the most striking aspects of the struggle between the national communists and Moscow over the education reform was the support the national communists found from the most unlikely of individuals, Arvīds Pelše, a leading Stalinist ideologue and the national communists' chief adversary on the Bureau of the CC LCP. He presented a united front with his archenemy Berklavs in opposition (at least outwardly) to Thesis 19 when he spoke at the Supreme Soviet. It is unclear why Pelše supported the national communists on this occasion, especially because defying Moscow was anathema to him. It seems Pelše's opposition to Thesis 19 was merely a charade. He used Berklavs' opposition to the reform as a charge against him during the purge of the national communists in July 1959 but deftly sidestepped accusations of his own opposition. Furthermore, after Berklavs' removal it took only one month to bring Latvia into line with All-Union legislation thereby demonstrating Pelše's willingness to implement the reform. The explanation for Pelše's unlikely support at the Supreme Soviet was probably due to his political weakness at the time. The Pelše faction was at its nadir in late 1958. Facing political oblivion, Pelše may have considered it prudent to temporarily support the national communists on this issue to avoid a confrontation on the LCP Bureau, which was dominated by the national communists, while he built his case against the national communists. Prigge believes strong public support for the Latvian government's position may also have affected Pelše's decision.³⁴

In his speech, Pelše focused on the popularity of the current system amongst the public and specifically referenced the debate on the reform in Latvia. "Latvia's working people," he declared, "at parents' meetings, have unanimously spoken in favour of the

need to preserve the study of Latvian and Russian in our schools (...) It would be inadvisable to abolish this fine tradition". Pelše aped national communist rhetoric in his speech, stating: "Each national republic has its own historically formed peculiarities which are taken into account by the Party and Union government (...) It is necessary to consider these peculiarities in the school reform's execution". Furthermore, he echoed Berklavs in his comment that the republics should retain the authority to amend the draft law before its ratification. He protected himself by adding that "the knowledge of both languages helps to strengthen the historical friendship between the Latvian and Russian peoples. In our day, Russian is a powerful instrument of communication among all Soviet peoples; it offers access to the wealth of Russian and world culture". On the subject of students' workload, Pelše noted that the study of three languages, Latvian and Russian literature, and Latvian history and geography, would place them under more pressure than students in the RSFSR, who studied only two languages. Under the circumstances Pelše believed it was "extremely advisable" to have schools with an extra year in Latvia, but "for pedagogical and political considerations" *both* Latvian and Russian schools should have an extra year, which would eliminate the existing bias in favour of Latvians.³⁵

Other Soviet Republics also opposed the education reforms. According to Schlesinger, "opinions divided" in Georgia and to some extent in Kazakhstan while Moldavia's delegate at the Supreme Soviet meeting reputedly held the same opinion as the Baltic Republics' representatives.³⁶ According to Bleiere, Estonia and Lithuania supported proposals to extend schooling to 12 years and both republics hoped that the Soviet leadership would listen to them about the need to retain three-language teaching, but they did not press for the same level of decision-making autonomy as Latvia.³⁷ In the long term, in contrast to Latvia, as Smith puts it "tactful handling by the Estonian leadership, while it did not achieve all it set out to do, resulted in a freer hand than in Latvia".³⁸

In the draft memorandum on the education reform circulated on 21 September 1958, Khrushchev preferred standardised schooling, though proposed that the extra year in question be left to the discretion of each republic. In the law proposed at the Supreme Soviet in December, however, 10-year standardised schooling was taken for granted.³⁹ According to Vilis Krūmiņš, a national communist and the LCP's Second Secretary, during the Supreme Soviet session, CPSU CC Presidium member Otto Kuusinen informed him that contrary to the CPSU CC leadership's views, including Khrushchev's, Ukrainian deputies announced they would vote against the draft law because of the provision shortening schooling from 11 to 10 years of study. Other republics, including Latvia, supported Ukraine.⁴⁰ Latvia had sewn the seeds of rebellion among the republics. It was due largely to obstinacy that the Supreme Soviet was unable to make Thesis 19 All-Union law. The central authorities compromised and permitted each republic to decide whether to pass or reject the proposal, as Berklavs had suggested.⁴¹

LATVIA RESISTS

Due to widespread resistance, the skeleton education law passed by the USSR Supreme Soviet on 24 December 1958 contained no regulations pertaining to the language issue. This version of the law provided only a general framework and offered the republics the possibility of different approaches to its implementation through republic level legislation and administration. Moscow, however, was unsatisfied and individually pressured each republic's leadership into accepting the law's original provisions outlined in November 1958. In March and April 1959, 12 Soviet Republics' Supreme Soviets ratified statutes that contained the regulations of Thesis 19 essentially unrevised. Azerbaijan and Latvia were the only recalcitrant republics to pass their education laws with no regulations pertaining to the language issue.⁴²

The Latvian Supreme Soviet convened on 16–17 March 1959 to debate the education law and draft appropriate legislation.

Berklavs gave the keynote speech, announcing that Latvia's draft law took into account Latvia's conditions, including the special requirements and traditions of Latvia's schools. He stated in unequivocal terms that "it was absolutely necessary to continue the tradition of schooling in three languages". Numerous speakers reinforced this, among them Jānis Brodelis, Head of the LSSR Council of Ministers Main Administration for Vocational Training, who made it clear that Latvia's peculiarities included knowledge of Latvian, which was necessary for working in Latvia. In his defence of an extra year of schooling, Berklavs said that it would "prepare students mentally and physically to be more mature young people who will be better prepared to immediately join the workforce". He went further by pledging to provide free textbooks for grades one to eight from 1962. This was designed to combat the perennial problem of a lack of printing resources for publishing houses, which resulted in an insufficient number of textbooks for students. The situation with Latvian language and literature textbooks in Russian language schools was especially poor. A Riga *gorkom* (Party organisation) report from late 1956 noted that schools were provided with textbooks that were inadequately translated into Latvian. There was a lack of Latvian language textbooks for the third and seventh grade, no grammar textbooks for the eighth grade, and no textbooks at all for the sixth grade.⁴³ Berklavs conceded that learning three languages would inevitably lead to overburdening of students in comparison to those in other republics who studied only two languages. To reduce the burden, Berklavs announced that Russian and foreign language teaching was to be streamlined to focus on the practical use of the language, developing students' speaking ability over grammar. This was in line with the National Congress of Teachers' recommendations from March 1957, which suggested a major overhaul of the curriculum. Furthermore, Samsons, in his speech, reaffirmed that the curriculum for some subjects would be reduced and transferred to the secondary school stage to lighten the load. In accordance with Pelše's suggestion from

December 1958, both Latvian and Russian schools would include the extra year of study, “because the curriculum will be one and the same”.⁴⁴

Here the national communists had an ulterior motive. They wanted to expand the time in Russian schools devoted to studying Latvian subjects. As late as on 12 March 1959, the national communists maintained the need for 12-year schooling to allow for the continued study of three languages. This was the most significant aspect of the law, yet, in Berklavs’ speech there was a conspicuous absence of any mention of Thesis 19. Widmer believes that the national communists avoided dealing with Thesis 19 by ignoring it altogether.⁴⁵ According to Bilinsky, as far as Berklavs was concerned, the republics received the right to decide on the reform’s implementation in December 1958 and Latvia alone chose not to include Thesis 19 in its legislation. “Latvian government leaders declared in no uncertain terms that Thesis 19 had been weighed and found wanting,” writes Bilinsky.⁴⁶ In the law passed on 17 March, however, the national communists abandoned their proposal for a further (12th) year of study; Latvia would instead preserve its 11-year programme but not transition to the 10-year system as in the RSFSR. The national communists hoped that Moscow would be satisfied with this partial concession. The other obstinate republic, Azerbaijan, took its cue from the Latvians. After the Latvian law was published in *Sovetskaia Latvija* on 20 March, the Azerbaijanis adapted the Latvian law to Azerbaijani conditions in their new law, which the Azerbaijani Supreme Soviet ratified on 26 March. This made teaching of Russian and Azerbaijani compulsory. Jamil Hasanli explains that “the Latvians went furthest of all. This added to the Azerbaijani leadership’s confidence that the language problem could be solved in a similar way”.⁴⁷

The national communists felt that they had done enough by meeting the letter of Khrushchev’s proposals and nominally introducing parental choice.⁴⁸ Yet, Smith notes the Latvians brazenly insisted that this meant nothing in practice because they intended to obfuscate the law and perpetuate the existing system.⁴⁹

The national communists realised that outright subversion would incur Moscow's wrath, so they changed tack by tacitly accepting the reform and then, as other republics did, quietly failing to implement it.

CONCLUSION

The March 1959 education law passed in Latvia was unacceptable to Moscow. After vacillating, Moscow finally rejected Latvia's proposals for an extra year of schooling on 17 March, the day the Latvian law was ratified, but the Latvian Supreme Soviet session continued. Bleiere believes that the national communists still hoped it would be possible to extend the period of study in secondary schools by one year, so the clause remained in the law to directly test Moscow's reaction and the limits of the republics' authority. According to Bleiere, Moscow only made a final decision in late March or April, as Estonia's Education Act was adopted on 23 April and the Estonians abandoned all previous proposals including mandatory three-language teaching and 12-year education.⁵⁰ Once Moscow made its decision, the national communists encountered sustained pressure to bring their law into line with All-Union legislation. On 12 May, the Latvian leadership was forced to completely back down and make changes to the law in determining the period of study. Samsons conceded that while everyone agreed retaining the teaching of Latvian and Russian as a second language was desirable, making it compulsory would be "management by decree".⁵¹

Smith describes the national communists' resistance to the education law as merely a "relatively mild show of defiance", though he suggests their brazenness provoked further reaction from the Centre.⁵² In May 1959, a commission from Moscow investigated charges of nationalism against leading Latvian national communists. The commission's report criticised Latvia's deviation from the All-Union education law and demands for 12-year

education, and reprimanded the Latvians for privileging the Latvian language by pledging to offer free textbooks. CPSU CC Inspector K. Lebedev scolded the Latvian leadership, remarking that despite “the sovereignty in each republic in matters of public education (...) a republic cannot be in a special position compared to others”.⁵³ Pelše reiterated this criticism when he orchestrated Berkļavs’s dismissal between June and July 1959. In his defence, Berkļavs explained that there had been unanimous support for 12-year schooling amongst the Latvian leadership including Pelše, and widespread backing from the populace.⁵⁴ The education reform featured heavily among the charges levelled at the national communists as the purge began. On 20 June, Pelše reported to Moscow that he had prepared amendments to the law, which eliminated all remaining discrepancies with the All-Union legislation. The 4th July Bureau meeting recorded that “individual senior leaders are inclined towards national isolation on the issues of school reorganisation. Latvia decided on [an extra year of] schooling and free textbooks, which privileges Latvia’s students compared to other republics. Contrary to the All-Union law, some leaders demanded a 12-year education period”.⁵⁵ Under pressure, many national communists abandoned their convictions. Jānis Vanags, Rector of the Agricultural Academy, said he had spoken to Samsons during the July plenum, but he was now “[hiding] in the ‘bushes’, disavowing [his former position on 12-year education]”.⁵⁶ Council of Ministers Chairman Lācis was removed in November 1959, partially because of his high profile defence of the Latvian education system.

Resistance towards the implementation of Thesis 19 played an important role in Pelše’s portrayal of the national communists as nationalists. In September 1959, Pelše wrote in *Kommunist Sovetskoi Latvii*, “Some people began to howl that by studying the Russian language and culture, young Latvians would forget the national particularities of their own culture, traditions and customs. Such reasoning can only harm Latvian young people. Such a view is nothing but a manifestation of bourgeois nationa-

lism”.⁵⁷ Pelše waited to enact the new law until after the purge began and he was the clear victor. The Chairman of the Presidium of the Latvian Supreme Soviet, Kārlis Ozoliņš, was keen to distance himself from his defeated national communist colleagues and on 11 August 1959 signed into law the education reform entitled “Concerning some issues in the Latvian SSR’s Educational System”. The new law gave parents the right to decide the language of instruction for their child at school, and crucially, repealed the March 1959 law’s clauses about compulsory education in both languages. Finally, the new law officially abolished Latvia’s extra school year, bringing Latvia into line with the 10-year system observed elsewhere.⁵⁸

At a CPSU CC plenum, on 24–29 June 1959, Khrushchev demonstrated his frustration over Azerbaijani and Latvian defiance. He spoke out against Latvia’s eight-year primary education law with its provision of free textbooks because there were “insufficient material conditions to do it across the whole country” and opined that it could not be a case of one rule for one republic and another for the rest.⁵⁹ Both Smith and Widmer postulate that one of the major causes of the purge was Latvia’s rejection of Khrushchev’s education law. Widmer remarks, “the Latvian leadership’s position on this issue must have been an important factor which prompted Moscow to purge the Berklavs group”.⁶⁰ Bilinsky agrees, noting that “Moscow promptly took up the challenge from Baku and Riga” and that “both Latvia and Azerbaijan were finally brought into line after far-reaching changes in their leadership[s]”.⁶¹ Gerhard Simon also subscribes to this notion, considering that the education law “signalled a change in the overall thrust of nationalities policy” and resulted in the rapid spread of purges to nearly all Union Republics.⁶² Understandably, these historians assumed Khrushchev had already determined to cleanse Latvia’s leadership of the national communists and used the education reform as a pretext.

Widmer, Bilinsky, Simon, and Smith, however, exaggerate its contribution as a root cause of the Latvian purge. The national

communists' amendments to their education law in May 1959 were a tactical retreat in the face of intense scrutiny designed to placate Moscow. Though the education reform undoubtedly contributed to the Latvian purge by unsettling Moscow and facilitating the national communists' depiction as nationalists, it was overshadowed by numerous other developments in Latvia, which gave conservatives in Moscow and Riga greater cause for concern. The experience of the education reform demonstrated that Khrushchev's call for input from the republics in the formulation of the education law was an impractical half-measure because the inflexible Soviet system could not consider local conditions without decentralising real political power to the republics, which the Soviet leadership proved unwilling to relinquish.

The long-term effects of the education reform proved counterproductive for Khrushchev, the quality of education in Latvia and Latvia's integration into the USSR. In November 1959, Ilūkste District Secretary Dakšs complained that students voluntarily learning Latvian or Russian were failing, but still passed onto the next grade.⁶³ In 1962, nearly 5000 students in Riga were forced to repeat the school year because of poor Russian.⁶⁴ The introduction of bilingual schools, where parallel classes were taught in Russian and Latvian, was designed to expand the use of Russian and undo the work of the national communists. The number of these schools increased dramatically, even in regions with marginal Russian populations. By July 1963, there were 240 such schools in Latvia.⁶⁵ According to Bruno Kalniņš, this increased Latvian perceptions of Russification.⁶⁶

After the reform was implemented, the number of hours allotted for teaching Latvian in Russian schools gradually decreased while the teaching hours for Russian in Latvian schools increased. In 1964–1965, in Latvian schools, the total hours per week across all grades in language and literature were 72.5 hours of Latvian language and literature classes and 38.5 hours of Russian classes. This compares to 79 hours of Russian and just 26 hours of Latvian in Russian schools.⁶⁷

Ultimately, the education law was a failure. In August 1964, it was repealed throughout the USSR. Latvia's schools lost their extra year, cutting courses in local history, geography, literature and language. In September 1965, the Baltic Republics protested, and after Khrushchev was ousted as Soviet leader, they were specially permitted to retain 11-year schooling. Latvian schools regained their 11-year schooling but Russian schools still transitioned to the 10-year system.⁶⁸ Latvia's preservation of 11-year schooling is often interpreted as a concession towards national sensibilities. It appeared that the extra year would allow more time for the inclusion of subjects of Latvian significance. Yet, Juris Dreifelds explains that nearly all of the extra time in Latvian schools was used for studying Russian language and literature. This contributed to the persistent problem of poor Latvian language competency among Russians. A growing "language gap" favouring Russian is evident from the 1970 census results. Just 18% of all Russians in Latvia spoke Latvian, but 75.8% of 20–29-year-old Latvians, the generation that grew up with the education reform changes, had knowledge of Russian.⁶⁹

Bleiere considers the education reform one of Khrushchev's least popular policies, "significantly undermining his prestige at all levels of society".⁷⁰ The education reform serves as an example of how Khrushchev mishandled his reforms and ended up provoking the republics. Conservative hardliners in the Kremlin considered that Khrushchev's initiatives transferred an unsettling amount of decision-making control to the republics evidenced by resistance to the education reform. The purge of the national communists between 1959 and 1962 demonstrated that the period of concessions was over and Moscow was reasserting control, recentralising the Union following the failure of decentralisation. This process was formalised in the 1961 Party Programme, which comprehensively rebuffed local aspirations and represented the Centre's diminished tolerance towards localism.

REFERENCES

- ¹ The national communists emerged during the mid 1950s as a group of likeminded individuals with underground and wartime connections who opposed the Russification of Latvia and wanted to exert autonomous control over various aspects of life in Latvia such as immigration and the economy, but crucially, still within the bounds of the Soviet system.
- ² CPSU CC plenum verbatim report, speech by Nikita Khrushchev, First Secretary of the CPSU [in Russian], 12.11.1958. *Russian State Archive of Contemporary History* (Rossiiskii gosudarstvennyi arkhiv noveishei istorii, Moscow, hereinafter: RGANI), 2–1–335.
- ³ Par skolas sakaru nostiprināšanu ar dzīvi un par tautas izglītības sistēmas attīstību mūsu zemē. PSKP CK un PSRS Ministru Padomes tēzes. *Cīņa*, 16.11.1958.
- ⁴ Verbatim report of a Latvian Supreme Soviet session [in Russian], 06.07.1956. *Latvian State Archives* (Latvijas Valsts arhīvs, Rīga, hereinafter: LVA), 290–1–3673, p. 9.
- ⁵ William Prigge (2014). Power, Popular Opinion, and the Latvian National Communists. *Journal of Baltic Studies*, 45 (3), pp. 305–319, here p. 313.
- ⁶ Michael Jean Widmer (1969). *Nationalism and Communism in Latvia: the Latvian Communist Party under Soviet rule*. Ph.D. Cambridge: Harvard University, p. 539.
- ⁷ Adolfs Šilde (1965). *Bez tiesībām un brīvības. Latvijas sovjetizācija: 1944–1965*. Copenhagen: Imanta, pp. 194–195.
- ⁸ Pārsla Eglīte, Ilmārs Mežs (2007). Latvijas kolonizācija un etniskā sastāva izmaiņu cēloņi 1944.–1990. gadā. In: Research Commission of the Historians of Latvia (eds). *Occupation Regimes in Latvia in 1940–1956*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, pp. 405–443, here p. 417.
- ⁹ Prigge. Power, Popular Opinion, p. 314.
- ¹⁰ Yaroslav Bilinsky (1962). The Soviet Education Laws. *Soviet Studies*, 14 (2), pp. 138–157, here p. 146.
- ¹¹ Jeremy Smith (2003). Republican Authority and Khrushchev's Education Reform in Estonia and Latvia 1958–1959. In: Olaf Mertelsmann (ed.). *The Sovietisation of the Baltic States 1940–1956*. Tartu: Kleio Publishers, pp. 237–52, here p. 239.
- ¹² Verbatim report of a Latvian Supreme Soviet session [in Russian], 06.07.1956. LVA, 290–1–3673, p. 9.
- ¹³ Verbatim report of a Riga Party *aktiv* meeting [in Russian], 22.11.1958. *Latvian State Archives – Party Archive* (Latvijas Valsts arhīvs – Partijas arhīvs, Rīga, hereinafter: LVA-PA), 102–16–9, pp. 205, 208–209. Speeches from this meeting were published for public consumption in *Cīņa* and *Sovetskaia Latviia* on 23 November 1958.
- ¹⁴ William Prigge (2015). *Bearslayers: The rise and fall of the Latvian national communists*. New York: Peter Lang, p. 91.

- ¹⁵ Bilinsky. Education Laws, pp. 138, 146.
- ¹⁶ Smith. Republican Authority, pp. 237–238.
- ¹⁷ Verbatim report of a Riga Party *aktiv* meeting [in Russian], 22.11.1958. LVA-PA, 102–16–9, pp. 222–224.
- ¹⁸ LVA-PA. *Ibid.*, pp. 233–234.
- ¹⁹ Vairākuma viedoklis. Pilsētas skolotāju aktīva sanāksme. *Sovetskaia molodezh'*, 02.12.1958.
- ²⁰ Vilis Samsons (1958). O daļneishem sovershenstvovanii sistemy narodnogo obrazovaniia. *Kommunist Sovetskoi Latvii*, 12, p. 13. Lācis elaborated upon some of these proposals during his speech to the Riga *gorkom* (City Party Committee) [in Russian], 22.11.1958. LVA-PA, 102–16–9, p. 205.
- ²¹ R. Schlesinger (1959). The Educational Reform. *Soviet Studies*, 10 (4), pp. 432–444, here p. 435.
- ²² Daina Bleiere (2004). Nacionālkomunisms Latvijā un 1959. gada Latvijas PSR izglītības likums. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1, pp. 126–149, here p. 129.
- ²³ Samsons. O daļneishem sovershenstvovanii, p. 10.
- ²⁴ M. Kalnin. *Sovetskaia Latviia*, 04.12.1958, p. 2. See other articles in support of the national communists' line: Riga *gorkom* Komsomol Secretary K. Sondors, Madona *raiiispolkom* (District Executive Committee) Deputy Chairman E. Danne. *Sovetskaia Latviia*, 02.12.1958, p. 2; Madona District No. 1. School Director A. Treiča. Par krievu valodas un svešvalodu mācīšanu. *Cīņa*, 30.11.1958; Anna Brodele. Republika diskusijā. *Cīņa*, 05.12.1958.
- ²⁵ *Sovetskaia Latviia*, 13.12.1956, p. 2.
- ²⁶ V. Stanley Vardys (1964). Soviet Colonialism in the Baltic States: A Note on the Nature of Modern Colonialism. *Lituanus*, 10 (2), pp. 5–23.
- ²⁷ Bleiere. Latvijas PSR izglītības likums, p. 128.
- ²⁸ *Ibid.*
- ²⁹ P. Kunin. Mūs gaida grūts un nopietns, taču cildens darbs. *Sovetskaia molodezh'*, 21.11.1958.
- ³⁰ P. Kulikovskii. Ob izuchenii iazykov. Obzor pisem chitatelei. *Sovetskaia Latviia*, 13.12.1958, p. 2.
- ³¹ Bleiere. Latvijas PSR izglītības likums, p. 128.
- ³² Bilinsky. Education Laws, p. 144.
- ³³ Bleiere. Latvijas PSR izglītības likums, pp. 138–142.
- ³⁴ Prigge. Power, Public Opinion, pp. 314–315.
- ³⁵ Speech by Pelše to the USSR Supreme Soviet. *Sovetskaia Latviia*, 27.12.1958.
- ³⁶ Schlesinger. Educational Reform, p. 443.
- ³⁷ Daina Bleiere (2013). Vispārējās izglītības sovetizācija Latvijā: padomju cilvēka veidošana mācību procesā (1944–1964). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1, pp. 103–137, here p. 114; Daina Bleiere (2013). *Ņikitas*

- Hruščova izglītības reformas un vispārējās izglītības sovetizācija Latvijā. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 3, pp. 105–136, here pp. 116–117.
- ³⁸ Smith. Republican Authority, pp. 240–241.
- ³⁹ Schlesinger. Educational Reform, p. 434.
- ⁴⁰ Vilis Krūmiņš (1990). 1959 gads. Atmiņas un pārdomas. *Latvijas likteņgadi*, 4, pp. 79–101, here p. 89.
- ⁴¹ Widmer. Nationalism and Communism, p. 543.
- ⁴² Gerhard Simon (1991). *Nationalism and Policy Toward the Nationalities in the Soviet Union: From Totalitarian Dictatorship to Post-Stalinist Society*. Oxford: Westview Press, pp. 247–248.
- ⁴³ Rīga gorkom Bureau protocols [in Russian]. LVA-PA, 102–14–12, p. 100.
- ⁴⁴ Verbatim report of a Latvian Supreme Soviet session [in Russian], 17.03.1959. LVA, 290–1–5169, pp. 49–51, 54, 91.
- ⁴⁵ Widmer. Nationalism and Communism, pp. 543–545.
- ⁴⁶ Bilinsky. Education Laws, p. 146.
- ⁴⁷ Jamil Hasanli (2015). *Khrushchev's Thaw and National Identity in Soviet Azerbaijan, 1954–1959*. Maryland: Lexington Books (Harvard Cold War Studies Book Series), pp. 374–376.
- ⁴⁸ USSR Supreme Soviet draft law on the education reform [in Russian]. *State Archive of the Russian Federation* (Gosudarstvennyi arkhiv Rossiiskoi Federatsii, Moscow, hereinafter: GARF), 7523–78–786, p. 33.
- ⁴⁹ Smith. Republican Authority, pp. 249–250.
- ⁵⁰ Bleiere. Latvijas PSR izglītības likums, p. 129.
- ⁵¹ Smith. Republican Authority, pp. 249–250.
- ⁵² *Ibid.*, pp. 250–251.
- ⁵³ Verbatim report of a Latvian CC Bureau meeting [in Russian], 20.06.1959. LVA-PA, 101–22–48a, p. 89.
- ⁵⁴ LVA-PA. *Ibid.*, pp. 237–238; Oleg Khlevniuk (comps.) (2009). *Regional'naia politika N. S. Khrushcheva: TsK KPSS i mestnye partiinye komitety 1953–1964: 'dokumenti sovetskoi istorii'*. Moscow: ROSSPEN, p. 224.
- ⁵⁵ Bleiere. Latvijas PSR izglītības likums, pp. 145–146.
- ⁵⁶ Verbatim report of the July 1959 LCP plenum. LVA-PA, 101–22–15, p. 100.
- ⁵⁷ Arvīds Pelše (1960). Some Questions on International Education. *The Current Digest of the Post Soviet Press*, 12 (5), pp. 16–17, here p. 16.
- ⁵⁸ Latvian Supreme Soviet law on education [in Russian], 11.08.1959. LVA, 290–1–5352, pp. 7–12.
- ⁵⁹ Verbatim report of the June 1959 CPSU CC plenum [in Russian], 29.06.1959. RGANI, 2–1–374, p. 132.
- ⁶⁰ Widmer. Nationalism and Communism, p. 545; Smith. Republican Authority, pp. 249–251.
- ⁶¹ Bilinsky. Education Laws, pp. 138, 146.
- ⁶² Simon. *Nationalism and Policy*, p. 248.

- ⁶³ Verbatim report of the November 1959 LCP plenum [in Russian], 25.11.1959. *Russian Archive of Socio-Political History* (Rossiiskii gosudarstvennyi arkhiv sotsial'no-politicheskoj istorii, Moscow, hereinafter: RGASPI), 17–89–507, p. 100.
- ⁶⁴ Bilinsky. Education Laws, p. 141.
- ⁶⁵ Widmer. Nationalism and Communism, p. 567.
- ⁶⁶ Bruno Kalniņš (1971). The Position of Minorities in the Soviet Union. *Bulletin of Baltic Studies*, 8, pp. 3–9, here p. 7.
- ⁶⁷ Juris Dreifelds (1977). Latvian National Demands and Group Consciousness Since 1959. In: George Simmonds (ed.). *Nationalism in the USSR and Eastern Europe in the Era of Brezhnev and Kosygin*. Detroit: University of Detroit Press, pp. 136–161, here pp. 139–140.
- ⁶⁸ Widmer. Nationalism and Communism, p. 569.
- ⁶⁹ Dreifelds. Latvian National Demands, pp. 139–140.
- ⁷⁰ Bleiere. Latvijas PSR izglītības likums, p. 130.

Glossary

CC	Central Committee
CPSU CC	Communist Party of the Soviet Union
LCP	Latvian Communist Party
RSFSR	Russian Soviet Federative Socialist Republic
USSR	Union of Soviet Socialist Republics

DUMPĪGĀ REPUBLIKA: 1958. GADA IZGLĪTĪBAS REFORMA UN PADOMJU LATVIJA

Maikls Louders

Ph. D., pēcdoktorantūras stipendiāts Otrā pasaules kara un tā seku vēstures un socioloģijas starptautiskajā centrā Nacionālajā pētniecības universitātē – Augstākajā ekonomikas skolā, Maskavā, Krievijā.

Pētnieciskās intereses: Padomju Latvija, nacionālā politika un etniskās attiecības PSRS, “augstā politika” Padomju Savienībā. Pašreizējā pētījumu tēma: Latvijas staļinista portrets: Arvīda Pelšes karjera. Notiek darbs pie monogrāfijas, kuras pagaidu nosaukums *Hruščova atkusnis Padomju Latvijā: nacionālā politika, 1953–1961*.

1958. gadā Padomju Savienības Komunistiskās partijas pirmais sekretārs un valdības vadītājs Ņikita Hruščovs mēģināja reformēt padomju izglītības sistēmu. Reforma faktiski paredzēja padarīt katras padomju republikas

pamatvalodas mācīšanos skolās par brīvprātīgu izvēli. Tomēr tie vairs nebija Staļina laiki. Latviešu nacionāļkomunisti uzskatīja reformu par lingvistiskas rusifikācijas kampaņu un izmantoja Hruščova deštalīnizācijas kampaņas radītos apstākļus, lai pretotos Maskavas uzspiestajai reformai, iegūstot tai Latvijā publisku atbalstu neparasti brīvā un neierobežotā diskusijā. Rakstā aplūkots nacionāļkomunistu mēģinājums apturēt reformu un pētīta šīs pretestības ietekme uz centra un perifērijas attiecībām.

Atslēgas vārdi: 19. pants, Hruščovs, izglītības reforma, nacionāļkomunisms, Latvijas politika.

Kopsavilkums

Attiecības starp Padomju Savienības valdības vadītāju Ņikitu Hruščovu un latviešu nacionāļkomunistiem veicināja Hruščova deštalīnizācijas kampaņa, kas sākās Padomju Savienības Komunistiskās partijas 20. kongresā 1956. gadā. Hruščovs uzskatīja nacionāļkomunistus par noderīgiem sabiedrotajiem, kas ar entuziasmu novadīs deštalīnizāciju uz Padomju Savienības perifēriju. Attiecības pasliktinājās pēc tam, kad Hruščovs 1958. gadā pasludināja jauno padomju republiku izglītības reformu. Šīs reformas priekšlikumu 19. pants paredzēja dot vecākiem tiesības izlemt, vai viņu bērniem skolā ir jāmacās republikas pamatvaloda. Latvijā nacionāļkomunisti to saprata kā uzbrukumu latviešu valodai un lingvistisku rusifikāciju, jo tas nozīmēja, ka krievu skolēni iepriekšparedzami nemācīsies latviešu valodu, bet latviešu skolēniem joprojām nāksies mācīties krievu valodu, jo tā bija Padomju Savienības sazināšanās valoda.

Nacionāļkomunisti nevis pieņēma reformu, bet gan izmantoja Hruščova “atkušņa” mazāk saspringto gaisotni, lai veicinātu brīvu un atklātu skolotāju, vecāku un preses publisku diskusiju par reformu. Šī neiegrožotā sabiedriskā diskusija bija unikāla 50. gados Padomju Savienībā. Diskusija ļāva nacionāļkomunistiem mobilizēt sabiedrisko domu pret reformu un nodrošināja viņiem atbalstu, lai iestātos pret reformas realizāciju. Nacionāļkomunisti ierosināja pagarināt apmācību skolās par vienu gadu (pavisam 12 gadi), lai skolēni varētu tikt galā ar grūtībām, kuras radīja nepieciešamība mācīties kā krievu un latviešu valodu, tā arī latviešu literatūru un Latvijas vēsturi. Spēcīga pretestība reformai bija vairākās padomju republikās, to skaitā visās trijās Baltijas republikās un Azerbaidžānā. Latvijas vadība vadīja opozīciju izglītības likumam PSRS Augstākajā padomē 1958. gada no-

vembrī, piespiežot Maskavu atļaut atsevišķām republikām pašām izlemt, vai iekļaut likumā pantu par valodu mācīšanos. Tas faktiski mazināja likuma nozīmi un nozīmēja centra sakāvi. Tomēr 1959. gada martā Maskava nolēma uzspiest šo likuma pantu padomju republikām. Nacionāļkomunisti pretojās un neiekļāva 19. panta noteikumus likuma Latvijas variantā, tomēr viņi atteicās no priekšlikuma par 12 gadu izglītības sistēmu, lai nomierinātu Maskavu.

Tas bija nacionāļkomunistu tiešs uzbrukums Maskavas autoritātei. Hruščovs bija iedrošinājis ierobežotu atsevišķu lēmumu pieņemšanas decentralizāciju padomju republikās savas destalinizācijas programmas ietvaros. Ignorējot 19. pantu 1959. gada marta Latvijas izglītības likuma versijā, nacionāļkomunisti pakļāva pārbaudei savas jauniegūtās autonomijas robežas un mēģināja pamatos pārskatīt centra un perifērijas attiecības. 1959. gada maijā Maskava piespieda nacionāļkomunistus padoties un pārskatīt likumu, iekļaujot tajā vecāku tiesības izvēlēties apmācības valodu un izslēdzot papildus apmācības gadu, un tādējādi novienādojot ar Vissavienības 10 gadu apmācības sistēmu.

Izglītības reforma parādīja Hruščova “atkušņa” patiesās robežas. Nacionāļkomunisti pārkāpa tām pāri un tika par to sodīti. Lai gan vairāki vēsturnieki norāda, ka tas nebija noteicošais faktors, kas izraisīja nacionāļkomunistu “tīrīšanu” 1959. gada jūlijā, Latvijas nepakļaušanās izglītības reformas jautājumā deva iespēju stingrās līnijas piekritēju aliansei Rīgā un Maskavā sekmīgi klasificēt nacionāļkomunistus kā nacionālistus, kuru nodoms ir vest Latviju uz autarķiju un noslēgtību. Tas beidzās ar “tīrīšanu”, kas iznīcināja latviešu nacionāļkomunismu, atceļot no amatiem tā pārstāvjus Latvijas pārvaldē un sabiedrībā. Šis gadījums pārliecināja Hruščovu, ka padomju republikām nevar uzticēt reālu politisku varu. Viņš ļāva sevi pārliecināt sākt valsts recentralizāciju, kas tika noformēta 1961. gadā partijas programmā. Turklāt reforma mazināja atbalstu Hruščovam padomju republikās, to vairs neizdevās atjaunot, un tā veicināja uzskatu, ka Hruščova vadība ir haotiska. Pēc Hruščova paša atcelšanas no amata – 1965. gadā Kremļa jaunā vadība atteicās no reformas, atļaujot Latvijai saglabāt 11 gadu apmācību, taču “valodu plaīsa” tikai turpināja palielināties, jo latviešiem krievu valodas zināšanas uzlabojās, bet krieviem latviešu valodas zināšanas neuzlabojās.

VĒSTURES AVOTI

Ēriks Jēkabsons

RĪGA 1918. GADA BEIGĀS – 1919. GADA SĀKUMĀ UN LIELBRITĀNIJAS KARAKUĢU ESKADRAS VECĀKĀ VIRSNIEKA LIECĪBA PAR SITUĀCIJU

1918. gada 18. novembrī tika proklamēta Latvijas neatkarība un darbu uzsāka Pagaidu valdība Kārļa Ulmaņa vadībā, taču tas notika ārkārtīgi sarežģītā situācijā – faktiski vācu okupācijas apstākļos, pagaidām tikai ar līdz inteliģencei ierobežotu tautas atbalstu. Drīz pēc tam Padomju Krievijas valdība anulēja Brestas miera līgumu ar Vāciju un sāka savas armijas virzību uz rietumiem. Apstākļos, kad Latvijā ienāca Sarkanā armija un tās sastāvā esošās latviešu strēlnieku vienības, bet Pagaidu valdība bija spiesta sadarboties gan ar vācu okupācijas varu, gan vietējiem vācbaltiešiem (viņiem īsā laikā, jau sākot ar 11. novembri, bija izdevies no brīvprātīgajiem izveidot samērā spēcīgas karaspēka vienības), tautas atbalsts tai bija vājš un izdevās saformēt tikai dažas karavīru rotas Rīgā, Cēsīs, Tukumā u.c. Faktiski Rīgā situāciju gandrīz pilnībā turpināja kontrolēt vācu okupācijas varas iestādes, turklāt revolucionārs noskaņojums bija skaidri manāms arī Vācijas karaspēka vienībās, kuru karavīri vienkārši vēlējās beigt karot un atgriezties mājās. Bez tam 20.–21. decembrī pilsētā notika boļševiku organizēts streiks, pilsētā klīda baumas un valdija satraukums.¹

Vēstures literatūrā joprojām pretrunīgi tiek vērtēti Kārļa Ulmaņa valdības 1918. gada 7. un 29. decembrī noslēgtie līgumi ar Vācijas valdības pārstāvi Baltijā Augustu Vinnigu (*Winnig*), kas paredzēja landesvēra kā Latvijas valdības karaspēka formēšanas principus (nacionālo – latviešu, vācbaltiešu, krievu apakšvienību

īpatsvars, kurš dažādu apstākļu dēļ netika realizēts, apgāde no Vācijas okupācijas spēku krājumiem u.tml.)²

Saskaņā ar 7. decembrī noslēgto līgumu Latvijas teritorija tika sadalīta četros kara apgabalos, un 9. decembrī Pagaidu valdība par Rīgas kara apgabala priekšnieku iecēla landesvēra komandieri, vācbaltieti, Krievijas armijas ģenerālmajoru Leonu Freitāgu fon Loringhofenu (*von Loringhoven*; akts, kas netika minēts 20.–30. gadu vēstures grāmatās un arī trimdā izdotajā literatūrā³), par viņa palīgu – kapteini Jorģi Zemitānu, par Vidzemes apgabala priekšnieku – pulkvedi Jāni Apini, Kurzemes – pulkvedi Mārtiņu Peniķi, Latgales – pulkvedi-leitnantu (apakš-pulkvedi) Jāni Imaku.⁴ Visam izklāstītajam gan bija drīzāk simboliska nozīme. Minētie līgumi, pirmkārt, apliecināja Latvijas varas iestāžu lielo atkarību no vācu spēkiem un okupācijas iestādēm, otrkārt (īpaši 29. decembra vienošanās, kas paredzēja pilsonības piešķiršanu vācu karavīriem pēc vairāku nedēļu dienesta Latvijas bruņotajos spēkos), vēl lielākā mērā mazināja Pagaidu valdības popularitāti tautā, treškārt, bruņoto spēku izveidē deva praktiski visai maz – nebija iespējams izveidot landesvērā paredzēto latviešu apakšvienību skaitu mazā brīvprātīgo daudzuma dēļ, turklāt vācu okupācijas iestādes dažādi vilcināja līgumos paredzēto ieroču un municijas izsniegšanu latviešu vienībām, jo – daļēji pamatoti – uzskatīja tās par politiskā ziņā nedrošām.

Šajā situācijā 17. decembra vakarā Daugavgrīvā iebrauca britu eskadra (karakuģi “Princess Margaret”, “Ceres” un vēl septiņi kuģi – iznīcinātāji) ar eskadras komandieri – kontradmirāli Aleksandru Sinkleru (*Sinclair*) priekšgalā. Tajā pašā vakarā karakuģis “Windsor”, uz kura atradās arī bijušais konsuls Rīgā, Lielbritānijas politiskais pārstāvis Vivjens Bosenkets (*Bosenquet*), devās uz Rīgu, kur pēdējais uzreiz satikās ar Ministru prezidentu K. Ulmani “Centrālviesnīcā”. Nākamajā dienā Rīgā iebrauca kuģis “Wakeful” ar A. Sinkleru uz klāja, un konsultācijas ar K. Ulmani, piedaloties arī kontradmirālim, turpinājās valdības vadītāja kabinetā, turklāt briti solījuši flotes klātbūtni, ieročus, kā arī cita

veida atbalstu (K. Ulmanis bijis drošs par stāvokli, sakot, ka viņa rīcībā ir 1500 apmācīti bruņoti vīri). 19. decembrī A. Sinklers ar septiņiem kuģiem devās uz Liepāju, un tajā pašā dienā Rīgas ostā iebrauca arī lielais mīnukuģis “Princess Margaret”, 20. decembrī turpinājās apspriedes ar Latvijas Pagaidu valdību, savukārt 21. decembrī britu viesi kopā ar Latvijas valdības pārstāvjiem apmeklēja operas “Fausts” izrādi Latvju operā.⁵ Turklāt laikā, kad boļševiku spēku rokās krita Valmiera (22. decembrī) un Cēsis (23. decembrī), vācu-britu sarunās uz karakuģa klāja angļi pieprasīja vāciešiem apturēt boļševiku spēku virzišanos uz priekšu, taču vācieši apgalvoja, ka viņu karaspēks to nespēj izdarīt disciplīnas trūkuma dēļ. Dažas dienas vēlāk – 25. decembrī britu pārstāvis V. Bosenkets, atbildot uz K. Ulmaņa pieprasījumu par Lielbritānijas viedokli līguma slēgšanas iespējas jautājumā ar A. Vinnigu par vāciešu palīdzību, atbildēja, ka, draudot “nenovēršamām briesmām”, iebildumi pret šādu līgumu “nebūtu ne ar ko attaisnojami”.⁶

Toreizējais Pagaidu valdības spēku virsleitnants Jānis Ezeriņš situāciju raksturoja šādi: “Rīgā bija iespajds ļoti slikts. Vācu kareivji staigāja apkārt bez kādas disciplīnas; plītēšana un uzdzīvošana notika augstākā mērā. Šaudišana, kliegšana, ālēšanās – tas dzirdējās mūsu galvaspilsētā 1918. gada decembra beigās. Šādos nospiedošos apstākļos darbojās mūsu pirmā valdība un organizējās armija [...] Ar katru dienu, ko Rīgā pavadījām, arvien vairāk bija jūtama komunistu pārspēka tuvošanās. Pa ielām staigāja bijušās Krievijas armijas noplukuši karavīri. Vācu kareivji par smiekla naudu pārdeva visu. Plītēšana pieņēmas pilsētas nomalēs, dziedāja lielinieckiskas dziesmas, šaudīja un laida raķetes. Rīgā kārtības vairs nebija.”⁷

Pagaidu valdības karaspēka karavīru ievērojama daļa cīnīties nevēlējās. Decembra beigās saņemot pavēli piedalīties Rīgas aizstāvēšanā pret ienākošo latviešu sarkano strēlnieku vienībām (pie Inčukalna to 31. decembrī – 1. janvārī centās darīt vienīgi vācu landesvēra un Dzelzsdivīzijas vienības,⁸ kā arī Pagaidu valdības spēkos ietilpstošā Mihaila Afanasjeva komandētā un Rēzeknē sa-

formētā partizānu nodaļā⁹), 1. un 3. Rīgas apsardzības rota atteicās izpildīt pavēli. 30. decembrī tika publicēts oficiāls militāro iestāžu paziņojums par abu vienību “sacelšanos”, to ielenkšanu pēc apsardzības ministra pavēles un angļu karakuģu “uguni” pēc “iepriekšējas sazināšanās”. Pēc tam “rotas slēgtās ierindās bez ieročiem parādījās uz Suvorova ielas, kuras tad tika apcietinātas un aizvestas. Dumpiniekiem draud pienācīgs sods.”¹⁰ Savukārt latviešu prese detalizētā pārskatā par notikušo vēstīja, ka lielgabala šāvieni ļoti nobiedējuši iedzīvotājus. Tika rakstīts par to, ka 29. decembrī karavīri brīdinājuši virsniekus nerādīties novietojumā, draudot ar kaut kur iegādātām rokasgranātām, par vācu (ne tikai zemessardzes) patrulēšanu ielās un darbību nama ap- lenkšanā, kurā piedalījās arī bruņotais automobilis, latviešu kara- vīru iznākšanu no nama, dziedot revolucionāru dziesmu “Ar kaujas saucieniem uz lūpām”, u.c. (presē tika arī kategoriski no- liegta 3. rotas boļševizēšanās, skaidrojot, ka tā vienīgi atradusies vienās telpās ar 1. rotu un tās karavīri pēc personības pārbaudes policijas iecirkņos atbrīvoti).¹¹

Par šo atgadījumu militārais vēsturnieks – kara ierēdnis Pēteris Bērziņš rakstīja: “Kad karavīri atteicās izpildīt virsnieku pavēles un draudēja tiem ar rokas granātām, rotas kazarmas ielēnci valdībai uzticīgās [vācu] zemessargu nodaļas. Kad rota neizpildīja pavēli nolikt ieročus, tad angļu kara kuģi, kas atradās Daugavā pie Rīgas pils, atklāja uz dumpiniekiem artilērijas uguni. Pēc 10 izšautiem šāvieniem dumpinieki padevās. Rotu (191 ka- reivi) arestēja: no tiem 71 nodeva vācu karalauka tiesai, kas 11 galveniem vainīgiem piesprieda nāves sodu.”¹² Viņa stāstījumu būtiski papildina toreizējais Virsnieku rezerves rotas virsleitnants Arvīds Krīpens, kurš liecina, ka boļševiku aģitācija stipri skārusi Rīgas apsardzības rotas, kuru karavīri bijuši “vājāks elements” – daudzi tikko atgriezušies no vācu gūsta. Turklāt viņš apliecina, ka seminārā bija novietota 1. un 3. rota: “[...] 28. dec. notika lielnieciska sacelšanās pret savu priekšniecību, kāpēc nākošā dienā 1. rotu atbruņoja un izformēja, bet no 3. rotas izņēma ne- uzticamākos elementus. Atbruņošanu izdarīja vācu zemessargi,

angļu kara kuģiem piepalīdzot ar artilēriju, kura apšaudīja [vēlāko] Kara skolas ēku ar šrapneļiem. Bija ļoti nospiedošs skats, kad šo rotu karavīrus veda pa Kr. Barona ielu Iekšrīgas virzienā vāciešu apsardzībā. Neviena logs nedrīkstēja vērties vaļā, tūlīņ turp tika raidīts šāviens. Dumpja galvenos vainīgos (10 vīrus) notiesāja uz nāvi, bet 146 – ieslodzīja citadelē.”¹³

Tāpat stāvokli labi raksturo līdz šim vēstures literatūrā vienīgi pieminētā,¹⁴ bet detalizētāk nezināmā situācija 2. Rīgas apsardzības rotā. 30. decembrī rota bija atbruņojusi vācu komandantūru, bet 1919. gada 2. janvārī, līdzīgi pārējām atlikušajām Latvijas Pagaidu valdības bruņotajām vienībām, tā saņēma pavēli nākamajā rītā iziet no galvaspilsētas Jelgavas virzienā, iepriekš apmetoties “Cafe de Paris” Suvorova (tag. Krišjāņa Barona) ielā 14. Naktī uz 3. janvārī, “kad bija tuvu iziešanas laiks, kareivju un dažu virsnieku starpā sākās debates par palikšanu Rīgā. [Leitnants Ernests] Maršals uzkāpa uz galda un vērsās pie kareivjiem ar uzsaukumu palikt un gaidīt biedrus, lai pilnā sastāvā tiem pievienoties. Uz virsniekiem, par kuriem M. bija pārliecināts, ka tie izies no Rīgas, M., uz galda stāvot, rādīja ar pirkstu, sacīja: “Neejiet līdz šiem baltajiem, tie ir mūsu biedru un Latvijas nodevēji, viņi ir pārdevuši vāciešiem.” Lielākā daļa paklausot palika Rīgā, no 190 tikai 16 aizgāja. [...]”¹⁵

31. decembrī britu karakuģu vadība informēja par savu gatavību piedalīties pilsētas aizstāvēšanā, ko apstiprināja bruņotu jūrnieku patruļas ielās un prožektoru staru kūļi no kuģiem, kas apgaismoja pilsētu tumsā. Toreizējais ministrs Spricis Paegle atcerējās, ka pat panākta vienošanās, ka briti un latvieši aizstāvēs Rīgas rietumu rajonu, bet vācieši – austrumu rajonu. Turklāt britu artilērijai būtu jābloķē ienaidniekam pāreja Ķīšezeram un Juglas upei. Taču 1. janvārī briti paziņoja, ka aizstāvēšanā nepiedalīsies. Situācija patiesi bija smaga. Cerības par iespēju aizstāvēt pilsētu bija zudušas, Pagaidu valdība, vācu daļas sāka atstāt Rīgu jau 2. janvāra vakarā, dega Pirmā pilsētas teātra nams (tagadējā Nacionālā opera), naktī apgaismodams pilsētu, kur notika mas-

veida laupīšanas. 3. janvārī no rīta britu karakuģi un vairāki vācu kuģi atstāja ostu, pilsētu atstāja valdībai uzticību saglabājušie nedaudzie karavīri, un Rīgā sākās boļševiku varas posms, kas turpinājās līdz maijam.¹⁶

Šajos ārkārtīgi sarežģītajos apstākļos, vispārējā neziņā un apjukumā, pēc lielākās daļas karavīru dezertēšanas vai apzinātas izvairīšanās atstāt Rīgu atlikušie vairāki simti Pagaidu valdībai uzticamo karavīru Oskara Kalpaka vadībā landesvēra sastāvā kopā ar to un vācu varas iestādēm 1919. gada janvāra sākumā cauri Jelgavai atkāpās uz Kurzemi. Drīz pēc tam gandrīz visu Latvijas teritoriju, izņemot Liepāju un nelielu apgabalu ap to, ieņēma Padomju Latvijas armija jeb t.s. latviešu sarkanie strēlnieki.

Publicētajā dokumentā, kas glabājas Lielbritānijas Nacionālā arhīva Admiralitātes dokumentu kolekcijā Londonā, atspoguļojas Rietumu Sabiedroto nostāja un britu karakuģu darbības apstākļi Rīgā, angļu redzējums par stāvokli pilsētā, detalizēti – viņu sakari ar Latvijas Pagaidu valdību un vācu okupācijas iestādēm, loma pilsētā notiekošajos procesos un norisēs 1918. gada decembra beigās, kad britu karakuģu artilērija pēc Latvijas Pagaidu valdības lūguma atklāja uguni pret boļševizētās 1. un daļēji boļševizētās 3. Rīgas apsardzības rotas novietni, turklāt visos minētajos jautājumos publicētie dokumenti ievērojami paplašina un precizē līdz šim historiogrāfijā pastāvējušos priekšstatus. Faktiski šī avota sniegtā informācija jāatzīst par savā ziņā unikālu, jo tā atklāj arī daudz nezināma tieši par stāvokli Latvijas galvaspilsētā Pagaidu valdībai ārkārtīgi sarežģītā laika periodā. Dokumentu oriģinālajā tekstā iespēju robežās saglabātas arī tajā lietotās angļu valodas īpatnības (vārdu “honour”, “defence” un vēl dažu šķietami nepareizā rakstība).

Report on occurrences at Riga during stay of British Squadron, 19th December 1918–3rd January 1919

The Rear admiral Commanding 6th Light Cruiser Squadron

Sir, I have the honour to report that on 19th December 1918, in compliance with your orders, I proceeded up the River Dvina and assumed the duties of Senior Naval Officer at Riga.

“PRINCESS MARGARET” was berthed alongside the Andreas Jetty, and “WINDSOR” about half a mile further up the river.

The Town was still in the occupation of the Germans who were evacuating their troops, guns, stores, etc., in transports and by rail.

2. The situation as explained by the Prime Minister at an interview on 20th December was as follows:

The Bolsheviks were advancing on Riga by the different railways. Their organized strength was estimated at about twelve thousand equipped with artillery and machine guns and an armoured train, also cavalry.

3. The opposing forces totaling about 700 and constituting the Baltic Militia, consisted of men of German Baltic nationality including Russian Officers and few German Officers on the Staff. They had only 4 field guns and 16 machine guns.
4. The Germans did not appear to be taking active part against the Bolsheviks other than covering their own retreat.
5. On 19th December classes of Lettish Officers commenced instruction on Lewis guns, and a few days later companies of Lettish Volunteers started a daily course of drill under the supervision of Captain Craig, R.M.L.I. of “CERES”, who was given the Temporary Rank of Major.
6. As no replies were received to the numerous messages sent on behalf of Mr. Bosanquet (British Political Representative) to the foreign Office, and as the situation was daily becoming more critical, and disturbances by the Bolshevik element in the Town (numbering several thousand) were anticipated, it was

decided that pressure should be brought to bear on the German Authorities in Riga, with a view to enforcing the fulfilment of their obligations under Article 12 of the terms of the Armistice.

The German High Commissioner and Military Commander were therefore requested to attend on board "PRINCESS MARGARET"; and a conference took place, minutes of which are attached. (Enclosure No. 1).

7. On 28th December the situation was considered to be so critical, a Bolshevik rising being expected in the town at any moment, that the evacuation of British, Allied, and certain Neutral Subjects was proceeded with, refugees being embarked in "PRINCESS MARGARET" to the number of about 350.
8. On the evening of 29th December the Lettish Government informed me that the Lettish Regiments in the town had mutinied and were waiting to join forces with the Bolsheviks advancing on Riga. The Police Agents reported that the town Bolsheviks were rising in support.

The Lettish Government requested the Staff of the Baltic Militia to attack the Barracks of the mutineers with field guns, but after consultation with the Senior British Naval Officer it was considered preferable that the bombardment should be carried out by the British ships if necessary.

9. Sniping and desultory fire took place in various parts of the town during the night and ships' searchlights were thrown over the disturbed area.
10. At 06.15 on 30th December surrender of the mutineers was demanded through the Baltic Militia under threat of bombardment within half an hour.

No reply having been received by 06.45 "CERES" was directed to open fire on the Barracks. After half an hours' bombardment the mutineers surrendered.

No serious material damage was caused by the bombardment.

11. The Lettish Government stated that bombardment had produced an excellent effect, and that no further trouble from

local causes was anticipated so long as the presence of British ships continued.

12. On the morning of 30th December the situation at the front (then about 25 miles from the town) was considered so serious as to necessitate sending practically all the remaining reliable Baltic Militia troops to check the further advance of the enemy. At the urgent request of the Staff of the Baltic Militia patrols from the British Squadron were sent to assist in patrolling the town.

For this purpose four motor lorries were borrowed from the Baltic Militia, one was armed with a 12 pdr. gun, and the others each with four Lewis guns, with the object of supporting any patrol in need of assistance.

Arrangements were made also for holding the jetty in force.

13. These defensive measures were carried out under the able direction of Captain Lane of "CERES", R.M.L.I., who had been granted a Temporary rank of Lieutenant-Colonel, as being the Senior British Military Officer present.
14. The patrols were only guaranteed for a period of 48 hours, before the expiration of which it was understood from the German High Commissioner that German reinforcements would arrive. These however, did not materialise.
15. On the night of 31st December considerable firing, including machine gun fire, was heard in various parts of the town towards midnight, but no serious disturbances occurred.
16. On 1st January 1919 information was received that the reinforcements of Baltic Militia has been unable to check the further advance of the enemy, who were steadily advancing on Riga which was now considered to be in imminent danger of falling.

Orders were received from the Senior Officer, 6th Light Cruiser Squadron, for the British Squadron to prepare as secretly as possible to leave Riga at daylight on 3rd January with refugees.

(3).

15. On the night of 31st December considerable firing, including machine gun fire, was heard in various parts of the town towards midnight, but no serious disturbances occurred.

16. On 1st January 1919 information was received that the reinforcements of Baltic Militia had been unable to check the further advance of the enemy, who were steadily advancing on Riga which was now considered to be in imminent danger of falling.

Orders were received from the Senior Officer, 6th Light Cruiser Squadron, for the British Squadron to prepare as secretly as possible to leave Riga at daylight on 3rd January with refugees.

17. On 2nd January further refugees were embarked including certain Members of the Lettish Government. Other refugees were evacuating by rail and on board German steamers.

18. In the evening the inhabitants of the town appeared to be considerably excited owing to the return of some of the Baltic Militia who had been forced to retire on Riga after hard fighting and serious losses. Fires occurred, and it was reported that looting was in progress.

British patrols were withdrawn at 8 p.m.

19. The Senior Officer, 6th Light Cruiser Squadron, arrived in "VALKYRIE" in the evening, and after discussing the situation; order the withdrawal of British Force with refugees at daylight next morning.

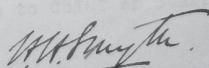
20. The Riga Force accordingly left the River which was already partially frozen, about 0700 on 3rd December, and proceeded to Copenhagen, arriving there at 0930 on 5th January 1919.

21. A copy of a manifesto issued by the town Bolsheviks is attached. (Enclosure No.2).

I have the honour to be,

Sir,

Your Obedient Servant,

CAPTAIN.

17. On 2nd January further refugees were embarked including certain Members of the Lettish Government. Other refugees were evacuating by rail and on board German steamers.
18. In the evening the inhabitants of the town appeared to be considerably excited owing to the return of some of the Baltic Militia who had been forced to retire on Riga after hard fighting and serious losses.
- Fires occurred, and it was reported that looting was in progress.
- British patrols were withdrawn at 8 p.m.
19. The Senior Officer, 6th Light Cruiser Squadron, arrived in "VALKYRIE" in the evening, and after discussing the situation, order the withdrawal of British Force with refugees at daylight next morning.
20. The Riga Force accordingly left the River which was already partially frozen, about 07.00 on 3rd January, and proceeded to Copenhagen, arriving there at 09.30 on 5th January, 1919.
21. A copy of a manifesto issued by the town Bolsheviks is attached (Enclosure No. 2).

I have the honour to be,
Sir,
Your Obedient Servant [Smyth],
CAPTAIN

Enclosure No. 1.

Proceedings at Conference held on board H.M.S.
"PRINCESS MARGARET" on 23rd December 1918, between
Senior British Naval Officer, Riga, and British Political
Representative and German Authorities at Riga.

BRITISH REPRESENTATIVES.

Captain Harry H. Smyth, C.M.G., D.S.O., R.N. in command of
H.M.S. "Princess Margaret" and Senior Naval Officer, Riga.
Captain Henry G. E. Lane, R.N. in command of H.M.S.
"Ceres".

Enclosure No. I.

58

Proceedings at Conference held on board H.M.S. "PRINCESS MARGARET" on 23rd December 1918, between Senior British Naval Officer, Riga, and British Political Representative and German Authorities at Riga.

BRITISH REPRESENTATIVES.

Captain Harry H. Smyth, C.M.G., D.S.O., R.N.
in command of H.M.S. "Princess Margaret"
and Senior Naval Officer, Riga.

Captain Henry G.E. Lane, R.N.
in command of H.M.S. "Ceres".

Lieutenant-Commander Arthur G. Zippet, D.S.O. R.N.
in command of H.M.T.B.D. "Windsor".

Lieutenant-Colonel H.A.C. Webber, R.M.L.I.
Military Staff Officer on Staff of
Senior Naval Officer.

1918

*January
went off
Colonel
at Riga*

Mr. Bosanquet (Late British Consul at Riga).
British Political Representative.

GERMAN REPRESENTATIVES.

M. August Winnig, Chief German Commissioner for the
Baltic States.

Lieutenant-Colonel Von Birkner,
Chief of the Staff, of General Von Estorff,
Commanding 8th German Army.

Captain Burchard, Assistant to Chief of Staff.

.....

Lieutenant-Commander Arthur G. Tippet, D.S.O. R.N. in command of H.M.T.B.D. "Windsor".

Lieutenant-Colonel H.A.C. Webber, R.M.L.I. Military Staff Officer on Staff of Senior Naval Officer.

Mr. Bosanquet (Late British Consul at Riga). British Political Representative.

GERMAN REPRESENTATIVES.

M. August Winnig, Chief German Commissioner for the Baltic States.

Lietenant-Colonel Von Birkner, Chief of the Staff. Of General Von Estorff, Commanding 8th German Army.

Captain Burchard, Assistant to Chief of Staff.

Captain Burchard spoke English and acted as interpreter assisted by Mr. Hall.

Mr. Bosanquet informed M. Winnig that the Senior British Naval Officer had requested him to call with reference to the execution of the Armistice Terms.

The British Government was informed that German troops were being rapidly withdrawn, and that it was proposed to withdraw the rest shortly.

The Bolsheviks were advancing, and danger to Riga was imminent.

The object of the British Squadron's visit was to see that the Terms of the Armistice was carried out by the Germans – particularly as regards Riga and district.

M. Winnig stated that he had not looked upon Article 12 of the Armistice as binding Germany to protect the Country. He had been of opinion that this was not the case, but when recently in Berlin he had heard unofficially that the Entente Powers considered that it was Germany's duty to do so.

Lieut.-Col. Webber then read Points Nos. 1 to 8 inclusive of the Senior British Naval Officer's requirements, as approved by the British Political Representative. They were written down in English by Captain Burchard and then translated into German by him and written down by M. Winnig.

Mr. Bosanquet afterwards said that he would like to explain that the foregoing conditions did not in any way relieve the Germans from the responsibility in other districts.

Note: Point No. 9 was then added to the requirements, to this effect.

German Chief of Staff stated that he had considered that, according to Article 12 of Armistice, the Germans were bound to evacuate, but he now understood from Point No. 8 that they must NOT go.

Note. Article 12 of the Armistice Terms states that the Germans must evacuate when the Allies consider the time suitable. – The Germans had apparently overlooked this.

Mr. Bosanquet said that the British did not consider the time suitable for evacuation yet.

Captain Smyth added Point No. 10 (relative to movements of German ships being reported, and removal of foodstuffs etc.) which was interpreted to M. Winnig and the German Chief of Staff, and taken down by the former.

The requirements presented by the British side were then complete (Annex I).

At the request of the German Chief of Staff the Germans were then left alone to consider their reply.

The Conference was resumed about twenty minutes later at the request of the Germans.

The reply of the German Representatives was interpreted and written down. (Annex II).

German Chief of Staff afterwards, with the help of a map, explained to Lieut.-Colonel Webber the present disposal, as far as known, of German, Lettish, and Bolshevik troops.

Captain Burchard stated that the Lettish troops were unreliable. He said that one of the Lettish companies in Riga district had been disarmed by order of the Lettish Government for this reason.

He asserted that there were about 40 000 German troops in Riga, but they did not want to fight now, but to go home.

Mr. Bosanquet made it clear that it could not for a moment be admitted that the German should insist as a condition for defending Riga, that the Lettish Government should promise eventual rights to citizenship to those German volunteer troops who consented to fight.

The Germans were bound under the Terms of the armistice to protect Riga and district, quite apart from any conditions.

Captain Burchard Said Germany would do all she could for the moment, but the task was impossible because the German soldiers were not in a state of mind to fight for this Country.

M. Winnig had been to Berlin recently to do his best to recruit suitable troops.

German Chief of Staff stated they wired every day to Berlin for more troops from Germany, but none came.

He said they would wire again to Berlin.

He also said that, if necessary, arrangements must be made for evacuation of inhabitants with a view of their safety.

Mr. Bosanquet said he understood the Germans would immediately cease to evacuate without previous reference to

British, further troops and guns which might be of use for the defence.

German Chief of Staff stated he was willing to give the German Army notice of the standpoint from which the British viewed the situation.

He had kept back some guns in the hope of getting some volunteers to use them.

He said that those unwilling to fight must go, so as not to affect the morale of remainder.

He would do his utmost to keep here a force capable of fighting, but the majority of the troops said that there was an Armistice, and that they would not fight, but would go home. They spread propaganda amongst the volunteers to induce them not to fight, as, if they did, this would hinder the return home of the others.

Mr. Bosanquet called upon Chief of the German General Staff to inform the General Commanding that he must take steps to rally the troops already here, to fight the Bolsheviks.

If the Germans are not able to carry out the Terms of the Armistice here, the GENERAL Peace Terms (at home) might be affected.

The German Representatives then withdrew.

Annex I

Requirements made by the Senior British naval Officer, Riga, and British Political Representative, of the German Authorities at Riga

Point No.

1. The Germans are to retain sufficient force in the district to hold the Bolshevik forces in check, and are not to permit them to advance beyond their present positions.

2. The forces not required for the above are to retire with all dispatch in accordance with the Armistice conditions now in force.
3. An account of the present dispositions of the troops fighting against Bolsheviks, both Lettish and German, is to be sent to the British Staff Lieutenant-Colonel for the information of the Senior Naval Officer.
All future dispositions of forces intended for fighting the Bolsheviks to be communicated through the same Officer.
4. A sufficient force to be kept under arms at the following places to prevent their capture by Bolsheviks, or their advance inside a general line joining them: –
Valk, Volmar, Venden, Fridrikhshtat, Bausk, Mitau.
5. The railway from Riga to Libau to be safeguarded against Bolshevik attack, and any British stores or mails travelling by this route shall be given priority treatment.
6. The German Authorities to give all assistance to British Officers who may be required to visit advanced posts to see that the above clauses are being carried into effect.
7. All places which may in future be lost to Germans inside the present front, to be regained by them.
8. Pending the permission of the Entente for the German forces to evacuate under Article 12 of the Armistice Terms, they are responsible for the safety of the population inside this area from Bolshevik attack. (Line mentioned in Point No. 4).
9. This does not relieve the German Military Authorities of responsibility for the safety of the populations, under Article 12 of the Armistice Terms, in other areas not specially referred to in the above points.
10. The Lettish Government state that the German ships are loading provisions and stores for removal to Germany. They state that no opportunity has yet been given of verifying the cargoes or ascertaining whether Article 14 of the Armistice Terms has been observed, but that a Commission has been appointed to investigate the matter.

It is the intention of the Senior British naval Officer to require the German Authorities to give 12 hours' notice of movements of these ships.

Annex II [...]

Reply made by German authorities at Riga to requirements presented by Senior naval Officer, Riga, and British Political Representative on 23rd December 1918

We have to submit to the interpretation of Article 12 of the Terms of Armistice. Although it is unusual to force a Government to occupy a foreign country.

In this case the defence of the Baltic countries lies near our hearts. We are not only here do defend a German race, but consider ourselves morally bound protect a Country which we have freed from the former Governmental Organisation.

The fulfilment of the defence was rendered difficult to us by the demoralization of the German troops under the influence of the conditions of the Armistice.

We were further hindered in executing the defence by the attitude taken up by the Estonian and Lettish Governments, because they allowed it to be represented that we were the oppressors of the population.

In consequence of this our soldiers were forced to look upon themselves as agents of an oppressive policy.

The desire for fighting was thus absolutely destroyed. The effect was especially strong as we had only old and invalid troops in the Country, for whom the service was too hard, and who longed for home after four years of absence.

We have been endeavouring since the end of November to get fresh troops from Germany. We have got volunteers from the 8th Army who wanted to go on fighting, and we are now beginning recruiting of volunteers in Germany, with the help of the War Ministry.

These volunteers are in the first instance intended to defend the evacuation of the 8th Army. It is our intention to use these troops as a further defence of the Country if we are able to gain their consent to it.

It will be difficult to persuade them to it as long as the Lettish Government does not come to meet us.

We have supported the Estonian and Lettish Governments in forming their own Army as far as possible.

Our experiences lead us to be somewhat careful because these troops prove themselves to be very susceptible to Bolshevik propaganda.

The Commander of the German 8th Army wishes to lay before both Governments a new proposal for the improvement of the defence. This proposal I have sent to the German Government for approval.

The Commander offers himself to both Governments as Commander of their Military Forces to rid the land of Bolsheviks. He wishes to strengthen the troops of Estonia and Latvia by volunteers which will be raised in Germany in his name.

With 30 000 men and 120 guns he hopes to free both lands of the Bolsheviks.

He demands for the German volunteers who are fighting here, that after the fighting has stopped, full rights of citizenship should be accorded.

The removal of Army provisions takes place only when they are not required here. The Town of Riga has been for the last fourteen days supplied with bread from our Army stores. We have promised them future supplies up to about 10th January.

The wished for Lettish Commission for the control of our Transports for the exportation of provisions has started work today.

We will give 12 hours' notice of the movements of our ships.

We are prepared to give the British Military Staff Officer the disposition of the troops fighting against the Bolsheviks. The number, place, and kind of troops.

Ziņojums par norisēm Rīgā britu eskadras atrašanās laikā. 1918. gada 19. decembrī – 1919. gada 3. janvārī

Kontradirālīm, 6. vieglo kreiseru eskadras komandierim¹⁷

Ser, man ir gods ziņot, ka 1918. gada 19. decembrī saskaņā ar Jūsu rīkojumiem es iebraucu Daugavas upē un uzņemos vecākā jūras virsnieka pienākumus Rīgā.

“PRINCESS MARGARET”¹⁸ tika pietauvota Andrejostā¹⁹ un “WINDSOR”²⁰ – apmēram pusotru jūdзи tālāk augšup pa upi.

1. Pilsēta joprojām atradās zem vāciešu okupācijas, viņi evakuēja savu karaspēku, lielgabalus, krājumus u.c. transportkuģos un pa dzelzceļu.
2. Situācija, kā izskaidroja premjerministrs²¹ sarunā 20. decembrī, bija šāda:

Boļševiki tuvojās Rīgai pa dažādiem dzelzceļiem. Viņu organizētais spēks tika rēķināts uz apmēram divpadsmit tūkstošiem, apgādāti ar artilēriju un ložmetējiem, bruņoto vilcienu, arī kavalēriju.
3. Pretī esošajos spēkos kopumā bija apmēram 700, kas veidoja Baltijas landesvēru un sastāvēja no vācbaltiešu tautības vīriem, ieskaitot krievu virsniekus, kā arī dažus vācu štāba virsniekus. Viņiem bija tikai 4 lauka lielgabali un 16 ložmetēji.
4. Neizskatījās, ka vācieši izrādītu aktīvu darbību pret boļševikiem citādi, kā vienīgi sedzot sevis pašu atkāpšanos.
5. 19. decembrī sākās kursi latviešu virsniekiem, instruējot par “Lewis”²² ložmetēju izmantošanu, un dažas dienas vēlāk latviešu brīvprātīgo rotas uzsāka apmācības kursu, kuru uzraudzīja kapteinis Kreigs,²³ R.M.L.I.²⁴ no “CERES”,²⁵ kuram tika piešķirta majora pagaidu dienesta pakāpe.
6. Sakarā ar to, ka netika saņemta nekāda atbilde uz daudzajiem Bosenketa kungam (britu politiskajam pārstāvim)

adresētajiem rakstiem Ārlietu ministrijā un situācija ik dienu kļuva arvien kritiskāka, kā arī tika gaidītas boļševistisko elementu (kopskaitā vairāki tūkstoši) izraisītas nekārtības pilsētā, tika nolemts, ka jāizdara spiediens uz vācu varas iestādēm Rīgā, lai panāktu Pamiera līguma 12. punktā²⁶ viņiem izvirzīto prasību izpildīšanu.

Tāpēc vācu ģenerālpilnvarotajam²⁷ un militārajam komandierim tika pieprasīts ierasties uz “PRINCESS MARGARET” klāja, notika apspriede, kuras protokols ir pievienots (pielikums Nr. 1).

7. 28. decembrī stāvoklis tika uzskatīts par tik kritisku, jebkurā brīdī sagaidot boļševiku sacelšanos pilsētā, ka tika uzsākta britu, Sabiedroto un dažu neitrālo valstu pavalstnieku evakuācija, bēgļus, kopskaitā apmēram 350, izvietojot uz “PRINCESS MARGARET”.

8. 29. decembra vakarā latviešu valdība mani informēja, ka latviešu pulki²⁸ pilsētā ir sacēlušies un vēlas pievienoties boļševikiem, kas tuvojās Rīgai. Policijas aģenti informēja, ka pilsētas boļševiki ceļas uzbrucēju atbalstīšanai.

Latviešu valdība pieprasīja Baltijas landesvēra štābā uzbrukt nemiernieku kazarmām²⁹ ar lauka lielgabaliem, bet pēc apspriešanās ar vecāko britu jūras virsnieku tika nolemts, ka būs lietderīgāk, ja nepieciešamības gadījumā bombardēšanu veiks britu kuģi.

9. Naktī dažādās pilsētas daļās bija dzirdama mērķtiecīga un epizodiska šaušana, kuģu prožektoru tika vērsti uz nemiernīgajām [pilsētas] daļām.

10. 30. decembrī plkst. 06.15 ar Baltijas landesvēra starpniecību tika pieprasīta nemiernieku padošanās, dodot pusstundu laiku un pēc tam draudot ar bombardēšanu.

Kad plkst. 06.45 nebija saņemta nekāda atbilde, “CERES” saņēma pavēli atklāt uguni pret kazarmām. Pēc pusstundu ilgas bombardēšanas nemiernieki padevās.³⁰

Bombardēšana neizraisīja nekādus smagākus materiālus zaudējumus.

11. Latviešu valdība paziņoja, ka bombardēšanai bijis liels rezultāts un ka turpmāk nav paredzami vietējas izcelsmes sarežģījumi tik ilgi, kamēr turpināsies britu kuģu klātbūtne.
12. 30. decembra rītā stāvoklis frontē (tajā brīdī apmēram 25 jūdzes no pilsētas) tika uzskatīts par tik nopietnu, ka jā-sūta praktiski visas uzticamās Baltijas landesvēra vienības apturēt ienaidnieka virzīšanos. Uzklusot Baltijas landesvēra štāba uzstājīgu prasību, patruļas no britu eskadras tika izsūtītas palīdzēt patrolēt pilsētu.
Šim nolūkam četras bruņotas automašīnas tika palienētas no Baltijas landesvēra, viena bija bruņota ar 12 mārciņu lielgabalu, pārējās katra ar četriem "Lewis" ložmetējiem, ar mērķi nepieciešamības gadījumā atbalstīt jebkuru patruļu.
Tika veikti arī sagatavošanās darbi ostas noturēšanai ar spēku.
13. Šie aizsardzības pasākumi tika veikti kapteiņa Leina³¹ no "CERES", R.M.L.I., efektīvā vadībā, viņam tika piešķirta pulkvežleitnanta pagaidu pakāpe kā vecākajam klātesošajam britu militārajam virsniekam.
14. Patruļu izsūtīšana tika garantēta vienīgi uz 48 stundu laika periodu, pēc kura iztecēšanas, kā varēja saprast no Vācijas ģenerālpilnvarotā teiktā, varētu ierasties vācu papildspēki. Tomēr tas nenotika.
15. 31. decembra naktī ievērojama šaudīšanās, ieskaitot ložmetēju uguni, bija dzirdama dažādās pilsētas daļās, tuvojoties pusnaktij, taču nopietni miera traucējumi nenotika.
16. 1919. gada 1. janvārī tika saņemta informācija, ka Baltijas landesvēra papildspēki nebija spējuši aizturēt ienaidnieka tālākvirzīšanos un tas pastāvīgi tuvojās Rīgai, kurai, kā tagad tika uzskatīts, draudēja nenovēršamas krišanas briesmas.

No 6. vieglo kreiseru eskadras vecākā virsnieka tika saņemta pavēle britu eskadrai cik vien iespējams slepeni sagatavoties Rīgas atstāšanai 3. janvārī no rīta kopā ar bēgļiem.

17. 2. janvārī turpinājās bēgļu uzņemšana, ieskaitot noteiktus Latviešu valdības locekļus. Citi bēgļi evakuējās pa dzelzceļu un uz vācu tvaikoņu³² klāja.
18. Vakarā pilsētas iedzīvotāji bija ievērojami satraukušies sakarā ar Baltijas landesvēra daļas atgriešanos, kura bija spiesta atkāpties uz Rīgu pēc smagas cīņas un nopietniem zaudējumiem.³³
Bija dzirdami šāvieni un tika ziņots, ka notiek laupīšana. Britu patruļas tika atsauktas plkst. 8 vakarā.
19. Vakarā 6. vieglo kreiseru eskadras vecākais virsnieks ieradās uz “VALKYRIE”³⁴ un pēc stāvokļa apspriešanas pavēlēja britu spēkiem izbraukt ar bēgļiem nākamajā rītā, rītausmā.
20. Rīgas spēki saskaņoti izbrauca no upes, kura jau bija daļēji aizsalusi, 3. janvārī apmēram plkst. 7.00 un devās uz Kopenhāgeni, ierodoties tur 5. janvārī plkst. 9.30.
21. Pilsētas boļševiku izdota manifesta kopija pievienota (pielikums Nr. 2).³⁵

Man ir tas gods, Jūsu padevīgs kalps,
Smits,³⁶
KAPTEINIS

Pielikums Nr. 1

1918. gada 23. decembrī uz Viņa Majestātes kuģa “PRINCESS MARGARET” notikušās apspriedes starp vecāko britu jūras virsnieku Rīgā, britu politisko pārstāvi un vācu varas pārstāvjiem Rīgā protokols.

BRITU PĀRSTĀVJI

Kapteinis Harijs H. Smits, C.M.G.,³⁷ D.S.O.,³⁸ R.N.,³⁹ Viņa Majestātes kuģa “Princess Margaret” komandieris un vecākais jūras virsnieks, Rīga.

Kapteinis Henrijs Dž. E. Leins, R.N., Viņa Majestātes kuģa “Ceres” komandieris.

Leitnants-komandieris Arturs G. Tipets,⁴⁰ D.S.O., R.N., Viņa Majestātes T.B.D.⁴¹ “Windsor” komandieris.

Pulkvedis-leitnants H.A.C.⁴² Vebers,⁴³ R.M.L.I., militārā štāba virsnieks vecākā jūras virsnieka štābā.

Bosenketa⁴⁴ kungs (bijušais britu konsuls Rīgā). Britu politiskais pārstāvis.

VĀCU PĀRSTĀVJI

Augusts Vinniga⁴⁵ kungs, Vācijas ģenerālpilnvarotais Baltijas valstīs.

Pulkvedis-leitnants fon Birkners,⁴⁶ Vācijas 8. armijas komandiera ģenerāļa fon Estorfa⁴⁷ štāba priekšnieks.

Kapteinis Burhards,⁴⁸ štāba priekšnieka palīgs.⁴⁹

Kapteinis Burhards runāja angļiski un darbojās kā tulks, kuram palīdzēja Halla kungs.

Bosenketa kungs informēja Vinniga kungu, ka britu vecākais jūras virsnieks pieprasījis viņam runāt par Pamiera nosacījumu izpildīšanu.

Britu valdība tikusi informēta, ka vācu karaspēks ticis strauji atvilkt un ka ir iecerēts drīzumā atvilkt atlikušo.

Boļševiki tuvojās un Rīgai draudēja nenovēršamas briesmas.

Britu eskadras ierašanās mērķis bijis pārliecināties, kā vācieši izpilda Pamiera nosacījumus – sevišķi attiecībā uz Rīgu un apkārtni.

Vinniga kungs paskaidroja, ka viņš nav uzskatījis Pamiera 12. punktu kā uzliekošu Vācijai par pienākumu aizsargāt [šo] valsti. Viņš ir bijis pārliecināts, ka šis nav tāds gadījums, bet, atrazdamies nesen Berlīnē, neoficiāli dzirdējis, ka Antantes lielvalstis uzskata, ka Vācijas pienākums ir to darīt.

Plkv.-ltn. Vebers tad nolasīja britu vecākā jūras virsnieka britu politiskā pārstāvja apstiprinātos prasību punktus no 1. līdz 8. ieskaitot. Kapteinis Burhards tos bija uzrakstījis angļu valodā, pēc tam iztulkoja vācu valodā, un Vinniga kungs pierakstīja.

Bosenketa kungs pēc tam sacīja, ka viņš vēlētos paskaidrot, ka iepriekšminētie nosacījumi nekādā veidā neatbrīvo vāciešus no atbildības citās teritorijās.

Piezīme. Lai uzsvērtu minēto, šajā brīdī tika pievienots 9. punkts.

Vācu štāba priekšnieks paziņoja, ka līdz šim uzskatījis – saskaņā ar Pamiera 12. punktu vāciešiem ir jāevakuējas, bet tagad no 8. punkta viņš saprot, ka viņi NEDrīkst aiziet.

Piezīme. Pamiera liguma 12. punkts paredz, ka vāciešiem ir jāevakuējas laikā, kuru Sabiedrotie uzskata par piemērotu. – Vācieši acīmredzami nav to ievērojuši.

Bosenketa kungs sacīja, ka briti vēl neuzskata brīdi par piemērotu evakuācijai.

Kapteinis Smits pievienoja 10. punktu (attiecas uz ziņām par vācu kuģiem un pārtikas u.c. aizvešanu), kas tika pārtulkots Vinniga kungam un vācu štāba priekšniekam, ko pēdējais pierakstīja.

Šajā brīdī britu puses izvirzītās prasības bija pabeigtas (1. papildinājums).

Uz vācu štāba priekšnieka prasību vācieši tad tika atstāti vieni apspriest savu atbildi.

Pēc vāciešu prasības apspriede tika atsākta apmēram divdesmit minūtes vēlāk.

Vācu pārstāvju atbilde tika iztulkota un uzrakstīta (2. papildinājums).

Vācu štāba priekšnieks pēc tam ar kartes palīdzību paskaidroja plkv.-leitn. Veberam pašreizējo zināmo vācu, latviešu un boļševiku karaspēka izvietojumu.

Kapteinis Burhards paziņoja, ka latviešu karaspēks nav uzticams. Viņš sacīja, ka viena no latviešu rotām Rīgas apgabalā šī iemesla dēļ tikusi atbruņota pēc latviešu valdības pavēles.

Viņš apgalvoja, ka Rīgā atrodas apmēram 40 000 vācu karavīru, taču viņi pašreiz nevēlas cīnīties, bet doties mājās.

Bosenketa kungs paskaidroja, ka pašreizējā brīdī nav pieļaujams, ka vācieši izvirzītu kā nosacījumu Rīgas aizstāvēšanai prasību latviešu valdībai apsolt iespējamu pilsonības tiesību piešķiršanu tiem vācu karaspēka brīvprātīgajiem, kas piekritīs cīnīties.

Saskaņā ar Pamiera noteikumiem vāciešiem ir jāaizsargā Rīga un apgabals, neizvirzot nekādus nosacījumus.

Kapteinis Burhards paskaidroja, ka Vācija pašreizējā brīdī labprāt darītu visu, ko vien spēj, taču uzdevums ir neiespējams, tāpēc ka vācu karavīru morālais stāvoklis neļauj cīnīties par šo zemi.

Vinniga kungs nesen bijis Berlīnē, kur darījis visu iespējamo, lai sakomplektētu derīgu karaspēku.

Vācu štāba priekšnieks informēja, ka viņi katru dienu telegrafē uz Berlīni, pieprasot vairāk karaspēku no Vācijas, bet nekas nav atsūtīts.

Viņš sacīja, ka vēlreiz telegrafēs uz Berlīni.

Tāpat viņš sacīja, ka, nepieciešamības gadījumam, jāveic priekšdarbi iedzīvotāju evakuācijai, ņemot vērā viņu drošības apsvērumus.

Bosenketa kungs sacīja, ka uzskata – vāciešiem nekavējoties jāpārtrauc karaspēka un aizsardzībai izmantojamu lielpabalu evakuācija, iepriekš neinformējot par to britus.

Vācu štāba priekšnieks sacīja, ka vēlas informēt vācu armiju par britu viedokli attiecībā uz esošo stāvokli.

Viņš ir aizturējis vairākus liелgabalus cerībā, ka tiks sadabūti daži brīvprātīgie to apkalpošanai.

Viņš sacīja, ka tiem, kas nevēlas cīnīties, ir jāaiziet, lai neiespaidotu palikušo morāli.

Viņš varētu darīt visu, ko vien spēj, lai turētu šeit karaspēku, kas spējīgs cīnīties, taču lielākā daļa karavīru saka, ka ir noslēgts Pamiers un ka viņi nevēlas cīnīties, bet doties mājās. Viņi izplata propagandu starp brīvprātīgajiem nolūkā iespaidot tos nekarot, sakot – ja viņi to darīs, tas aizkavēs pārējo atgriešanos mājās.

Bosenketa kungs aicināja vācu štāba priekšnieku informēt komandējošo ģenerāli,⁵⁰ ka viņam ir jāspēr soļi, lai apkopotu šeit jau esošos spēkus cīņai pret boļševikiem.

Ja vācieši nespēj šeit ievērot Pamiera nosacījumus, var tikt iespaidoti VISPĀRĪGIE Miera nosacījumi (dzimtenē).

Pēc tam vācu pārstāvji aizgāja.

1. papildinājums [...]

Vecākā britu jūras virsnieka Rīgā un britu politiskā pārstāvja
izvirzītās prasības vācu varas pārstāvjiem Rīgā

Punkts Nr.

1. Vāciešiem ir jāatstāj apgabalā pietiekams spēks, lai spētu apturēt boļševiku spēkus un neatļautu tiem izvirzīties aiz savām pašreizējām pozīcijām.
2. Spēki, kas nav nepieciešami augstāk minētajam, ir atbrīvojami, nosūtot tos [mājās] saskaņā ar spēkā esošajiem Pamiera nosacījumiem.
3. Pārskats par spēkiem, gan latviešu, gan vācu, kas pašlaik cīnās pret boļševikiem, ir jānosūta britu štāba pulkvežleitnantam vecākā jūras virsnieka informēšanai.

Visai informācijai par turpmākajai cīņai pret boļševikiem paredzētajiem spēkiem jābūt nodotai ar tā paša virsnieka starpniecību.

4. Pietiekami spēki jātur kaujas gatavībā sekojošās vietās, lai novērstu to nokļūšanu boļševiku varā un boļševiku spēku pāriešanu pāri šīs vietas savienojošajai līnijai:
Valka, Valmiera, Cēsis, Jaunjelgava, Bauska, Jelgava.
5. Dzelzceļš no Rīgas uz Liepāju jānodrošina pret boļševiku uzbrukumu, un jebkādiem britu krājumiem un sūtījumiem šajā maršrutā jāsniedz prioritāra apkalpošana.
6. Vācu varas iestādēm jāsniedz visa veida atbalsts britu virsniekiem, kuri saņemtu uzdevumu apmeklēt uz priekšu izvirzītas vietas, lai pārlicinātos, kā tiek izpildīti augstāk minētie punkti.
7. Visas vietas, ko nākotnē vācieši zaudētu pašreizējā frontes līnijā, viņiem ir jāatgūst.
8. Līdz Antantes atļaujas saņemšanai vācu spēkiem evakuēties Pamiera līguma 12. punkta kārtībā, tie ir atbildīgi par iedzīvotāju drošību pret boļševiku uzbrukumu šīs teritorijas iekšienē (4. punktā minētajā līnijā).
9. Minētais neatbrīvo vācu militārās varas iestādes no atbildības par iedzīvotāju drošību, saskaņā ar Pamiera līguma 12. punktu, citās teritorijās, kuras nav īpaši pieminētas augstāk minētajos punktos.
10. Latviešu valdība informē, ka vācu kuģos tiek iekrauta pārtika un krājumi izvešanai uz Vāciju. Viņi apgalvo, ka līdz šim nav tikusi dota nekāda iespēja pārbaudīt kravas vai konstatēt Pamiera līguma 14. punkta⁵¹ ievērošanu, un lietas izmeklēšanai tikusi izveidota komisija.

Britu vecākais jūras virsnieks ir izlēmis pieprasīt vācu iestādēm 12 stundas pirms šo kuģu izbraukšanas sniegt informāciju par to.

2. papildinājums [...]

Vācijas iestāžu Rīgā atbilde uz vecākā jūras virsnieka Rīgā un britu politiskā pārstāvja prasībām 1918. gada 23. decembrī

Mums ir jāpakļaujas Pamiera līguma 12. punkta interpretācijai. Kaut arī ir neparasti piespiest valdību okupēt ārvalsti.

Šajā gadījumā Baltijas valstu aizsardzības vēlme ir mūsu sir-
dīs. Mums ir ne vien jāaizsargā vācu tauta, bet mēs uzskatām
sevi par morāli atbildīgiem aizsargāt zemi, ko esam atbrīvojuši
no iepriekšējās valdības varas.

Aizsardzības organizēšanu mums ir padarījusi grūtāku vācu
karaspēka demoralizācija pamiera apstākļu iespaidā.

Vēl vairāk aizsardzības veikšanu mums sarežģī igauņu un lat-
viešu valdību ieņemtā nostāja, jo tās ir veicinājušas uzskatu, ka
mēs esam iedzīvotāju apspiedēji.

Sekas tam ir tādas, ka mūsu karavīri bija spiesti uzskatīt sevi
par apspiešanas politikas veicējiem.

Tādējādi cīņasspars tika pilnībā sagrauts. Efektu vēl vairāk
pastiprināja apstākļi, ka mums karaspēkā šajā zemē ir tikai vecie
un invalīdi, kuriem dienests ir par smagu un kuri ilgojas pēc
mājām pēc četrus gadu prombūtnes.

Kopš novembra beigām mēs cenšamies dabūt svaigas vienī-
bas no Vācijas. Mēs esam dabūjuši brīvprātīgos no 8. armijas, kas
gribēja iet cīnīties, un tagad mēs sākam rekrutēt brīvprātīgos Vā-
cijā ar Kara ministrijas palīdzību.

Šie brīvprātīgie pirmkārt ir paredzēti 8. armijas evakuācijas
apsardzībai. Mūsu nodoms ir izmantot šo karaspēku turpmākai
zemes aizsardzībai, ja mēs varam iegūt tam viņu piekrišanu.

Būs grūti pārliecināt viņus par to, ja latviešu valdība nenāks
mums pretim.

Mēs esam atbalstījuši igauņu un latviešu valdības viņu pašu
armiju veidošanā, cik vien tas bijis iespējams.

Mūsu pieredze liek mums būt zināmā mērā piesardzīgiem, jo
šis karaspēks ir parādījis sevi kā ļoti pakļāvīgu boļševiku propa-
gandai.

8. armijas komandieris vēlas stādīt priekšā abām valdībām
jaunu priekšlikumu aizsardzības uzlabošanai. Šo priekšlikumu es
esmu nosūtījis Vācijas valdībai apstiprināšanai.

Komandieris piedāvā sevi abām valdībām kā to militāro
spēku komandieris zemes atbrīvošanai no boļševikiem. Viņš

vēlas stiprināt karaspēku Igaunijā un Latvijā ar brīvprātīgajiem, kas viņa vārdā tiks rekrutēti Vācijā.

Ar 30 000 vīriem un 120 lielgabaliem viņš cer atbrīvot abas zemes no boļševikiem.

Viņš pieprasa, lai vācu brīvprātīgajiem, kas cīnās šeit, pēc tam, kad cīņa beigsies, tiktu piešķirtas pilnas pilsonības tiesības.

Armijas pārtikas krājumu izvešana notiek tikai tad, kad tie nav nepieciešami šeit. Rīgas pilsēta pēdējo četrpadsmit dienu laikā ir tikusi apgādāta ar maizi no mūsu armijas krājumiem. Mēs esam tiem apsolījuši turpināt apgādi apmēram līdz 10. janvārim.

Prasītā [atļauja] latviešu komisijai mūsu transportkuģu kontrolei saistībā ar pārtikas izvešanu ir sākusi darboties šodien.

Mēs sniegsim 12 stundu iepriekšēju informāciju par mūsu kuģu kustību.

Mēs esam gatavi sniegt britu militārā štāba virsniekam informāciju par karaspēku, kas cīnās pret boļševikiem. Skaitu, novietojumu un karaspēka veidu.

Avots: National Archives of United Kingdom, Admiralty, 137/1664 (Baltic Proceedings, Jan.–Febr., 1919), 55–63.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Edgars Andersons (1967). *Latvijas vēsture 1914–1920*. Stokholma: Daugava, 361. lpp.
- ² Sk.: *Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs* (turpmāk: LVVA), 1468–1–130, 10.–14. lp.
- ³ Sk., piemēram: Andersons. *Latvijas vēsture 1914–1920*, 360. lpp.
- ⁴ J. P. (1938). Mūsu pirmo jātnieku vienību formēšana un kaujas gaitas līdz 1919. gada 6. martam. *Militārais Apskats*, 10, 1899. lpp.
- ⁵ *National Archives of United Kingdom*, Admiralty, 137/1663 (Baltic Proceedings, Nov. 1918 to beginning of January, 1919), 226–228 (A. Sinclair to the Commander-In-Chief, Grand Fleet, Dec. 19th, 1919); Angļu ierašanās Rīgā. *Jaunākās Ziņas*, 22.12.1918., 2. lpp.; Valdis Bērziņš (sast.) (1988). *Dokumenti stāsta: Latvijas buržuāzijas nākšana pie varas*. Rīga: Zinātne, 94. lpp. Sk. arī plašāku aprakstu par angļu jūrnieku ierašanos pilsētā: Angļu viesi; Angļu viesu sumināšana Latvju Operā. *Jaunākās Ziņas*, 22.12.1918., 4.–5. lpp.

- ⁶ Edgars Dunsdorfs (1992). *Kārļa Ulmaņa dzīve: Ceļinieks, politiķis, diktators, mocekļis*. Rīga: Zinātne, 106.–107., 223. lpp.
- ⁷ Jānis Ezeriņš. Atmiņas par pulkveža Kalpaka bataljonu. *Latvijas Kareivis*, 04.03.1927., 2. lpp.
- ⁸ Sk.: Artis Buks. Pirmā kauja par Latvijas neatkarību. Pieejams: http://vesture.eu/index.php/Pirm%C4%81_kauja_par_Latvijas_neatkar%C4%ABbu#cite_ref-23 (skatīts 20.06.2016.).
- ⁹ Sīkāk sk.: Ēriks Jēkabsons (1996). Latgale vācu okupācijas laikā un pulkveža M. Afanašjeva partizānu nodaļas darbība Latvijā 1918. gadā. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1, 42.–59. lpp.
- ¹⁰ Bērziņš (sast.). *Dokumenti stāsta*, 111. lpp.
- ¹¹ Notikumi vietējā kara spēkā. *Jaunākās Ziņas*, 31.12.1918., 4. lpp.
- ¹² Bērziņš (1928). *Latvijas brīvības cīņas*. Rīga: A. Gulbis, 15. lpp.
- ¹³ Arvīds Kripens (1963). *Kalpaka bataljons un Baloža brigāde*. Belmore: Mintys Pty. Ltd., 20. lpp. Sk. arī toreizējā Apsardzības ministrijas Ģenerālštāba priekšnieka Aleksandra Plensnera atmiņas par notikušo (arī viņš apliecina, ka 31. decembrī landesvēra vācu vienību karavīri izpildīja nāvēssodu 10 apcietinātajiem karavīriem. Sk.: Aleksandrs Plensners (1978). *Divdesmitā gadsimta pārvērtības: atmiņas*. Grāmatu Draugs, 190. lpp.
- ¹⁴ Kripens. *Kalpaka bataljons un Baloža brigāde*, 20. lpp.
- ¹⁵ *LVVA*, 3412–1–585, 405.–406. lp.
- ¹⁶ Spricis Paegle (1923). *Kā Latvijas valsts tapa*. Rīga: Autora apgādībā, 236.–237. lpp.
- ¹⁷ 6. vieglo kreiseru eskadru komandēja Edvins Aleksandrs Sinklers (*Synclair*; 1865–1945).
- ¹⁸ “Princess Margaret” – 1914. gadā uzbūvēts okeāna pasažieru lineris, no 1915. gada Kara flotē kā mīnukuģis.
- ¹⁹ Andrejosta – 20. gadsimta sākumā izveidota osta Andrejsalā.
- ²⁰ “Windsor” – “W” klases iznīcinātājs, uzbūvēts 1918. gadā, Kara flotē līdz 1947. gadam. Kuģis ieradās Rīgā jau 17. decembra vakarā.
- ²¹ Domāts Latvijas Pagaidu valdības Ministru prezidents Kārlis Ulmanis.
- ²² “Lewis” sistēmas vieglais rokas ložmetējs, radīts ASV, Pirmā pasaules kara laikā masveidā ražots Lielbritānijā.
- ²³ Arčibalds Maksvels Kreigs (*Craig*), Lielbritānijas Kara flotes virsnieks.
- ²⁴ R.M.L.I. – *Royal Marine Light Infantry* (angļu val.), Karaliskie jūras vieglie kājnieki.
- ²⁵ “Ceres” – “C” klases kreiseris (ātrs karakuģis, apgādāts ar jūras artilēriju), uzbūvēts 1916. gadā.
- ²⁶ Pamiera līguma 12. punkts paredzēja, ka Vācijas karaspēkam, kurš pamiera parakstīšanas brīdī atrodas Austroungārijā, Rumānijā un Turcijā, nekavējoties jāatkāpjas uz Vācijas teritoriju, bet tam karaspēkam, kurš atrodas bij. Krievijas teritorijā, arī jāatkāpjas uz Vāciju, taču tikai tad, kad

- Sabiedrotie, ievērojot iekšējo stāvokli šajās teritorijās, izlems, ka tas jādara.
- ²⁷ A. Vinnigs tika iecelts par Vācijas valdības ģenerālpilnvaroto pārstāvi Baltijas zemēs 1918. gada 15. novembrī.
- ²⁸ Runa ir par 1. un 3. Rīgas apsardzības rotu.
- ²⁹ 1. un 3. Rīgas apsardzības rota bija izvietotas pareizticīgo semināra ēkā Suvorova ielā (tag. K. Barona ielā 99).
- ³⁰ Kuģa "Ceres" kaujas žurnālā 30. decembrī fiksēts, ka izdarīti 10 šāvienī. Sk.: https://s3.amazonaws.com/oldweather/ADM53-37501/017_0.jpg Kuģa žurnāla ierakstus citās dienās Rīgā sk.: http://www.naval-history.net/OW-Ships-WW1-06-HMS_Ceres.htm
- ³¹ Henrijs Eliots Leins (*Lane*), Lielbritānijas Kara flotes virsnieks, 1918. gada aprīlī – 1919. gada jūlijā kuģa "Ceres" komandieris.
- ³² 1919. gada 3. janvāra rītā kopā ar britu kuģiem no Rīgas izbrauca arī vācu kuģi "Roma" un "Babylon", kā arī Latvijas kuģis "Maiga".
- ³³ Acīmredzot runa ir par Inčukalna kauju.
- ³⁴ "Valkyrie" – "V" klases karakuģis, uzbūvēts 1916.–1917. gadā.
- ³⁵ Netiek publicēts angļu valodā iztulkotais Pētera Stučkas vadītās Latvijas strādnieku, bezzemnieku un strēlnieku Padomju valdības manifests, kurš bija publicēts laikrakstā "Cīņa" 1918. gada 18. decembrī un kurā tika paziņots par padomju varas nodibināšanu.
- ³⁶ Harijs Smits (*Smyth*; 1872–?), Lielbritānijas Kara flotes kapteinis, vēlāk kontradmirālis. 1918.–1922. gadā mīnukuģa "Princess Margaret" komandieris.
- ³⁷ C.M.G. – *Companion of the Order of St Michael and St George* (angļu val.), Ar Svētā Maikla un Svētā Džordža ordeni apbalvotais.
- ³⁸ D.S.O. – *Distinguished Service Order* (angļu val.), Izcila dienesta ordenis, par kaujas nopelniem piešķirts Lielbritānijas apbalvojums.
- ³⁹ R.N. – *Royal Navy* (angļu val.), Karaliskie Jūras spēki.
- ⁴⁰ Arturs Grendons Tipets (*Tippet*; 1885–1943), Lielbritānijas Kara flotes virsnieks.
- ⁴¹ T.B.D. – *Torpedo Boat Destroyer* (angļu val.), torpēdlaivu iznīcinātājs.
- ⁴² H.A.C. – *Honorary Artillery Company* (angļu val.), Artilērijas goda rota.
- ⁴³ Pulkvedi-leitnants Veberu (*Webber*) pagaidām nav izdevies identificēt.
- ⁴⁴ Vivjens Bosenkets (*Bosanquet*; 1872–1943), līdz 1917. gadam Lielbritānijas konsulārais pārstāvis Maskavā, Odesā, Liepājā, Rīgā.
- ⁴⁵ Augusts Vinnigs (*Winnig*; 1878–1956), Vācijas politiķis, 1918. gada novembrī–decembrī valdības ģenerālpilnvarotais Baltijas zemēs.
- ⁴⁶ Roberts Aleksandrs Birkners (*Bürkner*; 1870–1925), Vācijas armijas virsnieks, no 1918. gada decembra 8. armijas štāba priekšnieks, vēlāk – ģenerālmajors.
- ⁴⁷ Ludvigs fon Estorfs (*von Estorff*; 1859–1943), Vācijas armijas infantērijas ģenerālis, 1918. gada martā–decembrī 8. armijas pavēlnieks.

- ⁴⁸ Vilhelms Burhards (*Burchard*, no 1925 – *Burchard-Motz*; 1878–1957), Vācijas armijas rezerves rotmistrs (kapteinis), no 1915. gada ierēdnis Kurzemes militārās pārvaldes Centrālajā nodaļā, no 1918. gada Vācijas ģenerālpilnvarotā Baltijas zemēs vietnieks.
- ⁴⁹ Patiesībā V. Burhards bija A. Vinniga vietnieks.
- ⁵⁰ Runa ir par 8. armijas komandieri.
- ⁵¹ Pamiera līguma 14. punkts paredzēja, ka Vācijas karaspēkam nekavējoties jāpārtrauc jebkāda veida rekvizīcijas un īpašuma izvešana savas valsts vajadzībām Rumānijā un Krievijā.

ZINĀTNES DZĪVE

III CĒSU ARHEOLOĢIJAS KONFERENCE CĒSĪS

2016. gada 31. martā notika Cēsu kultūras un tūrisma centra rīkota konference, kas kopš 2013. gada kļuvusi jau par tradīciju reizi gadā apvienot dažādu pētniecības jomu pārstāvjus un iepazīstināt klausītājus ar Cēsu viduslaiku pilij un pilsētas vēsturei veltītiem referātiem. Konference notika Cēsu Jaunās pils konferenču zālē, un to atklāja Cēsu muzeja vadītājs Gundars Kalniņš.

Līdzšinējo Cēsu arheoloģijas konferenču referāti tika balstīti galvenokārt uz Cēsu viduslaiku pils izrakumos iegūto arheoloģisko materiālu, bet šajā konferencē tika ietverti arī citi neatņemami Cēsu vēstures un pilsētas ainavas simboli. Konferenci atklāja arheoloģes Zigrīdas Apalas (LU Latvijas vēstures institūts) stāstījums par vendu dzīvesvietu – Riekstu kalnu un ar to saistītajiem jaunākajiem atklājumiem pilskalna apdzīvotības un datēšanas jautājumos. Arheologs Oskars Ušpelis (SIA “Arheoloģiskā izpēte”) iepazīstināja ar 2015. gada arheoloģisko izrakumu sezonā gūtajiem atradumiem un atklājumiem vendu kapulaukā pie Cēsu dzelzceļa stacijas. Konstatēto apbedījumu vidū izcēlās jaunas vendu meitenītes apbedījums, kura senlietas nodotas restauratoriem, bet kaulu materiāls nosūtīts radioaktīvā oglekļa datējumiem ar mērķi noteikt precīzu apbedīšanas laiku. Uzmanību saistošas bija arī izteiktās hipotēzes par apbedījuma ierīkošanas laiku un veģētāciju kapulauka tuvumā, vadoties pēc veikto augsnes un putekšņu analīžu rezultātiem. Antropoloģes Gunitas Zariņas (LU Latvijas vēstures institūts) referāts bija veltīts apbedījumiem Cēsu Sv. Jāņa baznīcas kapsētā, kur, spriežot pēc osteoloģiskā materiāla izvērtējuma rezultātiem, visdrīzāk apbedīti vācu izcelsmes iedzīvotāji. Konferences pirmo daļu noslēdza Gundars Kalniņš (Cēsu Vēstures un mākslas muzejs), iepazīstinot klausītājus ar nereti nepelnīti uzmanībai garām paslidējušiem Cēsu Sv. Jāņa baznīcā izstādītajiem vēstures avotiem – kapa plāksnēm, uzskatāmi pierādot, cik daudz informācijas iespējams gūt to detalizētā un kompleksā izpētē.

Konferences otrās daļas uzmanības centrā bija Cēsu pils – gan tās arheoloģiskais, gan arhitektoniskais materiāls. Artūrs Tomsons (Latvijas Nacionālais vēstures muzejs) savā ziņojumā pieskārās zirga bruņu atradumiem Cēsu pilī, vienlaikus sniedzot informatīvu pārskatu par šī specifiskā bruņojuma sastāvdaļu atradumiem arī citu laika posmu un reģionu arheoloģiskajā un ikonogrāfiskajā materiālā. Turpretī kalējs Edvards Puciriuss (OŪ “Nirks”) prezentēja interesantu referātu par Cēsu pils izrakumos iegūtajām muguras bruņām un to izgatavošanas tehnoloģijām. Kā savas jomas profesionālis un starptautiski atzīts bruņu repliku meistars, referents detalizēti aprakstīja konkrēto muguras bruņu replikas izgatavošanas posmus, lietotās kalšanas tehnikas un to specifiku, vienlaikus norādot uz hronoloģiski atbilstošiem līdzīgu bruņu elementiem no kolekcijām citviet Eiropā. Otrās daļas noslēgumā arhitekts Ilmārs Dirveiks (SIA “Arhitektoniskās izpētes grupa”) aizrāva klātesošos ar referātu par Cēsu pils viduslaiku tualetēm, izvērtējot gan iegūtās arheoloģiskās, gan arhitektoniskās liecības un īpaši izceļot izbūvi līdzās pils mestra zālei.

Konferences trešo daļu aizsāka Mārtiņš Kuplais (Latvijas Etnogrāfiskais brīvdabas muzejs), kura referāts bija veltīts Cēsu pils ziemeļu torņa pagraba izrakumos atrasto darbarīku un iedzīves priekšmetu etnogrāfisko paralēļu meklēšanai. Konferenci noslēdza arhitekts Artūrs Lapiņš (SIA “Arhitektoniskās izpētes grupa”) ar referātu par Cēsu pils aizsardzības spējām 16. gadsimta pirmajā pusē, iepazīstinot klātesošos ar Cēsu pils aizsardzības sistēmas raksturojumu, pils aizsardzībai paredzētajiem ieročiem un noslēgumā – ar pils apšaudes laukumu modelēšanas rezultātiem.

Konferences izskaņā Gundars Kalniņš vadīja diskusiju daļu un pēc tās izteica īpašu pateicību Ievai Kalniņai un Alenam Opoļskim par atbalstu konferences organizēšanā. Konferences rīkotāji – Cēsu Vēstures un mākslas muzeja darbinieki – bija ne vien profesionāli noorganizējuši referātu sesiju norisi, bet arī sarūpējuši kuplajam klausītāju lokam patīkamu pārsteigumu. Konferences ietvaros tika atklāta ekspresizstāde, kurā bija apskatāmi nupat kā no Lietuvas Mākslas muzeja Prana Gudina restaurācijas centra darbnīcas atvestie, savulaik Cēsu viduslaiku pils arheoloģiskās izpētes laikā atrastie konservētie priekšmeti – zirglietas, bruņojums, sadzīves priekšmeti un tekstilijas. Līdzās konservētajiem senlietu oriģināliem bija aplūkojamas kalēja

Edvarda Pucirusa pēc Cēsu viduslaiku pils arheoloģiskajos izrakumos atrastajām bruņām darinātās rekonstrukcijas un Gunas Zomeres veidotie ādas apavu atdarinājumi.

Novēlot organizatoriem izturību un līdzekļus arī nākamgad rīkot šo bagātīgi apmeklēto konferenci, jāizsaka cerība par tās norisi plašākās telpās, jo interesentu loks šajos gados tā sakuplojis, ka Cēsu Jaunās pils konferenču zāle šim mērķim kļuvusi jau par mazu.

Eduards Plankājs

STARPTAUTISKA LU LVI ETNOGRĀFU EKSPEDĪCIJA SALDUS NOVADA JAUNAUCES, RUBAS UN VADAKSTES PAGASTOS

Latvijas Universitātes akadēmiskās attīstības projektu ietvaros no 2016. gada 4. līdz 8. jūlijam Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta (LU LVI) etnologi realizēja starptautisku projektu “**Latvijas–Lietuvas pierobežas etnogrāfiskā izpēte**”, t.i., etnogrāfisko ekspedīciju Saldus novada Rubas un Vadakstes pagastos. Jāpiebilst, ka šī bija pirmā etnogrāfu ekspedīcija šajos pagastos.

Etnogrāfisko ekspedīciju prakse Latvijas vēstures institūtā pastāv jau no 1947. gada līdz ar etnogrāfijas nodaļas izveidi, bet mūsdienās – sakarā ar Latvijas pievienošanos UNESCO Konvencijai par kultūras un dabas mantojuma saglabāšanu un Latvijā atdzimstošo interesi par kultūras mantojuma saglabāšanu, tradicionālo amatu un prasmju pārmantošanu, kā arī kaimiņu kultūru ietekmēm pierobežā – svarīgi turpināt un pilnveidot etnogrāfisko materiālu vākšanas, saglabāšanas un zinātniskās interpretācijas praksi. Sakarā ar nenovēršamo paaudžu maiņu aktuāla ir arī jaunās paaudzes pētnieku sagatavošana, tāpēc šī gada zinātniskās ekspedīcijas viens no galvenajiem uzdevumiem bija etnogrāfiskā materiāla vākšanas darbā ievadīt topošos zinātniekus (bakalauru, maģistru un jauno doktoru).

Projektu “Latvijas–Lietuvas pierobežas etnogrāfiskā izpēte” vadīja LU LVI vadošā pētniece Dr. hist. Aija Jansone, ekspedīcijas dalībnieces: jaunā doktore Ieva Pīgozne, bakalaure Eva Liepiņa,

etnoloģijas maģistre Aukse Noreikaite (Kauņa) no Vītauta Dižā universitātes Kultūru studiju un etnoloģijas katedras. A. Noreikaite šobrīd ir arī Lietuvas vēstures institūta apvienotās etnoloģijas doktorantūras programmas doktorante. Pieredzējušas pētnieces vadībā tika apgūta etnogrāfiskā materiāla vākšanas metodika: ekspedīcijas sagatavošana, darbs ar teicēju, materiāla vākšana un fiksācija un savāktā materiāla apstrāde/noformēšana nodošanai LU LVI Etnogrāfisko materiālu krātuvei.

Ekspedīcijā tika vākti pirmavoti par materiālās un garīgās kultūras izpausmēm mūsdienās, pierobežas iedzīvotāju tradicionālām tekstilijām, ģimenes godiem un kalendārām ieražām, tradicionālo virtuvi, viensētu puķu dārziem, kā arī par apdzīvoto vietu, māju un dzimtu vēsturi un ar etnisko identitāti saistītiem jautājumiem. Pārsvārā tika veiktas padziļinātas intervijas ar vecākās paaudzes vietējiem iedzīvotājiem, apzināts Vadakstes novadpētniecības muzejs, veidoti pētāmo objektu apraksti, veikta fotodokumentēšana (fotografēšana un seno fotouzņēmumu skenēšana uz vietas) un materiālās kultūras objektu uzmērīšana. Tika aptaujāti Rubas un Vadakstes pagastu pamatiedzīvotāji "Asnu", "Kalnaģēģeru", "Laimeskalnu", "Pūcītes", "Vēsmu", "Zeniņu", "Ziemeļu" u.c. mājās, apsekota Rubas pagasta Roses skola, Rubas vecā un jaunā kapsēta, kā arī t.s. Mēra kapi, Jaunauces pils u.c. kultūrvēstures objekti. Katras dienas vakarā notika savāktā materiāla analīze un iegūtās pieredzes izvērtēšana.

Projekta ietvaros Dr. hist. Aija Jansone vāca materiālus par rokdarbu vietu un lomu telpu interjerā un apģērbā mūsdienās, kā arī veica aptauju "Tradicionālais un laikmetīgais mūsdienu latviešu tautas lietišķajā mākslā"; Dr. art. Ieva Pigozne vāca materiālus par dzimtu, apģērba vēsturi, tradicionālo virtuvi, lauku māju puķu dārzu kultūru; Bc. Eva Liepiņa apguva pirmās etnogrāfiskā materiāla vākšanas iemaņas un iepazīnās ar lauka pētījumu metodiku, kā arī palīdzēja materiāla vākšanas (zīmēšanas, uzmērošanas, fotografēšanas) darbā, bet Mg. hist. Aukse Noreikaite vāca materiālus topošai disertācijai "Lietuvas un Latvijas pierobeža: etniskās identitātes izpausme 20. gadsimtā un 21. gadsimta sākumā" par pierobežas iedzīvotāju identitāti, tās izpausmes formām un zīmēm, cilvēku ikdienu un ģimenes godiem, kā arī par pierobežas apdzīvoto vietu savdabību.

Sekmīga ekspedīcijas norise bija iespējama, pateicoties atsaucīgai apvienotās Jaunaucas un Rubas pagastu pārvaldes vadītājai Guntai Kalniņai, pagasta darbiniecei Rainai Dimdieri, Vadakstes pagasta vēstures ekspozīcijas vadītājai Gundegai Rozenbergai un Rubas internātskolas vadībai.

Šāda projekta realizācija sekmē:

- etnogrāfijas zinātnes turpinājumu un attīstību;
- intereses par etnogrāfa darbu veidošanu jaunajā paaudzē;
- papildina LU LVI Etnogrāfisko materiālu krātuvi ar jauniem pirmavotiem;
- bagātina Latvijas kultūrvēstures pētniecības konceptuālo un teorētisko bāzi;
- veicina kultūras sakaru attīstību un starptautisko sadarbību ar kaimiņzemes kolēģiem.

Aija Jansone

EIROPAS ARHEOLOGU ASOCIĀCIJAS 22. KONGRESS VIĻŅĀ

No šā gada 31. augusta līdz 4. septembrim Viļņas Universitātē norisinājās vērienīgs Eiropas Arheologu asociācijas (EAA) 22. kongress. To organizēja Eiropas Arheologu asociācija, Viļņas Universitāte, Kultūras mantojuma akadēmija (*Kultūros paveldo akadēmija*) un Lietuvas Arheologu asociācija. Tajā ar ziņojumiem un stenda referātiem 98 sesijās un septiņos apaļajos galdos piedalījās vairāk nekā 1450 dalībnieku no visas pasaules. Kongresa darbs bija strukturēts sešos apkopojošos virzienos.

Pirmā virziena – “Arheoloģisko liecību interpretācija” 35 sesijās liela uzmanība tika pievērsta jaunu tehnoloģiju izmantošanai arheoloģisko artefaktu izvērtējumā. Kopumā iezīmējās tendence apvienot dažādu zinātņu nozaru piedāvātās iespējas, lai izstrādātu konkrētu vēstures periodu sadzīves procesu, apgērbu, amatniecības, dzīvesvietu un sabiedrisko procesu rekonstrukcijas un padarītu tās saprotamas plašai sabiedrībai. Daudz uzmanības tika veltīts simbolisma problēmai dažādos aizvēstures periodos.

Tēma “Arheoloģiskā mantojuma pārvaldīšana (menedžments)” apkopoja sesijas, kurās tika apspriestas arheoloģiskā mantojuma saglabāšanas ekoloģiskās un saimnieciskās darbības problēmas un ar to saistītā likumdošana, izskaidrošanas darbs plašākā sabiedrībā, kā arī jaunākās tendences arheoloģisko muzeju darbā un tūrisma attīstībā. Izskanēja jautājums par arheoloģijas pieminekļu izlaupīšanu un šī materiāla tirdzniecību internetā. Par to runāja krievu arheologi, tomēr šī problēma ir aktuāla visai Austrumeiropai. Tika diskutēts, vai zinātnieki var izmantot iegūto informāciju (piemēram, kartografēt atradumu vietas), balstoties uz internetā iegūtām ziņām, kas nāk no pašiem senvietu izlaupītājiem.

Virziena “Teorētiskās un metodiskās perspektīvas arheoloģijā” sesijās galvenā uzmanība tika pievērsta arheoloģijas sociālās lomas palielināšanai sabiedrībā, tās paplašināšanai dažādos veidos – piesaistot iedzīvotājus arheoloģisko izrakumu lauka darbu veikšanā, strādājot ar skolu un augstskolu jaunatni, veidojot aktīvu saikni ar sabiedriskajiem medijiem, izstrādājot publiski pieejamas datubāzes un teorētiskos modeļus.

Sesiju grupā, kas bija apvienotas virzienā “Baltijas reģiona arheoloģija”, vispusīgi tika analizēti Baltijas jūras reģiona valstu senākās vēstures jautājumi.

Vairākās sesijās plaši tika prezentēti Latvijas bagātais arheoloģiskais un bioarheoloģiskais mantojums. Tā sesijā “Ziemeļu mežu zonas senie lopkopji – izotopu liecības par viņu hronoloģiju, uzturu un migrāciju” Šlēsvigas Baltijas un Skandināvijas arheoloģijas centra darbinieks Džons Medovs (*John Meadows*) sniedza apkopojosu ziņojumu par līdz šim iegūtajiem Zvejnieku kapulauka stabilo izotopu un ^{14}C datu rezultātiem un Burtnieku ezera rezervuāra efekta pētījumiem. Latvijas vēstures institūta doktorante Dardega Legzdiņa prezentēja Oksfordas Universitātē veikto Lubāna ezera akmens laikmeta apmetņu dzīvnieku un zivju kaulu stabilo izotopu ^{13}C un ^{15}N pētījumu rezultātus. No Aboras, Osas, Eiņu, Zvidzes un Ičas apmetnēm iegūti lokālas izotopu ekoloģijas rezultāti, kas turpmāk tiks izmantoti šī apvidus akmens laikmeta iedzīvotāju paleodiētas un Lubāna ezera rezervuāra efekta izpētei. Šeit paveras plašas pētniecības iespējas.

Sesijā “Baltijas jūras reģiona bioarheoloģija” divi referāti bija saistīti ar Ķivutkalna bronzas laikmeta pilskalna un iedzīvotāju stabilo

izotopu, datējumu un DNS pētījumiem. Šajos referātos tika atspoguļoti Latvijas vēstures institūta un Helsinku Universitātes kopējā projekta “Ķivutkalna arheoloģiskais komplekss – Latvijas bronzas laikmeta pilskalna un kapulauka zinātniska izpēte” rezultāti. Maksa Planka Cilvēka vēstures zinātnes institūta līdzstrādniece Alisa Mitnika (*Alissa Mittnik*) analizēja Ķivutkalna kapulauka deviņu apbedījumu DNS kopā ar Lietuvas un Igaunijas akmens laikmeta iedzīvotāju DNS materiālu un skaidroja migrācijas procesus Baltijas aizvēsturē. Tika atzīmēta Ķivutkalna kapulauka antropoloģiskā materiāla labā saglabātība, kas ļauj veikt vispusīgus Latvijas bronzas laikmeta iedzīvotāju ģenētiskos pētījumus. Savukārt Helsinku Universitātes profesors Mika Lavento (*Mika Lavento*) savā referātā secināja, ka Ķivutkalna pilskalna un kapulauka hronoloģijas jautājumi vēl līdz galam nav atrisināti. Šo referātu izstrādē kā līdzautori piedalījās Latvijas vēstures institūta vadošie pētnieki Andrejs Vasks un Gunita Zariņa. Vēl divos šīs sesijas referātos tika izvērtēta Latvijas 14.–18. gadsimta iedzīvotāju veselība. Daremas (*Durham*) Universitātes doktorante Elīna Pētersone-Gordina referēja par sifilisa izplatību viduslaiku Rīgā. Šī ziņojuma līdzautors bija Latvijas vēstures institūta vadošais pētnieks Guntis Gerhards. Vašingtonas Dabas vēstures muzeja Antropoloģijas nodaļas (*Department of Anthropology, National Museum of Natural History, Washington*) darbiniece Sabrina Šoltsa (*Sabrina B. Sholts*) prezentēja materiālu par Jēkabpils 17.–18. gadsimta bērnu veselību, izmantojot stabilo izotopu un Latvijas Universitātes Ķīmijas fakultātē veikto mikroelementu pētījumu rezultātus. Šī referāta līdzautori bija Latvijas Nacionālā vēstures muzeja pētnieki Vitolds Muižnieks un Austrā Engīzere, LU Ķīmijas fakultātes profesors Arturs Viksna, docente Vita Rudoviča un Latvijas vēstures institūta vadošā pētniece Gunita Zariņa.

Arī sesiju grupā “Zinātne un starpdisciplināritāte arheoloģijā” uzmanība tika pievērsta eksakto zinātņu – ķīmijas, fizikas, biomedicīnas un biomolekulāro tehnoloģiju izmantošanai arheoloģiskajos pētījumos, jaunāko tehnoloģiju izstrādei un pielietojšanai. Tāpēc vairākas sesijas bija veltītas seno iedzīvotāju uztura, veselības un migrācijas jautājumiem, izmantojot stabilo izotopu un DNS datus. Speciāla sesija bija atvēlēta mēra izplatības un patogēnu DNS pētījumiem. Interesanti un vispusīgi tika apskatīti jaunākie rezultāti indoeiropiešu

vēstures pētniecībā, kombinējot arheoloģiskos, valodniecības un ģe-nētiskos datus.

Pēdējā tēma “Arheoloģija bez robežām” apvienoja sesijas, kurās tika apskatīti kultūru mijiedarbības procesi, tehnoloģiju, kā arī augu un dzīvnieku izplatība, iedzīvotāju migrācijas un sociālie procesi. Sesijā par jauktiem keramikas kompleksiem ar referātu “*The Comb/Narva interface in the Eastern Baltic: pottery form and function in the dynamic 4th millennium BC*” (Ķemmes/Narvas mijiedarbība Austrumbaltijā: keramikas formas un funkcijas dinamiskajā 4. g.t. pr.Kr.) uzstājās Latvijas vēstures institūta vadošais pētnieks Valdis Bērziņš.

Latvijas Nacionālā vēstures muzeja arheologs Dr. hist. Arturs Tomsons bija iesaistīts divu sesiju organizēšanā. Pirmajā no tām (TH4-10) “Tradīcija, inovācija, sadarbība – metāla apstrāde Baltijas jūras reģionā no bronzas laikmeta līdz viduslaikiem” ar ziņojumiem uzstājās 14 dalībnieki no 10 valstīm, sniedzot gan specializētu senlietu izgatavošanas tehnisko risinājumu analīzi, gan pārskatus par zināšanu un prasmju pārnesi plašākā hronoloģiskā un teritoriālā perspektīvā.

Savukārt sesijā (TH6-16) “Eksperimentālās arheoloģijas tehnikas un tehnoloģijas” piedalījās zinātnieki no deviņām valstīm (Lietuvas, Spānijas, Bulgārijas, Rumānijas, Polijas, Francijas, Lielbritānijas, Beļģijas un Latvijas), un tajā tika aplūkotas gan dažādu aizvēsturisko artefaktu izgatavošanas tehnoloģisko risinājumu izziņas un iespējamā lietojuma noskaidrošanas iespējas, izmantojot eksperimenta metodi, gan jautājumi, kas skar dažādu arheotehniku apguvi un izmantošanu augstākajā izglītībā, muzejpedagoģijā un tūrismā.

Vēl jāatzīmē Latvijas pārstāvis – LU Ģeogrāfijas un Zemes zinātņu fakultātes doktorants Aigars Kokins, kurš bija sagatavojis stenda referātu “Krāsu simbolisms un to atspoguļojums Latvijas aizvēsturē”.

Atsevišķa sesija tika veltīta “Brexit” procesam Lielbritānijā un problēmām, ko šis process rada angļu un citu Eiropas valstu arheoloģiem. Interese par “Brexit” iespaidu tiešām bija milzīga – lielā konferences zāle bija pārpildīta, cilvēki stāvēja kājās. Kongresā praktiski visās sekcijās tika runāts par kompleksu pieeju pētniecībā. Arheoloģija, tāpat kā jebkura cita zinātne, nevar tikt iespiesta šauros nacionālos rāmjos. Jautājums, vai “Brexit” ierobežos studentu apmaiņas pro-

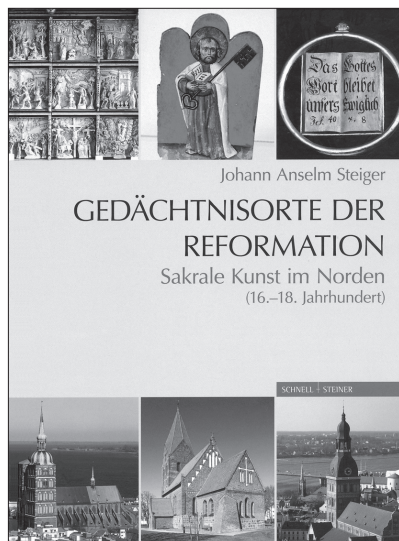
grammas, pētniecības iespējas to valstu zinātniekiem, kuri nav no ES, un daudzi citi jautājumi satrauc gan angļu, gan ES valstu zinātniekus. Problēma saistīta ar apstākli, ka Lielbritānijas universitātes joprojām ir vadošās Eiropā, bet pētniecības iespējas ir plašākas kontinentālajā Eiropā. Iespējams, šajā sakarā var pieaugt EAA loma, ko īpaši vēlētos britu zinātnieki.

Īpaši jāatzīmē kongresa organizācijas un informācijas nodrošinājuma augstais līmenis. Ar zināmu gandarījumu varam atcerēties, ka pie kongresu norises tradīciju veidotājiem sevi var pieskaitīt arī latviešu arheologi, jo tieši pirms divdesmit gadiem – 1996. gadā Rīgā notika EAA 2. kongress. Lietuva šajā kongresā sevi parādīja kā Eiropas arheoloģijas lielvalsti, kurā pētniecība noris ļoti rosīgi – arheoloģiskie izrakumi notiek praktiski visā Lietuvas teritorijā, iznāk daudzas publikācijas. Lietuva neapšaubāmi ir vadošā valsts baltu pētniecībā. Arheoloģiskais materiāls tiek plaši reprezentēts. Arī kongresa laikā tika atklāta jauna arheoloģijas ekspozīcija rekonstruētajā Viļņas viduslaiku bastionā, kurā izlases veidā tika reprezentēti Lietuvas arheologu pēdējo gadu atradumi.

*Gunita Zariņa
Guntis Zemītis*

RECENZIJAS

JAUNI PĒTĪJUMI REFORMĀCIJAS PIECSIMTGADEI

Europa Reformata 1517–2017. Reformationsstädte Europas und ihre Reformatoren. Hrsg. Michael Welker, Michael Beintker, Albert de Lange. Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt, 2016. 504 S. (*Reformētā Eiropa 1517–2017. Reformācijas pilsētas Eiropā un reformatori*) ISBN 978-3-374-04119-0

Reformācijas fenomens tā rašanās sākuma fāzē iezīmēja pamatu jaunai garīgai telpai, kas ģeogrāfiski meklējama galvenokārt Eiropas ziemeļu un arī centrālajā daļā, ar pavisam nedaudziem izņēmumiem ārpus šī reģiona. Aizvien pieaugošā progresijā ir vērojama tendence jauniem pētījumiem parādīties publiskajā telpā, augstskolu zinātniskajā apritē un reformācijas gaitā radušajos protestantisma teoloģijas centros. Vienlaikus ar renesanses humānisma tendenču izplatīšanos Ziemeļeiropā dzimusī reformācijas kustība ir svarīgs jauno laiku vēstures un kultūras attīstības dzinējspēks, kura nozīmi esam pieraduši

vispirms vērtēt sociālajā, garīgajā un kultūras dzīvē. Bet, padziļinoties izpratnei par sabiedrisko procesu ietekmi uz atsevišķu indivīdu tiesībām uz garīgo vērtību izvēli, kļūst uzskatāmākas arī Eiropas zemju politiskās un ekonomiskās mijiedarbības sistēmiskās sekas. To cēloņus mēs dažkārt meklējam šauri ieraudzītos faktos, aizmirstot par lavīnveidīgo Eiropas garīgo pārmaiņu procesu, kurā reformācija bija spilgtākais, redzamākais enerģijas un iniciatīvas uzliesmojums.

Katra jauna publikācija, kas tiek veltīta reformācijas piecsimtgadei, rosina mūsdienu cilvēku it visās sabiedrības grupās un līmeņos izprast Eiropas, savas zemes un katra paša ceļu reformācijas atraisītajā kolektīvās gribas un rīcības evolūcijā. Savdabīgais reformācijas ceļvedis *“Europa Reformata 1517–2017. Reformationsstädte Europas und ihre Reformatoren”*, kuru pēc Eiropas Evaņģēlisko baznīcu apvienības (*Gemeinschaft der Evangelischen Kirchen Europas*) ierosinājuma ir sastādījusi teologu un vēsturnieku grupa, fiksē garīgo un sociālo pārmaiņu procesa sākumu iezīmējušo pilsētu tīklu visā Eiropā. Balstoties uz lielu iesaistīto līdzautoru loku, izdevēji ir radījuši saistošu kultūrvēstures, intelektuālās atmodas un konfesioņālo pretrunu reģistru, kas tālu pārsniedz vienkāršas datubāzes vai tūrisma ceļveža funkcijas, bet ļauj iedziļināties dažādu Eiropas reģionu un 48 pilsētu individuālajā gaitā uz viduslaiku katolicisma sholastisko uzskatu, konservatīvo tradīciju un progresu kavējošās klerikālās sistēmas demontāžu. Ceļvedis *“Europa Reformata”*, kurš 2016./2017. gada mijā iznāks arī angļu versijā, ir saistošs uzziņu krājums visu tā veidošanā iesaistīto zemju kultūras tūrismam, akadēmiskajiem vēsturniekiem, humanitāro un sociālo zinātņu pārstāvjiem, kā arī Eiropas konfesioņālo struktūru administratoriem, jo atbilstošu cieņu velta katras reģionālās atmodas virzītāju – reformatoru personībām, veikumam un viņu darbības nozīmei mūsdienu garīguma ideju kontekstā.

Alfabēta secībā sakārtotajā ceļvedī priekšroka nav dota nevienai pilsētai, reģionam vai zemei, kurai pēc tradīcijas pienāktos pioniera gods būt par reformācijas kustības aizsācēju, ievērojamāko notikumu akumulētāju vai reformatoru aktīvās darbības centru. Pilsētu aprakstos ir iespējams uzzināt ne tikai par tāda ievērojama reformatora kā Tomasa Kremmera (*Cremmer*) lomu Kembridžas garīgo aktivitāšu jundīšanā, bet arī par Johannesu Bugenhāgena (*Bugenhagen*) darbību

Kopenhāgenā un Huldriha Cvinglija (*Zwingli*) lomu Cīrihes pilsoniskās sabiedrības noskaņojuma veidošanā. Tādējādi gan Vācijas, gan Lielbritānijas, Somijas, Latvijas vai Rumānijas pilsētu reformācijas vēsture atklājas apmēram desmit lappušu garā un oriģināli ilustrētā tekstā, kuru autori, pēc sastādītāju domām, ir nozares autoritātes un kuru viedokļa objektivitāte var kalpot par pamatu ar izziņu piesātinātam reālam vai virtuālam ceļojumam.

Reformācijas atspoguļojumam Livonijā ir “paveicies”. Tallinai, kura alfabētiskajā rādītājā figurē ar vācisko toponīmu – *Reval*, veltītais apraksts ir pirms Rīgai veltītās sadaļas, un šī kopība grāmatas satvarā iegūst vienotu telpu. Lai gan Rīgai kā Livonijas reformācijas epicentram gan vēsturiski, gan hronoloģiski pienāktos vadošā loma, autori – Tībingenes Universitātes profesors Matias Aše (*Asche*), Ojārs Spārītis un Ainars Radovics – ir izveidojuši saskaņotu informācijas bloku, kurā bez vispārējās informācijas par politisko, garīgo un konfesionālo situāciju Livonijā ir minēti gan reformācijas kustības epicentri, gan vairāku nozīmīgu reformācijas atbalstītāju vārdi. To vidū kā vadošie likumsakarīgi ir izcelti Hermanis Marsovs (*Marsow*) Tērbatā, Andreass Knopke (*Knopken*) un Burhards Valdiss (*Waldis*) Rīgā. Ceļveža specifika prasīja norādīt ievērojamus un tūristu apmeklējumiem ieteicamus objektus, tādējādi Rīgas Doma, Jāņa, Jēkaba un Pētera baznīcas ar tajās atrodamajām reformācijas laika liecībām ļauj izveidot pārlicinošu priekšstatu par Livonijas garīgās atmodas nozīmi 16. un 17. gadsimtā.

Iespējams, ka sākotnējā iecere par 80 Eiropas pilsētu aptvērumu reformācijas vēstures un ģeogrāfijas ieskicēšanai grāmatas sastādītājiem ir izrādījusies par grandiozu, jo ārpus konfesionālo transformāciju ģeogrāfijas palika vairākas no sākotnējā sarakstā iekļautajām pilsētām. Pēc mūsu domām, apskatā būtu iederējušās vēl tādas reformācijai nozīmīgas pilsētas kā Kēnigsberga, Rostoka, Danciga, Visbija un citas, bet jāpiekrīt latviešu sakāmvārdam, ka labs tas darbiņš, kas padarīts. Un, ja kāds domā, ka spēj paveikt labāk, – lai dara.

* * *

Johann Anselm Steiger. *Gedächtnisorte der Reformation. Sakrale Kunst im Norden (16.–18. Jahrhundert)*. Band 1 (A–K), Band 2 (L–Z). Regensburg: Schnell & Steiner, 2016. 935 S. (Johans Anselms Šteigers. *Reformācijas piemiņas vietas: Sakrālā māksla Ziemeļos (16.–18. gadsimts)*) ISBN 978-3-7954-3100-6

No subjektīva skatu punkta rakstītie vēstures ekskursi vienmēr rada duālu attieksmi un raisa jautājumu: vai konkrētais apcerējums var atspoguļot objektīvu vēstures ainu vai arī uzskatāms par autora iztēles un interpretācijas mākslas darbu? Pašam neizbēgami piederot pie subjektīvā skatījuma pārstāvjiem kā vēstures, tā mākslas vēstures žanrā, nespēju sniegt objektīvu atbildi uz paša izvirzīto jautājumu, taču drīkstu mēģināt izteikt domas par cita veikumu, jo kritikas prakse vienmēr atklāj vērtētāja simpātijas, kas tiek adresētas tām kolēģu uzrakstītajām tēzēm, kuras apstiprina paša kritiķa domas un saucas ar viņa prioritātēm zinātnē. Taču ir kāds vēsturiskās interpretācijas pamatinstruments, kura lietojums sniedz iespēju izvairīties no nevēlama subjektīvisma, un tās ir avotu un dokumentu studijas, uz tām balstīta laikmeta artefaktu izziņa.

Ar lielu prieku nesen no Hamburgas Universitātes Baznīcu un dogmatikas vēstures profesora Johana Anselma Šteigera saņēmu iespaidīgu sūtījumu ar diviem kapitāldarba “Reformācijas piemiņas vietas” sējumiem. To 935 lappusēs ietverti 280 apraksti un aptuveni 1200 fotogrāfijas ne tikai no Ziemeļvācijā – galvenokārt Lejassaksijas zemē, Šlēsvīgā–Holšteinā, Mēklenburgā–Priekšpomerānijā, Saksijā–Anhaltē, bet arī Dānijā, Polijā un Baltijā atrodamiem reformācijas laika un ar reformācijas notikumiem saistītu objektu fotodokumentiem.

Apraksti un dokumenti neveido ilustrētu un monogrāfisku reformācijas vēstures kopainu Ziemeļeiropā, bet ļauj iepazīt reformācijas laika gara rosinātās individuālās un kolektīvās mentalitātes izpausmes dievnamu iekārtas priekšmetu kombinācijā ar attēlu un tekstu kā mediju starp artefakta radītāju, respektīvi, pasūtītāju un tā vizuālā, garīgā un mākslinieciskā vēstījuma uztvērēju. Grāmatas lappusēs kā “piemiņas vietas” apzīmētie objekti ir iekļauti altāri, kanceles, balkoni un ērgļu prospekti, biktssoli, aizlūgumiem un veltījumam paredzētās gleznas, epitāfijas, kapakmeņi un citi baznīcas inventāra tipoloģiskās

grupas veidojoši artefakti, kas ir tipiski luteriskajai liturģijai un rada luteriešu dievnamu priekšmetisko vidi. Nozīmīga vieta ir ierādīta ar luterisko kultūru saistītajai sakrālajai un profānajai arhitektūrai. Grāmatas sastādītājs un autors J. A. Šteigers izdevumā ir iekļāvis arī protestantisma teoloģijas dogmatikai būtiskus iespiedgrafikas piemērus, bībeļu ilustrācijas un alegoriskos attēlus, kas ikvienam pētniekam palīdz savā priekšstatu sistēmā ievērtēt tos mākslinieciskās un intelektuālās inspiācijas avotus, no kuriem iedvesmu guva 16., 17. un 18. gadsimta amatnieki un mākslinieki, radot konfesionāli iekrāsotu artefaktu slāni.

Realizētā projekta mērogu vislabāk ļauj izprast grāmatā iekļauto augstas kvalitātes attēlu klāsts un to zinātniskā atlase, kas paralēli nevainojamai vizuālajai un estētiskajai uztverei nodrošina lasītājam arī ikonogrāfisko kompozīciju intelektuālas percepcijas iespēju. Tieši šis – visātrāk uztveramais informācijas līmenis – ļauj ne tikai Latvijas un Igaunijas, bet arī ikvienam citam Baltijas jūras zemju luteriskā mantojuma pētniekam identificēt kopīgā kultūras mantojuma teoloģisko un dogmatisko pamatu. Savukārt otrais līmenis – artefaktu māksliniecisko kvalitāšu un meistarību – izpildītāju darba stilistisko pazīmju, rokkraksta un talanta izziņa radīs iespēju īpašā pētniecības un interpretācijas procesā atklāt katras zemes un reģiona sakrālās kultūras neatkārtojamo savdabību. Īpaši gribas uzsvērt daudzos luteriskās sakrālās mākslas artefaktos ietvertu unikālo informācijas slāni, kas kā tipisks 16.–18. gadsimta humānistu filosofiskās un teoloģiskās kreativitātes produkts ir noformējies īpašā zīmju, simbolu un rakstītā teksta sintēzes ceļā izveidotā metavalodā. Daudzas uz baznīcas iekārtas priekšmetiem – soliem, balkoniem, kancelēm un epitāfijām – uzgleznotās kompozīcijas ir piesātinātas ar dziļu alegorisko un emblemātisko saturu, ko papildina devīzes un prātulas latīņu valodā. Lai lasītu un interpretētu šim augsta intelektuālā satura kultūras slānim raksturīgo unikālo jēdzienisko daudzveidību, nepieciešamas plašas klasiskās humanitārās zināšanas. To īpašniekiem recenzējamā grāmata ar tajā ievietotajiem attēliem no protestantiskās teoloģijas un didaktikas arsenāla būs īsts atradums un nodarbe ilgām un patīkamām dešifrēšanas stundām.

Profesora J. A. Šteigera uzmanības lokā un attiecīgi arī grāmatā kā būtiski reformācijas liecinieki ir iekļauti apraksti un fotodokumenti no citu Ziemeļeiropas zemju luteriskā mantojuma. To vidū ir

pieminams bagātais artefaktu klāsts no Gdaņskas, Ščecinas un citiem Polijas dievnamiem, Kopenhāģenas un Koldingas baznīcām Dānijā. Ar sevišķu gandarījumu gribējās uzsvērt sastādītāja ievēribu pret Rīgas un Tallinas kultūras mantojumu, taču pārsteidz minimālais un, šķiet, nejauši atlasītais artefaktu klāsts. Baltijas reģionālā materiāla nepietiekama pārzināšana un tā fragmentāra integrācija divu sējumu kapitāldarbā tomēr vērtējama kā virspusēja, kas tiešā veidā nivelē Livonijas kā otra nozīmīgākā Eiropas reformācijas reģiona nozīmes atspoguļojumu.

Tomēr skaitliski pieaugošajā reformācijas laikmetam un tā kultūras mantojuma apcerei veltīto monogrāfiju, enciklopēdiju, rakstu krājumu un apcerējumu skaitā šie recenzijā minētie darbi ir vērtējami kā nozīmīgs informatīvs papildinājums. Reformācijas piecsimt-gades publikāciju klāstā šīs grāmatas lieliski kalpos informācijas apguvei par pārmaiņām plašā Eiropas teritorijā. Tajās iekļautā fakta un dokumentu bagātība ļaus izdarīt secinājumus par ideju apmaiņu konfesionālās transformācijas periodā, kā arī rosinās padziļinātiem pētījumiem plašā tematiskajā spektrā.

Ojārs Spārītis

Aija Jansone. *Apģērba attīstība Zemgalē 19. gadsimtā*. Rīga: Latvijas Nacionālais kultūras centrs, 2016. 183 lpp.: il.

Dr. Aija Jansone is an authority on traditional textiles. She has authored a number of books on certain attire elements from different Latvian regions. The accumulated knowledge and experience gave her the confidence to undertake an uneasy task of

particular significance – to present the development of clothing in the Zemgale region in the course of the 19th century. I see two points of the challenges faced by author and book. Firstly, the fact that she has studied both women's and men's clothing in its completeness – from footwear to headdress. Secondly, Jansone has traced clothing development in the course of an entire century known of considerable changes in the economic, social, societal, and cultural life in Europe, and in Latvia in particular. I should mention that the book reveals the dynamics of changes in clothing and its wearing as well as in the technologies of clothes manufacture. The author has taken into consideration the relation between the three components of the culture of clothing regarding the major characteristics of the epoch – industrialization, urbanization, scientific discoveries, rich cultural life. Outlining the wide European context, to the said factors she has added nature and climate, the demographic and social processes, cultural and trade relations, hygiene habits, etc., that have no less impact upon the development of clothing. For setting that rather wide contextual frame the author has used abundant and diverse sources – written (published and archive), illustrations and items – the very artefacts, possessed by museums in the Zemgale region.

The preliminary analysis of the voluminous source material is the fundament of the development of clothing presented in the book during the three periods – early, mid and late 19th century. To outline the specifics of each period Aija Jansone has used as major markers the components clothing comprises, namely the yarn for weaving the fabrics; the cut; pattern; motifs; colouring; decorations. She has also included the implementation of traditional methods or modern manuals, techniques, instruments, machines, etc.; the gender of the clothing maker; the lack or presence of expert labour, the forms of teaching and acquiring knowledge about weaving, clothing sewing and decorating, etc. She has not omitted the facts related to wearing the certain garment as determined by: social status – married/unmarried; situation – festive/everyday, working; place of living – rural/urban, occupation, etc.

Presenting the three periods in the development of clothing she has well outlined the reticent introduction of particular elements of European fashion at the beginning and its later expansion; the trans-

formation of the old and its gradual replacement by the new. The rich source material and plentiful illustrations in the book provide the reader with a vivacious picture of exceptionally interesting times when the traditions and innovations coexisted and ousted. The visual evidence and the prostrate abstract in English make the book accessible to foreign researchers dealing with clothing. It allows a view on the general European tendencies as well as on the specifics of national culture.

I am certain that the new book by Dr. Aija Jansone will be a success both amongst professionals – scholars involved with the topic, museum specialists, experts in culture, designers and artists, students, etc., and also among the wide audience interested in clothing, and last but not least in cultural heritage.

Iva Stanoeva

AUTORI

Aija Jansone – etnogrāfe, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts, Kalpaka bulv. 4, Rīga, LV-1050

jansone.a@gmail.com

Ēriks Jēkabsons – vēsturnieks, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts, Kalpaka bulv. 4, Rīga, LV-1050

eriks.jekabsons@lu.lv

Mareks Kornats (*Marek Kornat*) – profesors, Polijas ZA Vēstures institūts, kardināla Višņska Juridiskā un Administrācijas nodaļa, Rynek Starego Miasta 29/31, 00-272 Varšava, Polija

m_kornat@o2.pl

Maikls Louders (*Michael Loader*) – Ph. D., pēcdoktorantūras stipendiāts, Augstākā ekonomikas skola Maskavā, Ulitsa Bolshaia Pereiaslavskaja 50/1, Maskava, Krievijas Federācija

michael.loader@kcl.ac.uk

Andris Pētersons – Dr. sc. soc., asoc. profesors, Biznesa augstskola Turība, Komunikācijas fakultāte, Graudu iela 68, Rīga, LV-1058

andris.petersons@turiba.lv

Eduards Plankājs – Bioarheoloģijas materiālu krātuves glabātājs, LU Latvijas vēstures institūts, Kalpaka bulv. 4, Rīga, LV-1050

eduard.plankajs@gmail.com

Ojārs Spāritis – Dr. habil. art., profesors, Latvijas Mākslas akadēmija, Kalpaka bulv. 13, Rīga, LV-1867

osparitis@gmail.com

Iva Stanoeva – Dr., Bulgārijas ZA Etnoloģijas un folkloras pētnieciskais institūts un Etnogrāfijas muzejs, ul. acad. G. Bonchev, bl. 6, Sofija 1113, Bulgārija

Andrejs Vasks – arheologs, Dr. habil. hist., LU Latvijas vēstures institūts, Kalpaka bulv. 4, Rīga, LV-1050

andrejs.vasks@lu.lv

Gunita Zariņa – antropoloģe, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts, Kalpaka bulv. 4, Rīga, LV-1050

zarina.gunita@gmail.com

Guntis Zemītis – arheologs, Dr. hist., LZA īstenais loceklis, LU Latvijas vēstures institūts, Kalpaka bulv. 4, Rīga, LV-1050

guntis.zemitis@gmail.com

AUTHORS

Aija Jansone – ethnographer, Dr. hist., senior researcher, Institute of the History of Latvia, University of Latvia, 4 Kalpaka Blvd., Riga, LV-1050, Latvia
jansone.a@gmail.com

Ēriks Jēkabsons – historian, Dr. hist., senior researcher, Institute of the History of Latvia, University of Latvia, 4 Kalpaka Blvd., Riga, LV-1050, Latvia
eriks.jekabsons@lu.lv

Marek Kornat – professor at the Institute of History of the Polish Academy of Sciences and Faculty of Law and Administration of the Cardinal Stefan Wyszyński University in Warsaw, Rynek Starego Miasta 29/31, 00-272 Warszawa, Poland
m_kornat@o2.pl

Michael Loader – Ph. D., Postdoctoral Fellow at the International Center for the History and Sociology of World War II and its Consequences, National Research University – Higher School of Economics, Moscow, 50 Ulitsa Bolshaia Pereiaslavskaja, building 1, Moscow, Russian Federation
michael.loader@kcl.ac.uk

Andris Pētersons – Dr. sc. soc., assoc. professor of Faculty of Communication, Turība University, 68 Graudu Street, Riga, LV-1058, Latvia
andris.petersons@turiba.lv

Eduards Plankājs – keeper of the Repository of Bioarchaeological Material, Institute of the History of Latvia, University of Latvia, 4 Kalpaka Blvd., Riga, LV-1050, Latvia
eduards.plankajs@gmail.com

Ojārs Spārītis – Dr. habil. art., professor at the Latvian Academy of Arts, 13 Kalpaka Blvd., Riga, LV-1867, Latvia
osparitis@gmail.com

Iva Stanoeva – Dr., Institute of Ethnology and Folklore Studies with National Ethnographic Museum, Bulgarian Academy of Sciences, ul. acad. G. Bonchev, bl. 6, Sofia 1113, Bulgaria

Andrejs Vasks – Dr. habil. hist., professor at the Faculty of History and Philosophy, University of Latvia, senior researcher at the Institute of the History of Latvia, University of Latvia, 4 Kalpaka Blvd., Riga, LV-1050, Latvia
andrejs.vasks@lu.lv

Gunita Zariņa – anthropologist, Dr. hist., senior researcher, Institute of the History of Latvia, University of Latvia, 4 Kalpaka Blvd., Riga, LV-1050, Latvia
zarina.gunita@gmail.com

Guntis Zemītis – archaeologist, Dr. hist., senior researcher, Full Member of the LAS, Institute of the History of Latvia, University of Latvia, 4 Kalpaka Blvd., Riga, LV-1050, Latvia
guntis.zemitis@gmail.com

